Korzenszky Richárd OSB

Egy régi, szép református temetési ének így idézi Pál apostolt:

„Elvégeztem immár pályafutásomat,
e világban való zarándokságomat.
Megtartottam hitem, igaz vallásomat,
Jövel, Jézus Krisztus, add meg koronámat!

Gyászoló Testvérek, kedves Barátaim: Görömbei András befejezte zarándok-életét. Lezárult egy pálya. Gazdag, termékeny, tartalmas élet. Azoknak, akik helyette leltárt készítenek, világos a feladatuk: meg kell írni, ki is volt ő, mit is írt, mit és hogyan tanított. A hozzátartozók fájdalmasan érzik a társ, az apa hiányát. A tanítványoknak hiányzik a tanár úr. A barátoknak a barát. Ezzel azonban nincs vége. Bár látszólag róla szól a leltár, nekünk magunknak kell számot vetnünk. S elsősorban önmagunkkal kell most szembenéznünk. Barátok voltunk-e igazán? Megadtuk-e életében azt a tisztességet, amit most végtisztességként fájó szívvel, nehéz kötelességként megteszünk?

Mert mindannyian, akik most itt vagyunk, saját életünkkel kell hogy szembenézzünk. Végtelen után vágyódó emberségünk az egyszeri és megismételhetetlen létezés szorításában tele van kérdésekkel. Elment? Eltűnt? Elmúlt? Volt? Tudjuk jól, hogy *„Mindenki más megszülethet, csak ő nem.”*

Minden temetői búcsúzásban ott van a babitsi kérdés: *„Mi van túl minden tarkaságon? Világon, virágon, ruhákon? A semmi – vagy az Isten.”* (Zöld, piros, sárga, barna)

Atyám házában sok hely van – hallottuk a jézusi kijelentést. *Elmegyek, hogy helyet készítsek számotokra*. Tamásként mindannyian kételyekkel vagyunk tele. *Azt sem tudjuk, hová mégy, hogyan ismerhetnénk hát az utat?”*

Pedig az úton végig kell mennünk. Mindenkinek a maga útján. András egy hatalmas íven járt, az egykori bencés diák a debreceni katedráig, az európai kultúrát a bencés iskolában magába szívó fiatal a Kárpát-medence széteső magyarságának egységet kereső szelíd prófétaságáig. Mert tudta, hogy gyökerek nélkül élni nem lehet.

Elvégezte pályafutását. Az úton végigment. Egy interjújában olvasom: „„a lelki értékek nem eladhatók, hanem személyiségformálók. Mégis azt gondolom, kell, hogy a személyiségnek legyen belső tartása. Ez is az irodalomból jön, hiszen az „Éden kristályfái” bennünk vannak, ahogy Sütő András mondja (Káin és Ábel), és „vannak vidékek” ott legbelül, ahogy Kányádi Sándor írt róla. Irodalmunk legnagyobbjai is arra figyelmeztetnek: minden időben tisztán kell tartani a belső tájat, a belső értékrendszert, értékvilágot, és ezt kell közvetíteni. Nem szabad föladni, ha a pillanatnyi helyzet nem is vigasztaló.” (Toldi Éva interjújából, Napló)

Kinek-kinek ott kell vállalnia a prófétaságot, ahová a kötelessége és képességei szólítják. Ő ezt megtette. Szelíd következetességgel. Tudva, hogy a kompromisszum és a megalkuvás nem ugyanaz. És tudva, hogy vállalás nélkül nincs értelmes élet.

„Én vagyok az Út, az Igazság, és az Élet!” – halljuk az evangéliumban. Az igazság hirdetésének sokféle lehetősége van, csak fel kell ismernünk – és megalkuvás nélkül vállalnunk kell. Egy pusztuló, vesző, oldott kéveként széthulló nemzetben kellenek azok a nagyságok, akik tudják, mit jelent a kötelék, az együvé tartozás, mit jelent a keresztény értékrend, amelyben az „igen” az igen, a „nem” az nem.

Barátjáról, az évekkel ezelőtt már elhunyt Nagy Gáspárról írja: *„Pályáját a felismert igazsághoz való ragaszkodása sokszor nehezítette, de erkölcsi és esztétikai értelemben emelte, hiszen az igazság a művészet létfeltétele.”* (G.A. Nagy Gáspár, Nap, 226.) Mintha nekünk szegeződne az égető kérdés: tudunk-e ragaszkodni az igazsághoz? Amikor látszólag nem az igazaké a világ…

Nagy Gáspár írja „Temetek – halálra ébredek” című versében:

„lenne még egy ’könnyű’ megoldás
ha én megyek előre
talán maradtak néhányan
akiket én is érdemesnek tartok
hogy a szívük kicsit is fájjon értem”

Ott, akkor, a nagytilaji temetőben Görömbei Andrásnak nem is kicsit, nagyon fájt a szíve azért, aki előre ment az úton.

Gáspár ezt írta Andrásnak 1989-ben egyik versében:

„Mert nagyon a miénk
ráégünk erre a földre
mosolyunk rámegy
bánatunk ráég
már hamuval rajzolgatok
Isten ablakán egyre
de Ő vár még.”
(Már hamuval rajzolgatok – Görömbei Andrásnak)

Ők már előttünk mentek. De mi, akik itt maradtunk? Hogyan állunk mi az úton, mi számunkra az igazság – és vajon tudunk-e élni?

Dsida Jenőt idézem, bár alighanem mindenki számára ismerős:

Be kell látnunk:
Ha kérdeznek, becsületesen
felelni kell.
A harcot becsületesen
fel kell venni,
az úton becsületesen
végig kell menni,
a szerepet becsületesen
el kell játszani,

keményen és tekintet nélkül.

Krisztusnak és Pilátusnak,
farizeusoknak és vámosoknak
zsidóknak és rómaiaknak
egyformán szolgálni
nem lehet.

Írástudókra van szükség manapság, talán jobban, mint bármikor. Még akkor is, ha az olvasás nem divat. De lehet olvasni az egyenes gerincből, a tiszta tekintetből, a szűkszavú, de határozott kijelentésekből. Számítanak ránk sokan, határon innen, határon túl. Olyan emberekre van szükség, mint amilyen ő volt: értékrendje stabil, határozott és egyértelmű volt: keresztény, nemzeti (nép-elvű), az elvek, a közügyek, a barátok és a család álltak elöl, az erkölcsi parancsok szabták meg a gondolkodását – vallja róla közvetlen családja.
Nagy hiány van ma a „homo moralis”-ok-ban! Fénylő emberekre van szükség.
Nagy Lászlóval fohászkodjunk:
„Adjon az Isten fényeket,
temetők helyett életet.
Nekem a kérés nagy szégyen.
Adjon úgy is, ha nem kérem.”
András, az örök világosság fényeskedjék neked!
Görömbei András temetésén, 2013. július 16. Budapest, Farkasrét

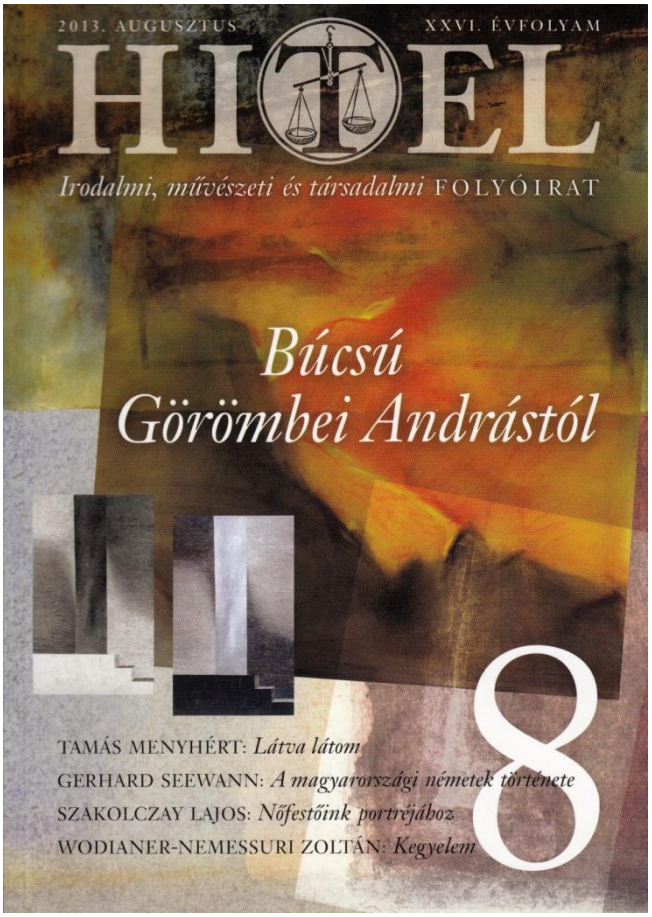

Márkus Béla: Ifjú szívekben él
(Görömbei András Magyar Örökség-díjára)
Bertha Zoltán: In memoriam Görömbei András
Elek Tibor: Határtalanul
(Görömbei András emlékére)
N. Pál József: „S elhulltanak legjobbjaink…”
Jánosi Zoltán: Görömbei András emberi példázata
(1945. február 5. – 2013. június 30.)
Ekler Andrea: Levél Görömbei Andrásnak
Babus Antal: Emlékszilánkok Görömbei Andrásról
Papp Endre: Jó fényt!
(Búcsú Görömbei Andrástól)

Márkus Béla

Ifjú szívekben él

Görömbei András Magyar Örökség-díjára

Ha van irodalomtudós, akit a laudáció kezdetekor nem szentségtörés laudeturral köszönteni, a győri bencés gimnáziumban végzett Görömbei András az. Dicsértessék hát a ma kitüntetendő; a „köszönő és megköszöntő ige” pedig – a hatvanadik születésnapja alkalmából íródott baráti méltatások könyve nyomán – vétessék legkedvesebb költőjétől, akiről monográfiát írni dédelgetett terve volt, Ady Endrétől. Választhatnánk tőle, amit Czine Mihály, „édes bátya” ritkán mulasztott el idézni: „A magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára”, s választhatnánk azt a három sort, amit utóbb oly beleérzéssel citált ő maga is: „Kitárul afelé karom, / Kit magyarrá tett értelem, / Parancs, sors, szándék, alkalom”. Most mégse ezek legyenek a vezérlő igék, hanem a kései Ady-versek közül a magabízó kevesek egyike, az *Ifjú szívekben élek*, az okkal való öntudat miatt, de igazodva Illyés többször hivatkozott gondolatához is, hogy a legnagyobb bátorság a remény.

Azzal köszöntünk, hát, Görömbei András, közeli ismerőseid, barátaid Andora, hogy ifjú szívekben élsz! – s ha fanyarul mondanád, emelkedő hangsúllyal, „tényleg?”, tudnánk, mire gondolsz. Arra a szemináriumi jelenetre, amit sokszor szinte élvezettel adtál elő: látod óráidon a kitartóan unatkozó leányzót, s nem restellsz hozzáfordulni: „Magát nem érdekli az irodalom?”. „Nem” – a válasz helyett az lep meg inkább, hogy milyen

hamar születik, miként az újabb kérdésedre: „Akkor miért jött magyar szakra?” – felelet helyett – a visszakérdezés is: „Hát hova mentem volna?” Neked tán ötleted sem volt, hova. Párbeszédetek utólag annak érzékeltetésére szolgált, felsőoktatásunkat hova sodorta a bolognai folyamat. Ettől azonban még élhetsz eme ifjú – azóta biztos diplomás – hölgy szívében. Az egyenes, nyílt beszéd miatt, s mert nem álltál bosszút, azért is. Ahogy egyik költőbarátod írta professzori munkálkodásodról: „*Katedra honn, Bécsben, s fenn, Finnlandiában, annyiféle fénylet, ahány tanítvány van*”. Az e fajta fénylethez csakugyan kellett – másik költőbarátod telitalálatos szavait idézve – „*példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem*”. Más fényekhez szoktál azonban, másokhoz szoktattak az ország különféle szellemi műhelyeiben dolgozó tanítványaid.

Ha magad nem vallottad volna, tőlük tudnánk, mennyi örömöd telt az egyetemi munkában.

Hogy hallgatóiddal az órákon s az órákon kívül, otthon, ahogy magad is nevezted, a Poroszlay úti kocsmában, olykor feleséged, Debrecen talán legkitűnőbb magyartanára és aranyos lányaid társaságában, jóformán csak „felsőbbrendű dolgoknak” rendeltétek alá magatokat. Így születhetett meg az a tiszta atmoszféra, „az óra üvegharangja alá bezárt” tanár-diák kapcsolat, amely után úgy kívánkozik az ember, mint egy hajdani, tisztultabb otthonba. Utólag visszatekintve, emlékezik több jeles tanítvány és egy nagyszerű költőbarát is, az volt a legszebb az egészben, hogy „magától értetődött” olyan írókról, szerzőkről cserélni eszmét, akiknek puszta említése mintha perlekedés lett volna a szemhatár minden jellegű összeszorítása ellen. Valóban, mintha nem is lehetett volna másképp. Így írni monográfiát az elhallgatott Sinka Istvánról, aztán a csehszlovákiai magyar irodalomról, a felvidéki és az erdélyi irodalmunk tilosát járva külön a „druszáról”, Sütő Andrásról, illetve előbb még Nagy Lászlóról, utóbb pedig Csoóri Sándorról és Nagy Gáspárról.

Ifjú szívekben élsz, Görömbei András, ám nemcsak a könyveid, írásaid éltetnek.

Éltet az a bizalom és a baráti érzéseknek az a halmaza is, amelyik mint teremtő réteg rárakódott a kapcsolataidra. Hogy szelídből élessé villanó tekintetedet követve idősebb szerkesztő költőbarátod is olyan szeretetet érezhetett, mintha együtt gyerekeskedtetek volna, fiatalabb társad pedig, hogy nem harsányan, hanem nagyon is szelíden, ám rendületlen konoksággal és eltökéltséggel az ő hitét is képviseled és erősíted. Hitét abban – ismét egy Téged nagyrabecsülő író összegző szavaival élve –, hogy a nemzet, a közösség ügyeiben való írói felelősség hirdetése, számonkérése és kitüntetett megbecsülése nem avítt dolog, hogy az értelmiségnek erkölcsi kötelessége, olykor önáldozások árán is, szolgálni a magyarság megmaradását, gondozni lelkületét, erősíteni azonosságtudatát.

Sorolhatnánk, mennyien s mennyire meleg szívvel éltetnek. Ahogy Te éltetted tanáraidat, mestereidet. Vallván, amit Bánhegyi Jób gimnáziumi óráin éreztél, azt Debrecenben Barta János előadásai és tanulmányai érlelték tovább benned. Tőle tanultad, hogy hivatásod egzisztenciális ügy, hogy azt személyiséged teljes súlyával, egész habitusával kell szolgálni, s hogy a jelentős irodalmi műben mindig valami fontos emberi ügy fogalmazódik meg. És sorra vetted eztán, mennyi gondolatot s biztatást kaptál mindenekelőtt az édes bátyáidnak nevezett Kiss Ferenctől és Czine Mihálytól, mennyit Béládi Miklóstól, Kovács Kálmántól s Imre Lászlótól, akivel évfolyamtársként ötven éve, 1963 őszén barátkoztatok össze. Nem feledkeztél meg

fölragyogtatni Julow Viktor tüneményes egyéniségét s Tamás Attila példaszerű egyenességét, „egyedül is helytálló” magatartását. Így s ezért juthattál el oda, hogy monográfiahősöd, barátod félbehagyott esszéje zárómondatát ekképp fogalmazhatta: amíg lesz egy Görömbei András és lesz egy tanítványa, addig a magyar irodalom évszázadok óta tartó, jó ösztöne nem sorvad el. Jeles tanítványod pedig ezért idézhette életműved esszenciájaként költészetünk legfontosabb sorának örök kérését és erkölcsi kötelességét: „Nyújts feléje védő kart!”. Mi pedig, akiknek öreg szívében élsz, míg élünk, rád gondolva fohászként könyörögjük: „Nyújts feléje védő kart!”

Bertha Zoltán: ***In memoriam Görömbei András***

Szellemi nagyság, lelki nagyság, erkölcsi nagyság. Hogy ez a három együttesen, egy és ugyanazon személyben, egyszerre tudjon kiteljesedni és megmutatkozni: csak kivételes esetekben lehetséges. Görömbei András életművének szellemtörténeti jelentősége felmérhetetlen, irodalomtörténészi, kritikusi munkásságának hatása felbecsülhetetlen, írástudói személyiségének példaadása kimondhatatlan érték. A lánglelkű nagyság varázsa és bizonysága: hogy nemzedékek sora tekint rá útmutatást várva és remélve.
A karizmatikus jelenség élet, kultúra, művészet, tudomány minden területén és egyáltalán: minden nemes emberi ügyben jóra vezető eligazítással szolgál. Németh László nyilatkozta, hogy számára Tamási Áron a fenomén maradt mindig. Nekünk, akik közel álltunk Görömbei Andráshoz, ő volt a fenomén. Hiszen őrá néztek fel igazán idősebbek és fiatalabbak a kezdet kezdetétől. Százával és ezrével nevelt irodalmárokat, kultúra- és nemzetszerető embersokaságot; generációk egész seregét irányította igaz és örök értékek tiszteletére. De nemcsak az utána jövők számára jelentett mintát. Mindenki látta, akinek megadatott a tisztánlátás ajándéka, hogy ő képviseli különleges erővel és viszi, műveli, gazdagítja tovább azt az lidegeníthetetlen nemzeti és egyetemes humán hagyományt, amely hazánkban évszázadok óta van kitéve fenyegető erők támadásának. A debreceni egyetemen a modern kor egyik legeslegkiválóbb irodalomtudósa, aki Babits, Németh László életközeli szellemét örökítette és mentette át még a harmincas évekből a későbbi dúvad-diktatúrák alatt és után is: Barta János egyengette az ő pályáját és védte meg állásában, egzisztenciájában, méltóságában. Görömbei András sosem felejtette el fiatalkori mentorait, tanítómestereit és azok jótetteit. Még hajdani győri bencés tanárait is megölelte olyan korban, amikor ez bűnnek számított és pusztán ezért is retorzió járt. A kommunista káderek az egyetemre se akarták felvenni már akkor hatalmas klasszikus műveltsége ellenére – vagy éppen amiatt? –, meg egyházi-kulturális kötődésein bosszút állni igyekezve, de Barta János közbeszólt: na-na, elvtársak, azt azért majd mi mondjuk meg, hogy kiből lehet debreceni egyetemista.
Az ifjú tanár kitűnt tehát nemcsak hallatlanul tisztán tartott eszményeivel, szárnyaló tehetségével és szorgalmával, de csodálatos munkabírásával, minőségben és mennyiségben egyaránt elképesztő dimenziókat ostromló és meghódító írásműveinek megalkotásával is. A régi magyar irodalomtól a legújabb korszakokig mindent áttekintve közölte elévülhetetlenül mértékadó, mert a nagyvonalú koncepciót a részletező

elemzésekkel példásan összekapcsoló dolgozatait, tanulmányait, recenzióit. A teljes, csonkítatlan („sokágú sípon” szóló) magyar kultúra érdekelte, a „mozaik-nemzet” minden apró darabkája, minden egyes lényeges összetevője, és fel is térképezte, be is mutatta, értelmezései rengetegével elénk is helyezte mindet. (Finnországban tanítva pár évig például megírta a teljes magyar irodalom történetét.) Minden tájegységet, szülőföldet, tájhazát szeretett – így védve nemzetét, így mentve annak összes értékét. Az eltépett magyar területek (Erdély, Felvidék, Délvidék, Kárpátalja, Őrvidék) kisebbségi magyar íróinak könyveit, vagy a nyugati, a tengerentúli emigráció reprezentatív (akkor még tiltott) alkotásait elsőként hozta diákjai elé a hetvenes években – a besúgótisztek közül volt, aki meg is látogatta ilyen témájú óráit. Felnéztünk rá, tudtuk, milyen történelmi tetteknek vagyunk szemtanúi, s hogy mit jelent egy régióban, az alföldi síkságon úgy kiemelkedni, hogy az általa mindannyiunk számára felfoghatóvá tett látóhatár beérje a teljességet széltében-hosszában és magasságban is. Vezéregyénisége lett azonnal az utána következőknek. A rendszerváltozás óriási esélyét készítette elő ő is, és mindenki (például a vele természetszerűleg odakerülésekor azonnal összebarátkozó, s szintén kiemelkedő egyéniség, mondhatni lángelme Csengey Dénes is), akit nyomasztott a bornírt ember- és nemzetellenesség, hozzá szaladt biztatásért, oltalomért, együttérzésért. Lakása évtizedekig mindig nyitva állt barátok, tanár-kollégák, diákok, a nyomorító hatalmi rendszer ellen lázadozó és türelmetlenkedő ifjak előtt. Ha klasszikus író érkezett Debrecenbe, ő látta vendégül, Sütő Andrástól Csoóri Sándorig és Dobos Lászlótól Nagy Gáspárig mindegyiküket. Kevés a szó erre, hogy egyszemélyes intézmény volt.

Mert nemcsak szervezője, összekötője, inspirátora volt egyetemisták, leendő majd aktív tanárok, bármiféle írástudók vagy értelmiségiek munkálkodásának, hanem érzelmileg is elkötelezett buzdítója, lelkesítője, istápolója. A nála idősebbektől az évtizedekkel fiatalabbakig mindenkivel egyenrangúként tárgyalt, ügyködött, tervezett. Még legutóbb, betegágyán is doktoranduszokat instruált. Nem közönséges, sőt a legritkább jelenség, hogy valaki világszerte elismert tudós, az összmagyarság köreiben mindenütt népszerű előadó-egyéniség, mindenkit lenyűgöző szónoki képességekkel megáldott „prédikátora” a magyar kultúrának (mint ugyancsak bámulatos elődje, Czine Mihály), hogy a legtágabb szférákat befolyásoló komolysággal és szépszavúsággal igézi meg hallgatóságát, hogy bejárja a fél világot, hogy Kossuth-díjas akadémikusként és tanszék-, intézet-, egyetemvezető professzorként határon túli tudományos kutatóközpontokat, szellemi műhelyeket létesít Kolozsvártól Lendváig – s ezenközben a húszéves diák dolgozatának vesszőhibáit is ugyanolyan lelkiismeretességgel javítgatja; a jótevő alázat magasrendűségével. Hogy valaki szervező, szerkesztő, igaz magyar országépítő spiritus rectora minden távlatos ügynek és tervnek, tudósi elmélyültséggel megalkotott monumentális irodalomhistóriai alapkönyvek, monográfiák, tanulmánykötetek, kultúr- és művelődéstörténeti érdekű köszöntő és emlékbeszédeket tartalmazó összeállítások sokaságának szerzője, korszakokat, modern klasszikus életpályákat örökérvényű igazságokkal teletűzdelve értelmező írásművek megteremtője – és közben egy percet sem sajnál mások felemelésére, segítésére, támogatására. Hogy nincs olyan áldozatos tevékenység, amely a másik fajta munkálkodás rovására menne. Hány elzárkózó, emberbaráti kapcsolatokra képtelen szobatudóst, hány kisstílű tanárocskát, hány szélhámoskodó művésztípust, másokkal nem törődő, csupán a saját karrierjére figyelő viselkedést láthattunk már! Görömbei András önzetlen és

emelkedett magatartásában viszont mindez az önfeláldozó misszió az utóbbi húsz évben egyre csak kiszélesedett, és keserű fájdalommal gondolhatunk azokra az időkre, amikor ezt a tiszta szándékú erőfeszítést ezerféleképpen csak gátolni tudta a gyalázatos diktatúra. Hogy mennyi energiát emészthetett fel a butasággal, a rosszakarattal, a tájékozatlansággal folytatott küzdelem, hogy az elhivatottság és a küldetésteljesítő morális géniusz – a tisztesség géniusza – valóban kibontakozhassék, kifejlődhessék – megannyi jelképes és tényleges börtönkorláttal megbirkózva. Mert hiszen tiszapolgári édesapja ötvenhat után természetesen ártatlanul szenvedett rabságot, és el kellett tűrni a megaláztatás számtalan gazságát és fortélyát. A csorbítatlan nemzeti öntudat és önrendelkezés eszméjének s a társadalmi demokrácia ideáljának érvényt szerezni kívánó – szellemi értelmében, vetületében is valóságos – szabadságharc résztvevői azonban mint mesterükre tekintettek rá, s később így valóban az emelkedő nemzet nevében, a leghitelesebben szólhatott – mint a Debrecen környéki szellemi-kulturális közélet feltétlenül elismert vezetője, Debrecen díszpolgára is – ötvenhatról és mai helyzetünkről, a Melocco Miklós készítette emlékművet avatva a 2000-es években, s mindig máskor is: „megint óriási próba előtt állunk.

Az európai történelemnek nemzeti közösségként leszünk alakítói vagy áldozatai. Nemzeti felelősségünket nemzeti szétszórtságunk is sokszorozza, hiszen az elszakított és nemzeti létében veszélyeztetett kisebbségi magyarság és a nyugatra szóródott magyarság számára is csak egy erős karakterű, kemény tartással rendelkező, életakarattal áthatott nemzet adhat közösségi létbizodalmat. Nemzeti összefogás azonban csak az alapdolgokban való közmegegyezéssel jöhet létre. A közmegegyezéshez tiszta erkölcs, tárgyilagos szemlélet, a történelem színe előtt is vállalható magatartás kellene. Mai tétova útkeresésünk idején legyen példa számunkra az a közös akarat, közös eltökéltség, mellyel a magyar nép az 1956-os forradalom és nemzeti szabadságharc napjaiban nemzetté vált.” A szabadság kötelez – mondta hangsúlyosan, s ezzel az intelemmel egyben pontosan és nyomatékosan megjelölve azt az utat, amely a szabadságot értékteremtővé szenteli, és nem az értékpusztítás szabadságát (szabadosságát) rontja ránk.

És az a figyelmesség, nyitottság, tágasság, amellyel felvértezve Görömbei András minden érték tanúja és tudatosítója lett, valami katartikus ősigényesség jegyében volt képes megkülönböztetni egymástól a valódi értékminőséget attól a talmitól, amely hirdeti ugyan a maga dicsőségét, de semmi szolidaritást nem vállal a népi és nemzeti magyarság legfőbb megtartó szellemiségével. Ha vitázott, azt olyan szelídséggel tette, amely bizton lefegyverzővé válhatott annak a szemében is, akit hidegen hagytak a legégetőbb demográfiai, kulturális, kollektív öntudati sorskérdések, nemzeti sorsproblémák (a trianonitól a világháborús katasztrófákig, vagy a magyarság sokadszori gyarmati alávettetéséig). Szelíd vitázó volt, miközben jottányit sem engedett a leghűségesebben vállalt és a legragyogóbb eszményi elvekből. Vagyis az evidenciákból, miközben látta megrendülni maga körül a nyilvánvalóságok oszlopait, s riadalommal – de mindig készen is a méltó válaszadásra és mentőmunkálatokra – nézte a feltétlen önértékek megőrző kereteinek szétzilálódását is. Ethosz és művészet, etikum és esztétikum, morál és artisztikum számára nem lehettek szétválaszthatók: azt hirdette, hogy ami érték, az egyúttal nemzeti érték is. Ami pedig nem az, azt nem legitimálhatja semmiféle erőszakoskodó akarnokság. Irodalmárként a nyelvművészet fundamentumát mindig elsőként tartotta szem előtt. De hogyan kellene és főleg miért kiiktatnunk a sorsjelentéses, a példázatos, a nemzeti lelkiismeretet

megbolygató, kifejező tanulságokat? Az ilyen nézeteket és felfogásokat már csak azért sem fogadhatta el, mert számára az irodalom a szabadságartikuláció teljessége volt; ha pedig teljességről beszélünk, hogyan szűrhető ki belőle, ami egy nép sok évszázados gyötrelmeinek, sors- és gondtapasztalatainak ad hangot? Ha az irodalom a szabadság univerzuma, abba igazán belefér csakugyan minden, ami irodalmi szinten ennek a népnek a fájdalmairól és reményeiről, sorsvállaló szenvedéséről és otthonosságigényéről is beszél. („Az irodalom autonóm nyelvi fenomén, de mint ilyen, az egyén és a közösség közérzetének, világképének leghűbb megnyilatkozási terepe is" – összegezte nemegyszer.) S még voltak, akik megpróbálták őt oktatgatni – ó, milyen hígfejűek a törpék! –, hogy a nyelviséget nem szabad háttérbe szorítani. Őt tanították volna, akinek egy mondata kristályosabban tiszta, jelentésesebben gazdag, kigyöngyözöttebben gyémántos volt, mint mások, amazok egész rabulisztikus szófolyamai. Aki olyan nyelvezetet használt, hogy ámulatba ejtette a finom érzékű szakírókat és a nem beavatott olvasók rengetegét ugyanúgy. Márványba véshető mondatokkal beszélt bármilyen hallgatóság előtt, és örökbecsű igéket és tanításokat hagyott ránk írásműveinek minden lapján. Amiként életében a gerinces és egyenes jellem mintaképét formázta, a tálentumokkal való gazdálkodás páratlan tüneményét, beszéde hasonlóképpen tökéletesedett sűrűvé és súlyossá, célratörővé és lényegbevágóvá, csiszolttá és csillogóvá. Míg mások sok és bonyolult szóval is keveset mondtak, ő kevéssel és mesterkéletlen egyszerűvel is sokat. Modorosság nélkül teremtett éles, csengő, messze világló stílust. Alighanem a népi írók becsületességéből tanulta a legtöbbet: hogy céda szavakkal és hazugságokkal csak elleplezzük a bajt és a tennivalót.

Sinka, Nagy László, Sütő, Csoóri, Nagy Gáspár – csak akikről hatalmas ívű pályaképeket festett: minddel egyenrangúvá vált, ahogyan elénk tárta őket. És ez a lebilincselőn sallangmentes, egyszersmind veretesen szép és magával sodró esszényelve, megkapó líraisággal, érzelemmel, olykor erőteljes szenvedéllyel is telített, közben szuggesztivitásában is higgadt, józan, telitalálatos pontossággal értekező karakteres és markáns stílusa ragadta el a legendás Püski Kiadónál megjelent könyvének – *A szavak értelme* – ajánlását megfogalmazó szerkesztőt is, amikor a borítón leszögezte, hogy Görömbei András az „egyetemes magyar irodalom egységét a sokféle érték egymást kiegészítő jellegének megmutatásával szolgálja. Ezt a törekvését segíti a nagyközönség számára is érthető, világos, szemléletes esszéstílusa." Csak legutóbbi könyvei a nemzeti önazonosságról, a nemzeti önismeret és a cselekvő irodalmiság bonyolult összefüggéseiről is oly forrásvizű tisztasággal oltja igaz szóra fogékony szomjúságunkat, hogy elbűvölve érezzük: a történelmi magyar szellem küldi általuk örök üzeneteit és tanításait. Ezekben a szavakban és gondolatokban ott fénylik minden, amire szükségünk van, mint éltető sugárra és lelki táplálékra: „fénylenek azt hiszem / megáldott helyszínek: / POLGÁR–GYŐR–DEBRECEN / oskolák s egyetem… / éveket elrejtő / kivált a Nagyerdő / közepén '*szegletkő* ' / műveket megtermő / életet éltető / hiteket megtartó / professzor-temető… // Volt itt minden rontás / irigység gonoszság / köpönyegforgatás / kaméleon-ország / barátság-felbomlás / harsány szórobajlás! // De kivételt is láss! / Elkerülte romlás / Ő volna az nem más / **Görömbei András:** / neve tiszta zengés / hatvan év szelídség / szüntelen virrasztás / másokért lemondás / példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem / közöttünk kegyelem."

Ezt írta gyönyörű és annyi jellemző mozzanatot telibe találó versében Nagy Gáspár (*Litániás dicsérő ének – Görömbei András hatvan évére*), amikor *„köszönő és megköszöntő ige”* címmel a debreceni egyetem kiadója megjelentette ünnepi kötetét 2005-ben az akkor hatvanéves mester és barát előtt tisztelegve. Amelyben a többiek (Ágh István, Dobos László, Tornai József, Gál Sándor, Ács Margit, Szilágyi István, Kovács István, Tamás Menyhért, Döbrentei Kornél és mások) között Sütő András kifejti, hogy amivel a határok felett szálló magas kilátás szolidaritásának jegyében Görömbei András a határon túli magyarok irodalmát védelmébe vette: „nem lehetett más, mint az Illyés látta-hitte-vallotta, soha meg nem töretett Hazánk a magasban!” Csoóri Sándor pedig bizton kijelenti, hogy „amíg lesz egy Görömbei András és lesz egy tanítványa, addig a magyar irodalom évszázadok óta tartó, jó ösztöne nem sorvad el.”

És lássunk csodát: nem egy, hanem tanítványok serege gyászol most és búcsúzik tőle. Megérik a vetés, Görömbei András szelleme tovább él. Szelleme és nyelve – amelynek magyarsága és tisztasága azonban immár soha meg nem közelíthető fenség és magaslat. „Nyelvéből kiesve létének céljából is kiesik az ember” – hányszor idézte ezt az egyik kedves szentenciáját Sütő Andrástól. S nekünk most hazát, nyelvet, népet, kultúrát és irodalmat nélküle is – vagyis inkább csak fizikai jelenléte nélkül, hiszen egyébként mindig velünk lesz és velünk marad, s mi is vele – s a veszélyek közepette is meg kell tartani.

Az „anyanyelv az irodalomban él leggazdagabban, és az irodalom révén formálja régi és új érzésekkel, gondolatokkal, ismeretekkel a közösséget” – tudjuk tehát tőle is. Azt pedig az általa többször emlegetett Heideggertől, hogy a „műalkotásban a létező igazsága lép működésbe” – meg azt is, hogy „a mindenkori nyelv ama kimondás megtörténése, melyben egy népnek történetileg kibomlik világa”. Vagyis a felfedett igazságok tartománya természet- és törvényszerűen fogadja magába a nemzeti-közösségi lét kérdéseit; az irodalom esztétikummá emelt és egységessé konstruált emotív, etikai, eszmei, referenciális és számtalan egyéb értékdimenziói mellett, azokkal összefonódva kikerülhetetlenül megvilágosodhatnak az egy nép sorsából fakadó vagy arra reflektáló ismereti értékek is. Ily módon az irodalmi mű elválaszthatatlan a nemzeti lelkiismerettől is, a nemzeti felelősségtudatot érző személyiségektől is, s a történelmi szemléletérzékenységben összekapcsolódó poétikai-szövegszerű és jelentéses-világszerű befogadás-modellek hitelességétől is. Az irodalom önálló és öntörvényű nyelvi jelenség, viszont az irodalom roppant színes értékbirodalmában „csak a remekművek válhatnak tartósan az önismeret formálóivá”, amelyekben a poétikai formák nem szakíthatók el a funkcionális nemzeti önszemlélet értékeitől; „irodalmunk egyik fő vonulata ilyen értelemben is a nemzeti önismeret semmi mással nem helyettesíthető megnyilatkozása, a nemzeti lét rejtett, de létező tartományainak föltárása, fényre hozása” – vallja Görömbei András. Olyan nagyszabású organikus irodalomértés teoretikus keretei bontakoznak itt elő vagy világosodnak meg, amely éppen a tematikai függetlenség és szabadság elvéből kiindulva faggatja, interpretálja a speciális magyar nemzettörténelmi, szociális és morális sorsproblémákat felvető írók, irodalmi művek üzeneteit. Amely a magas vagy legmagasabb művészi-irodalmi értékszintre jutott emberi sorsjelentéseket vizsgálja, nyelv, történeti élmény, személyes és nemzeti autonómiaigény, egzisztenciális és axiológiai perspektívateljesség, jelforma és jelentésmélység szerves együttesében. Ha a tematikai jelleg nem értékmérő tényezője az irodalmi műnek, akkor bizonyos témák (mondjuk a nemzeti sorskérdések) hiánya sem lehet értékfokozó elem. A műalkotás

teremtő és teremtett világa korlátozhatatlanul gazdagodhat fel olyan mozzanatokkal, vonatkozásokkal, amelyek a művészségnek a jelentéstartalmat átlényegítő specifikus többletfunkcióit a jelentésmező kitágításának többletigényével, érvénytöbbletével társítja, szintetizálja. A „sorsirodalmi" hagyománnyal szembeforduló ezredvégi kánon (vagy az azt merevíteni igyekvő csoportok hegemóniája) Magyarországon a (leváltásra ítélt) „világszerű" és „történetelvű" irodalmiság helyébe a „szövegszerűség" egyeduralmára, a „mit" vagy a „miről" problematikáját súlytalanítva, a „hogyan" kizárólagosságára törve (hogy „az irodalom legyen tisztán csak irodalom, nyelvi fenomén és semmi más") szinte „megfosztotta az irodalmat az emberi létértelmezés teljességének lehetőségétől, amiből pedig semmilyen emberi gond ki nem zárható". Holott: „Heidegger a nyelvet a lét házának ('das Haus des Seins') nevezte"; következésképpen: „a magyar nyelv és a magyar nyelven szóló irodalom a magyar lét háza".

Logikai árnyalatokat szinte aggályos precizitással jelző eszmefuttatásokkal, okfejtésekkel (leginkább azok sűrített konklúzióival) érvel mindig Görömbei András, aki rendre olyan nagy ívű esszé-tanulmányokat sorakoztat fel, amelyek folyvást a teljességre ügyelnek. Csak jelzésképpen: a már emlegetettek mellett az átfogó korszakmonográfiák és tanulmánysorozatok részletesen szólnak Reményik Sándor, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Dsida Jenő, Kányádi Sándor, Székely János, Szabó Gyula, Szilágyi István, Farkas Árpád, Fehér Ferenc, Fábry Zoltán, Dobos László, Duba Gyula, Tőzsér Árpád, Gál Sándor, Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond műveiről, s a roppant horizontú tanulmánykötetek a huszadik század nagy áramlatairól, Adyról, a Nyugat-korszakról, a népi mozgalomról, a népi lírikusokról, a tájszociográfiákról, majd sorra a '45 után jelentkező nemzedékekről és fő képviselőikről, a Hetekről (Ratkó Józsefről, Buda Ferencről, Ágh Istvánról), a Kilencekről (Utassy Józsefről), Balázs Józsefig, Baka Istvánig, Zalán Tiborig, a nyugati emigrációig (Márai Sándorig, Szabó Zoltánig, Gombos Gyuláig, Peéry Rezsőig, Borbándi Gyuláig, Nagy Károlyig) és szinte számba vehetetlenül tovább (például az irodalomtudós Czine Mihályig, Kiss Ferencig, Béládi Miklósig, Grezsa Ferencig, Rákos Péterig). És Németh László és Illyés Gyula örök-aktuális példája is előttünk áll, mellettük pedig a modern magyar esszéírás (világirodalmi esszéelméleti, esszétörténeti kitekintéssel és konfesszionális líraértelmezések kidomborításával Kosztolányitól, Babitstól Hamvason, Cs. Szabón, Bálint Györgyön át Weöres Sándorig, Nemes Nagy Ágnesig, Ottlikig, Orbán Ottóig), a népi írók esszévilága, az irodalomtudós Barta János (előtérben lenyűgözően és örökérvényűen mély, komplex egzisztenciálfilozófiai, karakterológiai, pszicho-metafizikai, vallásbölcseleti, illetve mitopoétikai, imagológiai Ady-interpretációival), a kisebbségi magyar irodalmak helyzete a legutóbbi évtizedekben és az ezredfordulón (kisebbségi önszemléleti alakzatokkal, ideológiákkal, az egyetemes magyar irodalomhoz kötődő sajátos és integratív jegyekkel), az anyanyelv védelmének megannyi változata a kisebbségi magyar irodalmakban (együtt a magyar nyelvhez való ragaszkodás klasszikus és ódaian-himnikusan hűségvallomásos megnyilatkozásainak – Kosztolányi, Márai, Faludy – felelevenítésével); s a mai magyar líra, próza, dráma, esszé, napló teljes színképe a „szemléletes-vallomásos tárgyias", az „elvont tárgyias", a „látomásos-metaforikus" és az „alakváltoztató vagy próteuszi" költészettípusok nyomdokán kialakuló újabb fejleményekkel, a paradigmaváltó, „nyelvkritikai" posztmodernségen (az integer személyiség, a lírai én

lefokozásán, a „depoetizálás”, a szerepredukció, az alulstilizálás, az „ironikus imitáció”, a „többértelmű nyelvjáték”, „nyelvroncsolás” fázisain) keresztül egyfajta legújabb „klasszicizálódás” jelenségeivel.

Ha csak szárazon akarnánk számba venni: az újabb magyar irodalomtörténet-írás olyan kiemelkedő fejezete a Görömbei Andrásé, amely terhes elfogultságoktól mentesen – és egyes művek mikroanalíziseitől az akkurátus, invenciózus filológiai vizsgálatokon át a nagy erudícióval rendszerező életmű- és korszaktablókig haladva –, eszméltető evidenciaszerűséggel egyezteti a sokfajta értékszempont-lehetőséget, nem hagyva ki közülük az egzisztenciális jelentéstulajdonítás és értelemadás módozatait sem.

Úgy tekint az „egymást segítő, erősítő” természetes sokféleségre a kortárs irodalom ízlésirányai, szemléletágazatai, világkép-mintái között, hogy azok, ha „igazi értékeket” hoznak, sohasem lehetnek, mint ahogyan a művészetek története ékesen demonstrálja, „ellenségei egymásnak, hanem inkább kiegészítői és megvilágítói”. Viszont, a méltányossággal együtt, nem lehet eltekinteni az olyan összetett értékvilágok valódi megbecsülésétől (az olykor ténylegesen tapasztalható lebecsülés ellenében), amelyek az emberi létgondok mindenségét igyekeznek horizontjukban, sorstudatukban tartani – nem száműzve a személyiséget, a felelősséget, s magának az irodalomnak az értelmét, élet- és léleknemesítő hivatását sem. Az irodalom maradéktalan öntörvényűsége is akkor érvényesül, ha nem szűkül le mesterséges és erőszakos szándékok, előítéletek miatt, ha az irodalom szabadságharca a trianoni szindrómát állandósító „hungarocid” (Sütő András fogalma) folyamatokkal, a heveny „nemzetszűkítéssel”, a nyelvromlás, a morális, nemzettudati erózió pusztításaival, vagy az irodalom tematikai korlátaival (sajátosságzsugorító elvárásaival, előírásaival) is szembeszegülve hadakozik az irodalom önelvűségéért és függetlenségéért. A szemhatár akármifajta jellegű összeszorítása ellen perelt évtizedekig elevenbe metsző önvizsgálati élességgel Görömbei András, a „cselekvő”, „létérdekű” irodalomszemlélet és értéktudatosítás jegyében, a sorslátó, a nemzeti közömbösséggel folyvást viaskodó, az üdvösségeszmére épülő „minőség forradalmát” szorgalmazó, programalkotó Németh Lászlóban személyesség és egyetemesség enciklopédikus, monumentális szintézisét hangsúlyozva, a sorsvállalás, a mélyben és a magasban fellelt hazához való hűséges visszatérés példamutatójával, az Ady és a Babits örökségét egyszerre továbbvivő (s a prózapoétikai sokszínűség páratlan remekművét, a *Puszták népé*t létrehozó) Illyés Gyulával kapcsolatosan is azt nyomatékosítva, hogy „nem az irodalom autonómiáját sértette, amikor közügyek vizsgálatának terepévé is tette azt, hanem az irodalom autonómiájának szellemi, erkölcsi erejét kívánta hasznosítani egy nemzet öntudatának és önismeretének a tisztításában és erősítésében”. S idézve Csoóri Sándort: „Németh László, Illyés Gyula világszínvonalú ’népi-nemzeti’ gondolkodásmódjánál nem adhatjuk alább”. S annál a meditatív, de önfeladás nélküli árnyalatosságnál, teljességigénynél sem, amely Illyésnek a következő aforisztikus paradoxonában tükröződik: „Alig van a szellemi életnek fölöslegesebben feltett kérdése ennél: szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívüli föladata legyen? Világos, hogy igen. Világos, hogy nem. Műve válogatja; idő és hely szerint. Műve és embere.” Irodalmon kívüli gond voltaképpen nincsen is – teszi hozzá az irodalomtudós –, mert „ha korlátot szabnánk az irodalom elé, akkor autonómiáját sértenénk meg”. Így csupán mondvacsinált „közösségelvű” és „szabadságelvű” irodalom szembeállítása, ütköztetése is, hiszen – amint arra az idézett teoretikus erdélyi Gáll Ernő, az úgynevezett „sajátosság

méltóságának” konzekvens kisebbségelméleti kidolgozója leleplező szellemességgel utalt –: „vajon egy elnyomott közösségért folytatott harc nem a szabadságért folytatott harc-e egyszersmind?”

És felvonulnak – újabbnál újabb irodalom- és tudományelméleti érveket mozgósítva – a a nyelvelméleti, kultúrantropológiai, humánontológiai magyarságtudomány megálmodói és nagyjai is (Horváth János, Fülep Lajos, Babits Mihály, Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula, Ravasz László, Erdei Ferenc, Bibó István, Keresztury Dezső, Németh László, majd Czine Mihály, Klaniczay Tibor, Rákos Péter, Kósa László és mások), hogy ékesen tanúsítsák a modern hungarológia létjogosultságát. És Görömbei András az irodalmi magyarságtudomány és „sorstudomány” éthoszával ebbe a sorba kapcsolódik és illeszkedik – immár visszavonhatatlanul.

Akkor, amikor a „globalizáció fölgyorsulása létkérdéssé tette a magyarság nemzeti önismeretének, önazonosságának, identitásának a megerősítését”, amikor a „globalizáció fölfokozta a nemzetek és az egyének önazonosság-igényét”, miközben a „személyiségporlasztó”, „közösségfelszámoló” tendenciák veszedelmei a „semmilyenség”, a „jellegtelenség” állapotával fenyegetnek, viszont „antropológiai és szociológiai tény” az, hogy ezekkel a veszélyekkel csak akkor tud szembenézni személyiség és közösség egyaránt, ha ép lélekkel megőrzi és kiélheti természetes otthonosságigényét, s ha közelvilágának ismerete és szeretete megóvja a sajátosságvesztés dehumanizációjától. A magyarságtudomány – a történeti, néprajzi, kultúrhistóriai szaktudományosság kritériumai szerint – így aztán összetett feladatrendszerrel birkózik, mert tudományként való „helytállása” mellett az identitástudatosítás és -megtartás gyakorlati munkáiban is segédkeznie kell, praktikus célokat is szolgálva. Ha a magyarságtudományt tesszük a nemzeti önismeret és öntudat alapjává, s olyan nemzeti identitásképet állítunk a nagyvilág elé, „amelyik a legszigorúbb tudományosság színe előtt is hitelesnek bizonyul”, akkor talán elhárítható lesz a mások által rólunk alkotott torzképeknek a hatása, s az identitáskutatás „életelvű, jövőt akaró cselekvésre” képes ösztönözni – vélekedik Görömbei András. A kultúraközi meghatározottságok elsődlegességét kiegészíti tehát az önazonosság belső, önmegértő-önreflexív történeti alakulásfolyamatának a jelentőségével: „a magyar kultúrát belső azonosságunk és változásunk feszültsége éppúgy identifikálja, mint az interkulturális tapasztalat”; „az interkulturális tapasztalattal legalábbis egyenlő értéket tulajdonítok a belső azonosságnak és különbözésnek” – szögezi le. „Egy adott helyzetben a belső, háttérbe szorított hagyomány felelevenítése, szembesítése a jelennel legalább akkora identitásképző erő lehet, mint az interkulturális tapasztalat. A kettő persze szétválaszthatatlan.

Ady azonos volt a magyarsággal és különbözött tőle. Ehhez a különbözéshez kellett Párizs-élménye is, de talán még inkább kellett a magyar történelmi múlt mély átélése.”

Görömbei András sokaknak ad reményt, még aggodalmaival is. Mert felráz, ha rámutat, hogy a magyarság legújabb kori Kárpát-medencei térvesztése, zsugorodása: tény.

De azzal biztat, hogy „ennek a pusztulásnak azonban semmiféle racionális oka nincs, a magyarság képességeit tekintve semmivel nem alábbvaló más nemzeteknél”. És ha lebilincselőn autentikus igazságot állít, akkor is felemel, és soha nem fegyverez le.

Az értelem és a lélek szava fényesíti, igazítja emberi létünk és kultúránk örökérvényű tartalmait. Tudomány, művészet, irodalom, tanárság, de mindennemű írástudói mesterség, közéleti felelősségvállalás vagy köznapi

hivatás is: felülmúlja szűkebb önmagát, ha önnön legszentebb lehetőségeit teljesíti ki. A létérdekű kulturális cselekvés, szellemi teljesítmény világot jobbít és világot teremt: a meglévőt finomítja, tisztítja, s a képzelet, a lehetőség, a korrekciót ajánló elgondolás szerinti felé tereli. Hát még ha nemcsak egyfajta szaktudás gazdagsága és árnyalatossága bontakoztat elénk eddig ismeretlen értékvalóságokat – hanem sokféle alkotásforma, kifejezés- és cselekvésmód együttesen sugallja az emberi mindenségmodellben megközelített értékuniverzum tágasságát.

Mert nem törvényszerű, sem nem szokványos, hogy egy kiváló irodalomértelmező egyúttal páratlanul lenyűgöző előadótanár, hogy egy hatalmas munkabírású és szintetikus, összefoglaló látású esszéista mértékadó nemzeti értelmiségi közösségek karizmatikus vezető egyénisége, vezéralakja legyen – vagy hogy az elmélyült, hiteles tudomány pontos fogalmi nyelvén és az átélt, érzékeny-érzékletes művészi szó, artisztikus beszéd igézetével megszólaló kultúrtörténész vagy műkritikus egyszerre az emberlény és a nemzeti kollektívum sorsát-gondját vigyázó igazságérzettel, bátor lényegkimondással tűnjék ki kortársai közül. Iskolateremtő formátumával béklyózó történelmi korok fölé nőve. Hogy a teremtő szolgálat eszmei világossága és morális tisztasága – a humanitás, a művelődés, az értékelvűség, az összmagyarság, a világmagyarság ügyének hordozása és képviselete – az általános igényű, eszméltetőn nagyszabású koncepcióformálástól a fáradságot nem kímélő nevelő és inspiráló ismeretátadáson keresztül a gyakorlati kultúraszervezésig minden segítőkészséget magába foglalón kerekedjék ki.

A hamisítatlan és hamisíthatatlan magyar örökség soha el nem homályosítható, soha el nem idegeníthető szerves részeként. Magyar múltat, jelent és jövőt táplálva. Ragaszkodó gyökerességgel és hűséggel, felemelt fővel és távolba látó tekintettel.

Kötődéssel, elmondhatatlanul sok-sok szeretettel, s egyre növekvőn több és több hittel töltekező műveltséggel állni a világ elé: és így vallani meg Istenünket, hazánkat és szabadságunkat.

Elek Tibor

Határtalanul

Görömbei András emlékére

Jól tudja mindenki, aki csak egy kicsit is ismerte Görömbei András munkásságát, hogy évtizedeken át tanulmányozta a határon túli magyar irodalmakat, előbb megírta *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* című szintézisét (1982), majd (Bertha Zoltánnal közösen) *A hetvenes évek romániai magyar irodalmá*t (1983), a több kiadást is megért *Napjaink kisebbségi magyar irodalma* című összegzést (1993), monográfiát *Sütő András*ról (1986, 2007) és természetesen közben számtalan tanulmányt, kritikát is a magyar kisebbségi nemzetrészek irodalmairól, íróiról. Nem lebecsülve mások ismereteit és munkásságát, úgy vélem, a hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években nem is igen volt olyan irodalomtörténészünk, kritikusunk, aki nála többet tudott és írt volna a határon túl születő magyar irodalmakról.

Mindezek ismeretében talán érthető, hogy az után a gyászos emlékezetű, 2004. december 5-ei népszavazás után valami olyasmit írt nekem elkeseredésében: egész munkásságát lenullázta ez a szerencsétlen nap, s hogy ebből nagyon nehéz lesz felállni.

Természetesen én akkor is ellentmondtam (ma még inkább így gondolom): ki mit tett addigra a határokon átívelő, határtalan magyar nemzettudatért, azt már megtette, azt semmi nem kérdőjelezheti meg, felállni pedig, mint tudjuk, muszáj, mert földre ütötten élni nem lehet. Ez az okoskodás azonban rajta nyilván nem sokat segített, azt hiszem, a népszavazás eredménye lelkileg egy kicsit (vagy nagyon is) megroppantotta.

Jellemző rá ugyanakkor, hogy bizonyára jóval illúziótlanabbul immár, de a maga irodalomtörténészi, kritikusi, szerkesztői, tanári eszközeivel továbbra is mindent megtett a közös felállásunk érdekében, a nemzet összetartozás-tudatának erősítése, az összmagyarság szellemi integrációja érdekében. (A sokoldalú közéleti tevékenységeiről, egyetemi, akadémiai és egyéb tisztségeiről nincs itt most módom szólni, de például még csak ezután járta keresztül-kasul a Kárpát-medencét mint az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság elnöke.) Írta tovább az újabb és újabb tanulmányait a számára oly fontos témákról: anyanyelv-irodalom-nemzet-nemzettudatnemzeti önismeret-népi irodalom-kisebbségi irodalom-1956, a számára oly fontos szerzőkről (annak ellenére, hogy egy részüknek az életművét korábban már monográfiákban is feldolgozta): Ady Endre, Németh László, Nagy László, Csoóri Sándor, Sütő András, Nagy Gáspár, Ratkó József, Buda Ferenc, Vári Fábián László stb. S ezekből újabb tanulmány-, kritikagyűjtemények is összeálltak: *Azonosságtudat, nemzet, irodalom* (2008), *Sors és alkalom* (2008), *Irodalom, nemzet, harmadik út* (2012). Non recuso laborem – idézte Márton Áron jelmondatát egy nyomtatásban is megjelent beszélgetésünk végén, s valóban, csak az utóbbi évek váratlan és súlyos betegségei akadályozhatták meg a munkában.

Amíg tehette, konok következetességgel dolgozott, írt, érvelt többek között a határokkal szabdalt magyar nemzetrészek és azok irodalmának összetartozása mellett, ugyanakkor az egyetemes magyar irodalom tagolásának természetessége mellett: „Amikor tehát a részeket vesszük számba, mindig az egészet akarjuk világosabban, tagoltabban, összetettebben látni.” Barta János, Heidegger, Gadamer és Jauss nyomán nem szűnt meg hangoztatni az irodalom létértelmező funkcióját és nélkülözhetetlen szerepét az egyén és a közösség számára: „A műalkotás semmi mással nem pótolható létismereti értéket ad az embernek. A személyiség és a közösség örökké változó identitásának legmélyebb forrása, táplálója”; „Az irodalmi mű megváltoztatja, gazdagítja világlátásunkat, megkérdőjelezi beidegződéseinket, a világ új észleléséhez segít bennünket.”.

Számtalanszor hitet tett amellett, hogy az esztétikai érték bonyolult, összetett jelenség, amelyben a valóságismereti, az eszmét sugárzó és a képi-emotív, szerkezeti, formai értékek egymást feltételező egységet alkotnak, így „az esztétikai érték és a közösségi felelősség, közösségi gond, közösségi tudatformálás nem ütköznek egymással”; „erkölcs és esztétikum nem szembeállítható, hanem egymást feltételező elemek”. A művészet és az irodalom illetékessége terén határokat nem ismert el, állította, hogy nincs irodalmon kívüli terület. S közben Babits Mihállyal együtt vallotta: „Az igazság szellemének életben maradásáért az írástudók felelősek”. Horváth János nyomán meggyőződése volt, hogy „a magyar irodalom a magyar nemzeti öntudat és önismeret semmi mással nem helyettesíthető forrása és értéke”, épp ezért „Vissza kell szereznünk, újra fel kell építenünk az irodalom nélkülözhetetlenségének hitét, fontosságának tudatát.”; „A globalizálódó világban

a nemzet számára a nemzeti kultúra, s ezen belül az irodalom is fontos megtartó erőt jelenthet. Ehhez azonban olyan nemzeti irodalmi kánonra van szükségünk, amelyikben az értékeink összeadódnak, kiegészítik egymást, sőt távlatot adnak egymásnak."

Nemcsak az említett legutóbbi köteteiben, de a megelőző tanulmánygyűjteményeiben (*„Ki viszi át…?*, 1986; *A szavak értelme*, 1996; *Létértelmezések,* 1999*; Irodalom és nemzeti önismeret,* 2003*)*, sőt a monográfiáiban (*Sinka István*, 1977; *Sütő András*, 1986, 2007; *Nagy László költészete*, 1992; *Csoóri Sándor*, 2002; *Nagy Gáspár*, 2004) is ezek voltak a szemléleti alapelvei, az életmű egységes, miközben egyébként páratlanul gazdag és szerteágazó.

A legkülönbözőbb poétikájú értékekkel számoló, határokat ilyen értelemben sem elismerő, elfogultságain is felülemelkedni képes tudós volt. Irodalomtörténészi szemléletét és módszertanát nem korlátozták, nem határolták be személyes preferenciái.

Jóllehet megvoltak a kedves szerzői, akikhez rendre vissza is tért, de egyetemi tanárként, vagy amikor irodalomtörténeti szintéziseket készített, akár a határon túli magyar irodalmakról, akár az egész magyar irodalomról például finnországi hallgatói számára, akár konferencia-előadóként az ezredforduló magyar lírájáról értekezve, soha nem feledkezett meg azoknak az alkotóknak irányzatoknak, tendenciáknak a számbavételéről, amelyek nem illeszkedtek az ő szemléletrendszerébe, s amelyekkel esetleg vitája is volt.

Nemcsak tisztességes tudós, de tiszta ember is volt, rendíthetetlen morális tartással.

Tudta, mi a hűség és mi az árulás. Szakmai, tudományos karrierje érdekében sem volt hajlandó soha elvtelenségre, megalkuvásra. Sem pályakezdő, egyetemi segédmunkatársként, amikor a beszervezésével próbálkoztak, sem pályája későbbi jelentős, embert próbáló állomásain. Nem tepert, s főként nem tiport, mégis a legmagasabbra elért, ahová csak el lehet jutni ezen a pályán (széles körű kollegiális elismertség, megbecsültség, Kossuth-díj, MTA rendes tagja), annak ellenére, hogy szakmai érvényesülése útjába, főként az első évtizedekben (de akár már akadémiai doktorként is) az „illetékes" hatalmasságok folytonosan akadályokat állítottak. „Nacionalista" és „szocializmusellenes" tevékenysége miatt nemcsak állandó megfigyelésben volt része, de kötetei megjelenését is évekig visszatartották: a *Sinka István* monográfiája és *A Csehszlovákiai magyar irodalom* 1945–1980 című szintézise egyaránt 5-5 évet töltött „vizsgálati fogságban", az első, a *„Ki viszi át…?* című tanulmánykötete csak 41 éves korában jelenhetett meg, a hetvenes évek végén kortárs írókkal készített interjúsorozata, *Kérdések és válaszok* címmel, csak a rendszerváltozás után, 1994-ben. Azt az örökséget, azokat az értékeket, elveket, eszményeket, amelyeket otthonról hozott, iskoláiban, tanáraitól, mestereitől kapott, soha nem feledte és nem tagadta meg. Jellemző adalék, hogy élete utolsó éveiben állítólag ismét foglalkoztatta annak a Sinka Istvánnak az életműve, akiről az első monográfiáját írta. Képzeljünk el egy akadémikust, aki a 2010-es évek elején Sinka István életművén gondolkozik!

Az iskolateremtő, nagy hatású tudós-tanár emberek, az igazi Mesterek közé tartozott.

Azon kevesek egyike volt, akiket nemcsak a felkészültségéért, tudásáért, pedagógia-módszertanért becsülnek, tisztelnek, hanem akit határtalanul önzetlen személyiségéért, emberségért, kedvességért szeretnek is a tanítványai. Akik ilyenkor kicsit elárvultnak érzik magukat. Nemcsak rendkívüli munkabírású és rendkívüli értékeket teremtő irodalomtudós volt, de nagyon szerethető ember is.

Emlékét megőrizzük, de hiszem, hogy nem a mi véges életünk határolja azt, nélkülünk is megőrződik mindaddig, amíg lesz magyar irodalom és magyar irodalomértés.

N. Pál József
„S elhulltanak legjobbjaink…”

Drága Andor!
Sosem szólítottalak így, véltem, ez a debreceniek, az ősrégi barátok, tisztelők, a kedves tanítványok előjoga csupán. Én nem voltam a tanítványod – legalábbis a szó „adminisztrációs” értelmében nem –, még neveddel is az ország másik végében találkoztam először a kicsi Sinka-könyved címoldalán, 1978 tavaszán, koranyarán talán. Mi tagadás: sem Sinka Istvánról, sem Rólad nem hallottam addig, ám a fekete bojtár barázdáltan markáns arca, szemének a fotóról is áttűnő szomorkás szigora, no meg a neved valamiféle erőt sugalló dallama menten megfogott, s képtelen voltam elfelejteni már. De hát az ókori világ mámorában éltem az idő tájt, így a könyvet nem rögvest, csak esztendők múltán, a Czine Mihály varázskörében otthonra lelt lélekként olvastam el, akkoriban tán, midőn közös mesterünk egyetemi szobájából kilépve először nyújtottál kezet nekem. Gondolom, Miska (tudta, hogy az ajtó előtt ácsorgok) szólt rólam Neked valamit, tény, hogy a mosoly s a mozdulat, ahogy a számodra idegen fiúnak adtál parolát hasonlíthatatlanul volt lefegyverző s felemelő egy időben. „Szervusz” – mondtad nekem, a harmadévesnek, a szelídségnek s az emberi „egyenességnek” azzal az együtt lélegzésével, ahogy az ember egy sosem látott, ám mégis ős-ismerőssé fogadott lelki „testvért” magához ölel. Harminchét-harmincnyolc lehettél, ritka szép, szabályos férfiarccal, karcsún és fiatalon, a debreceni bölcsészkar frissen kinevezett docense, akinek ebbéli „sikerét” két, a várba telepített Eötvös Kollégiumba tévedt hallgatód oly leplezetlen örömmel adta elő – „Andor docens lett!”, mondták lelkendezve –, amilyet sem azelőtt, sem azóta nem láttam én. Ezt az embert, ezt a tanárt rettenetesen szeretik, gondoltam akkor, de hogy e szeretetnek mennyire a szaktudás tisztelete, mennyire az akkoriban még fél-ellenzéki számba vehető „témáid” vonzereje, mennyire a hallgató-barát magatartás, s mennyire a szelídségnek a Rólad sugárzó, szóval megnevezhetetlen sűrítménye volt a legfőbb mozgatója, nem gondolkoztam igazán.
Tőled akkor is lehetett tanulni, amikor éppen nem mondtál semmit. Korombeli tanítványod, a ma már a futballtörténetben jeleskedő Sándor Mihály írta ezt megrendülten, amikor halálod hírét vette, s ennél egyszerűbb, ugyanakkor fontosabb mondatot aligha tudott bárki megfogalmazni Rólad. Tán a tartás és a szeretet, az értékrend és a halk bölcsesség rendíthetetlen együttállásából fakadt ez a „képességed”, meg lényed, emberi valód ama bizonygathatatlan, mert fogalmakkal definiálhatatlan, mégis egyértelmű „üzenetéből”, hogy a reánk borult mocsokban is tiszták maradhatunk.
Lehet, valóban „ellenméreg” voltál Te a helyi kisebb, meg az országos mérgezések, számítgatások, félelmek, hazugságok idején már a puszta jelenléteddel is, ahogyan ezt másik tanítványod, Gróh Gáspár fejtegette olyan pontosan.
Hiszem, hogy tisztább embert nem ismertem Nálad, s szelídebbet sem talán. Mert a felhorgadást még szívbéli barátodról, a Hozzád hasonlóan Jézus parancsa szerint élt Nagy Gáspárról is el tudtam képzelni néhanap, ám ilyen tapasztalatom Veled nem akadt soha. Ha valakire, hát Reád biztosan igaz: az evangéliumot terjeszteni

csak evangéliumi szóval – s magatartással – lehet, ha hitünkről, magyarságunkról, önnön veszélyeztetett értékeink védelméről s felmutatásáról van szó, akkor is. Értéket védő s felmutató tudós voltál Te is egész életedben, a Horváth János-i, Barta János-i, Kiss Ferenc-i, Czine Mihály-i hagyományokon, az egyetemes magyarságról való tudás letörhetetlen szolgálatosa, aki ha írt s szólt, nem a gyarlóságokon lovagolt, ám vitázott, vívott, ha kellett, s én jól emlékszem bizony másra is. Egy engesztelhetetlen, ugyanakkor keserű „belső szigorra" talán, amivel a haza nevében öblögető, rikácsoló, vagy naivan lelkesülő régebbi s újabb bolondériákat, színvonaltalanságokat tetted szóvá, gyötrődve, meditálva nemegyszer, inkább csak „asztal mellett" persze. „Nehéz ez, mondtad, nagyon nehéz", hisz – összességében – oly gyengék, gyámoltalanok vagyunk, s ezek az amúgy – többségükben – jóra való, de fél-dilettáns – ezt a szót nagyon szeretted – lelkek erőnk gyengítésének esélyét, s az árulást szimatolják minden józan ellenvéleményben.

Ha valamiben, akkor e „tartózkodásban" nem értettem Veled egyet Isten igazában. Véltem, a Te emberi s szakmai tekintélyed a szigorúbb – hangos – szót is „elviselné" talán, emlegettem is ezt néhanap, Te a múló esztendőkkel egyre fáradtabban sóhajtottál, s a Czine Miskától kapott útravalóra tekintettél inkább: a butaság majd elenyészik, a csúcsokat kell felmutatni, példákat kell adni, ez a mi feladatunk.

Igen, belátom, ez a mi feladatunk, drága Andor, de most már azt is tudni vélem, hogy e feladattudat állandó szolgálata – Istenem, mi mindent, mennyi végeznivalót, néha fölöslegesnek látszó stallumot, ilyen-olyan tagságot vettél magadra! –, no meg e sorsvállalás levethetetlen kényszerének s a hiábavalóság néholi érzetének („hiába éltem", írtad 2004. december 5-e után) feszültsége égetett el oly irgalmatlanul gyorsan Téged is. Kinek ennyi, kinek annyi időt szab ki a sors, ezt is tudom, ám hiszem, hogy a Te életed, a Te pályád, amit Isten akarata, jóváhagyása s kegyelme kísért, csakis e hit, elkötelezettség, állhatatosság, szeretet s e feszültség felismerésének erőterében lesz értelmezhető, akárcsak a történelmünk. Mert „áldás és átok" az, amit örökségül kaptunk Tőled, Czine Miskától, Németh Lászlótól, s Adytól persze, aki e főbekólintó paradoxont fogalmazta meg, s még Vörösmartytól talán, mert esküszöm, hogy a halálod hírének vételét követő percekben, ott az esztergomi dombtető csillagos ege alatt a Szózat sorain kívül nem jutott eszembe semmi sem.

S nemigen jut eszembe más azóta sem Andor, fel-felvillanó képek a közös életünkből csupán. Egy gesztus, ahogy az első, a Hitelnek adott sport-esszém olvastán hátba vertél barátian („Hát, ez nem igaz!" – ilyesfélét mondtál), vagy ahogy elképesztően intim férfi-dolgokról váltottunk szót 2005 novemberében a poharunkat forgatva a Keleti pályaudvar büféjében. Aztán ahogy a nyakas kálvinista Czine Miska Veled is folytonosan évődő szavait idézted somolygó szeretettel nekem (Katolikus vagy te is? Nagy hiba ez, de hát mit csináljunk, az is csak Isten teremtménye!), meg ahogy 1999 februárjában a sírnál a reánk szakadt hóesésben búcsúztattuk őt, ami után oly indulattal öleltél át könnyes szemmel s szótlanul, mint aki tudja: valaki (valami) végleg útra vált belőlünk.

Igen, valaki útra vált belőlünk (belőlem) megint. Én meg itt maradtam, tanakodó tétován, a Szózat sorain botorkálva egyre: „Áldjon vagy verjen sors keze…", „S elhulltanak legjobbjaink…", „Megfogyva bár…". Meglehet, csupa gyász, „torokmaró keserűség" dúl bennem csupán, ahogyan azt Nagy László Tamási Árontól búcsúzva írta egykoron, no meg a tehetetlen düh, a béke, az átkozódásra való hajlam s az isteni végzésben

való megnyugvás kavargó pillanatai. Nem is lehet ez most másképp talán, hisz a kérdés, az értetlenül dühös kérdés, amit a csillagos égre néző ember kérdezhet csupán, itt dübörög bennem továbbra is.
Nagy Isten, mit tettél, miért tetted ezt, s mi lesz így velünk! S áldjuk a nevedet, hogy Görömbei Andrást adtad nekünk!
Drága András, Andor, Isten Veled!

Jánosi Zoltán
Görömbei András emberi példázata
(1945. február 5. – 2013. július 1.)

Tisztelt Gyászoló Közösség!
„Ki hiányzik közülünk, ki hiányzik
……
Ki hiányzik a jövő fehér falai közül?
Ki hiányzik a favágók, a mesteremberek közül?
A költők közül, a parasztok közül?
*A szülők közül ki hiányzik?”**

Tisztelt tanárunk és mesterünk! Folytassuk most így egykori barátod, Ratkó József versének sorait: Az írókkal, a költőkkel és az irodalommal, a szavakkal és az irodalomtudománnyal, a magyarsággal a létet ostromló kérdéseink közül, a példaképeink közül – ki hiányzik?
Görömbei András Professzor Úr!
Még nem a jövő fehér falai, hanem a jelen idő emberi alakokból, arcokból ide emelt falai között dideregtet bennünket a hiányod. Még nem érezzük azt a jövőt igazán, amit nélküled kell tovább építenünk, még Téged keresünk, a kortársak, a tanítványok és az utódok, nemcsak szellemedben –, de fizikai valódban is. A tanárt, a tudóst, a barátot – ki-ki a tőled kapott részét. Amennyit felfogni, megérteni és továbbépíteni tudott belőled.
De hát tudjuk-e valójában ki is voltál és ki vagy Te: az Egész, a Megoszthatatlan, a Teljes Ember.
Lépjünk hát ki a tekintetedtől árván maradt könyveid, a nagyváradi keresztény egyetemnek ajándékozott könyvtárad, a törékenységedet is eltakaró, szívedig rakódott feladataid közül, ki az elnémult kézfogások döbbenetéből, és keressük meg ebben a számvetésben a legigazibb arcod.
Induljunk visszafelé a gyerekkori hegedűszón, hátrafelé az időben. Vissza a budaörsi Vöröskő utcából, a domboldali házból. Vissza az ablak mellől, a tornácról, arról az utolsó székről, hátrafelé a reszkető budai hegyeken, át a fiatalemberre pisztolyt rántó belügyi tiszt kezén, át a magyar irodalomelmélet megoldhatatlan kontrasztjain, túl az ötszáz lapnyi feljelentésen, és lépegessünk haza az élet és a halál koordinátái között.
Az édesapa kibomlott búzászsákjaira varrt monogramokhoz. Induljunk haza a gyermekkorba, a tiszapolgári parasztudvarra, az ólak, istállók, kertek közötti házba, a kisiskolába, ahol nyiladozott, majd elemi és rendíthetetlen támpontokat kapott az a tudat, amely később kivételes erővel tudta befolyásolni a Kárpát-

medencei magyar irodalomtörténeti gondolkodást. S fölnevelt magyartanárok és kutatók nemzedékeivel, tanulmányok és könyvek sorával a nemzeti tudatot is. Menjünk a kisgyermekre rontó történelmi tapasztalat: az édesapa összevert arca, a kivéreztetett magyar parasztság, az ’56 utáni dúlás, az elzárt iskolaajtók, a térdre kényszeríteni akaró történelem ütéseinek közelébe: a János vitéz-i sors szándékát lobbantó dac forrásai mellé. És onnan úgy látszik meg Görömbei András sorsa, mint egyetlen lázadás – „a szavak értelmén” át – egy önvédelmi reflexeit elveszített ország, egy önmaga érdekeivel sorozatosan szembefordított nemzet védelmében. Öntudatának talpra állításáért és jövőképének fölrajzolásáért. Mert nem volt kisebb igényű ez a küldetés. A pálya mindkét vonalán: az irodalomtörténészén és a tanáregyéniségén e küldetés íve ütött át kristálytisztán, akár a nagy hegyek csúcsain a hó.

Mert a legpontosabban tudta, hogy Európa mindenütt Európa. Nemcsak Párizsban, Londonban, Budapesten, Szegeden, Debrecenben, hanem Nyíregyházán, Szatmárcsekén, Beregszászon és Csíkszentdomokoson is. Hogy Európában nincsen Európán kívüli föld, esetleg szegénynek hagyott, kifosztott, árván maradt föld van. S azért lázadt, mert látta, hogy a láthatatlan rablás: az értékek mellőzése és magára hagyása csak új szegénységet és új kitaszítottságot hoz, új perifériákat teremt.

Tisztelt Görömbei András!

Hát mindezekért van a mi nagy ragaszkodásunk. Esztétikai és elméleti viták hullámveréseiben is: a ragaszkodás hozzád és értékeidhez. Te folytonosan az alapzatok elemi tisztaságát és méltóságát tudatosítottad. Sokszor idézve Nagy László gondolatát: „De a viszonylagos viszonylatok között is tudom, hogy hol áll anyám. Iránytűként fordulok távoli anyám iránt.” Így fordultunk hozzád, ekkora bizonyossággal mi, a tanítványok is. Ragaszkodásunk természete és indoka barátod, Nagy Gáspár versével fogalmazható meg a legvilágosabban:

Falragaszkodom
éjjel és nappal
és pont ide
mert
letéphetetlen
lemoshatatlan
leverhetetlen
.....
a m í g
egy félelemtől
átlyuggatott
ország roskad
a versek betűire
(*Amíg*)

Hát már csak ezért sem vehetünk Tőled örökre búcsút, csak megölelünk itt nyilvánosan.

Ahogyan még sokszor fogunk, a szívünkben is. Hogy el ne higgyük, az élet csak ennyi, csupán egy urnányi tér, marokba zárható geometria. Hogy el ne higgyük, a küldetésnek vége. Hiszen a Te mindennapi küzdésed Magyarországért a *Halotti Beszéd* gyönyörű ellenpontja, az arcot öltött *Éltető Beszéd* volt.

Csupán a testedtől búcsúzunk.

Köszönjük, hogy velünk voltál, hogy biztattál, szerettél és megértettél bennünket. Köszönjük a nekünk adott éveid.

„Non clamor, sed amor clangit in aure dei." Csak a szeretet szava ér az égbe, a lárma sohasem.

Szeretett Mesterünk és Barátunk!

Isten veled! Nyugodj békében!

Elhangzott a Farkasréti temetőben, Görömbei András ravatalánál, 2013. július 16-án.

(Ratkó József: *Halott halottaim* című verséből valók a kiemelt részletek)

Ekler Andrea

Levél Görömbei Andrásnak

Drága Tanár Úr! András!

„Csöndet parancsoltak rád is a kínok, / s jelesek sorába lefeküdtél" – odafenn szól már így hozzád Nagy László, mert segítségül hívtam, hisz elakadt a szavam. Fel sem fogtam még, hogy elszólítottak, látod, most is levelet írok neked.

Némethi üvegharang alá vontál minket, bezártság helyett szárnyakat adva mindanynyiunknak, óvó figyelemmel követve, ki merre veszi útját. Sütő Andrással megtanítottad nekünk, „Minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll". Eszünkbe vésztük, s tudtuk, emellett azt szeretnéd, hogy mindenki a saját dalát, a saját hangján énekelje. Ugyanakkor védernyő is volt e harang, láthatatlan kéz tartotta, irányította éppen ahhoz, akinek szüksége volt rá. Egy ajánlás, egy támogató kritika, egy telefon, egy ösztöndíj, egy állás… Valahogy a gondviselés a te segítő kezed által ért el hozzánk. A köszönetet mindig elkerülted, kérlelhetetlenül kijelentve, szigorú vagy a tanítványaiddal. Mi azonban a szakmai számonkérésben inspirációt, utunk egyengetésében atyai szeretet láttunk. Sokszor kérdeztem tőled, hogy bírod mindezt rendkívüli tanári, kutatói munkád mellett. Válaszodban mindannyiszor értünk aggódtál. Önzetlen szereteted isteni adományként őrzöm.

Lenyűgöző munkáid előlapjain ajánlásaidat olvasom. Útjelzőiddel egyre szűkebb körödbe vezettél, engedtél, a biztató gondolatoktól a legnagyobb ajándékodig: a barátságodig.

Nehéz lenne számba vennem, mi mindent köszönhetek neked. Köszönöm, hogy ismeretlenül is bizalmat szavaztál nekem. Hogy végtelen bölcsességgel, türelemmel vezetted tanítványaid útját egymás felé, a kereszteződésekben megállva életre szóló barátságok születéséhez. Köszönöm azt a szellemi hátteret, amelyben sok keresgélés után otthonra leltem, ahonnan kedvemre utazhatok, s ahová mindig visszatérhetek, amelyből építkezhetek, s amelyet építhetek. Köszönöm, amit tőled tanultam szellemről, művészetről, morálról, az emberről s emberségből. Köszönöm, hogy előbb tanítványoddá, majd barátoddá fogadtál. A rengeteg segítséget, biztatást, lehetőséget. Hogy bármikor számíthattam rád. Köszönöm féltve őrzött

könyveidet, leveleidet, melyekből bölcsesség és szeretet szól. Köszönöm, hogy „druszáddá” is fogadtál, hiszen te voltál az egyetlen, aki András napi köszöntésemet rendszerint viszontköszöntéssel fogadta, boldog „Andreás” napot kívánva, bevezetve második névnapomat. „Kész a leltár”? Korántsem. A „semmi ágán ül szívem”, olyan mérhetetlen űr maradt utánad. Fáj, hogy nem várhattad meg, míg felnövök ahhoz, hogy én is adni tudjak neked. Nem köszönetképpen, hanem őszinte megbecsülésből, szeretetből. Visszakívánkozom a némethi üvegharang alá, ahol felhőtlenül, de sosem felelőtlenül gondolkodhattunk, alkothattunk együtt. Rakosgatom az üvegharang cserepeit. Sosem áll már össze, nélküled nem. Nem vársz fogadalmat, azt nyilatkoztad, te csak tetted a dolgodat. Mi sem tehetünk mást. Esetedben tisztában voltunk azzal, mit jelent ez a szerény mondat.

Szakmai, emberi küzdelmet esztétikumért és morálért, egyéni és nemzeti identitásért, a határokon túl élő magyarságért, az értékekért, a művészet egyetemes távlataiért.

Őrző voltál, fáradhatatlan. Sosem vártál váltásra a strázsán. Tudták azok is, akik jelentéseket gyártottak rólad, s később, akik nyílt vita helyett csak alattomosan mertek támadni.

Búcsút kell vennem tőled, elválaszthatatlan barátoddal, szellemi társaddal, Nagy Gáspárral szólva „Tudom, / emlékezetes, nagy nyári délután lesz, / s nem lesz idő me g í r n i , l e f o r g a t n i , / de mindenki – – – holt és eleven – – – / f ő s z e r e p - l ő k é n t találkozik / a RENDEZŐVEL…” Búcsúzom hát egy időre, remélem, barátaiddal szorítasz kezet, s folytatjátok immár végtelen beszélgetéseteket, elnézően tekintve botladozásainkra.

Szeretettel ölel:

Ekler Andrea

Babus Antal

Emlékszilánkok Görömbei Andrásról

Barta Jánosnak, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem iskolateremtő irodalomprofesszorának tanítványai közül többen futottak be nagy ívű pályát, többen jutottak fel a szakma csúcsára, lettek akadémikusok. Mégis, ha arra a kérdésre kellene válaszolnom, hogy ki jutott a legmagasabbra, nem kellene sokáig töprengenem: Görömbei András. Pedig nem voltak jobb képességei, mint a pályatársainak, nem beszélt olyan elegánsan idegen nyelven, mint némelyikük, s termékenyebb is akadt nála.

Mindezek ellenére elsősége aligha vitatható. Kiváló pályatársainak tanítványai voltak az egyetemen, Görömbeinek tábora, hívei. Az 1980-as években ő volt a legnépszerűbb tanár a bölcsészkaron, különösen a hallgatónők rajongtak érte. (Egyáltalán nem mellesleg szép férfi is volt, aki visszafogott megjelenésével is megdobogtatta a szebbik nem képviselőinek szívét.) Mi lehetett az oka hatásának, mivel magyarázható a Görömbeijelenség?

Imponáló tudásán, szép magyar beszédén, lendületes, kerek előadásain kívül a legfontosabb a személyisége volt: embersége, közvetlensége, természetessége. Az sem volt elhanyagolható tényező, hogy az ő tudományterülete, az ő irodalmi témái álltak legközelebb az aktuális magyar valósághoz. Kitűnően ismerte a teljes XX. századi magyar irodalmat, remek előadásokat hallottam tőle például Adyról, de emlékszem, ezeknél is izgalmasabb, borzongatóbb volt, amikor Farkas Árpád *Alagutak a hóban* című kötetét elemezte egy késő esti, sejtelmes hangulatú előadásán. Akik ott voltunk, félig-meddig összeesküvőknek is éreztük magunkat, hogy no, lám, mi nem félünk a tűrt, sőt a tiltott vizekre sem evezni. Annak ellenére éreztük ezt, hogy Görömbei Andrástól idegen volt mindenféle konspiráció, titkolózás, összeesküvés, fontoskodás. Magától értetődőnek, természetesnek tartotta, hogy az erdélyi, a felvidéki magyar irodalom az egyetemes magyar irodalom része, tehát olvasni, tanulmányozni kell, írni kell róla.

Akkoriban, a Kádár-rendszerben Görömbei természetessége volt a természetellenes! Aki nem élt abban a világban, ma már nehezen tudja elképzelni, mekkora bátorság, elszántság kellett hozzá, hogy valaki a kisebbségi irodalmak tanulmányozásának szentelje az életét. Számolnia kellett vele, hogy a szakma perifériájára fog szorulni. Görömbeinek ezen felül még abban a kétes megtiszteltetésben is része volt, hogy fegyvert fogott rá a beszervezésével kudarcot vallott titkosrendőr. Emberi nagyságának kétségtelen jele volt, hogy legmerészebb lépéseit is szerényen, szinte rejtőzködve tette meg, soha nem verte a mellét, hogy ő milyen vakmerő, jó magyar ember. Általában jellemző volt rá, hogy a legkínosabb, legszorongatottabb helyzetben is mert keresetlenül egyszerű, természetes lenni, s ez annyira meglepte, annyira megdöbbentette ellenfeleit, hogy csatáit rendre meg is nyerte. Tőle magától hallottam, hogy kandidátusi vizsgája előtt szakmai, technikai kérdésekben kellett egyeztetnie Király Istvánnal, az ELTE híres professzorával, a Kádár-korszak első számú, a párt hivatalos tudománypolitikáját nagymértékben alakító irodalomtörténészével, ideológusával. Görömbei számos könyvvel, cikkel a háta mögött is szorongó Nyilas Misiként ment a parlament szomszédságában található fényűző nagypolgári lakásba. Zavara, ijedtsége csak fokozódott, amikor az ajtón megpillantotta a Landler nevet is; Király felesége ugyanis a Kreml falában nyugvó Landler Jenőnek volt az unokahúga. Király

vérbeli pedagógus és agitátor is volt egy személyben, s akit tehetségesnek tartott, akiben látott fantáziát, azt a gyorsabb karrier érdekében igyekezett beléptetni a pártba, igyekezett ráállítani a „helyes” – tehát a hivatalos – ideológiai vágányra. Király a szép reményekre jogosító fiatal debreceni tudóst is megkísérelte meggyőzni, hogy 1956 ellenforradalom volt. Görömbei egy ideig udvariasan hallgatta Király csavaros, kétségtelenül hatalmas tárgyi tudásról tanúskodó okfejtéseit, mígnem a rá jellemző csendes, szelíd, tisztelettudó hangon megszólalt: „Tanár Úr! Édesapám ’56 után négy évig börtönben ült, engem nem lehet arról meggyőzni, hogy ő bűnös volt.” Görömbeinek ez az egyszerű, természetes, magától értetődő – és ne féljünk hozzátenni: az adott helyzetben már-már zseniális – közbeszólása egy szempillantás alatt megértette az éles eszű Királlyal, hogy minden további erőfeszítése fölösleges szócséplés. Meggyőződésem, hogy Görömbei veleszületett tehetségén, bámulatos munkabírásán kívül ez a jósággal, mély együttérzéssel, megértéssel, a másik ember iránti tisztelettel ötvözött egyszerűség, természetesség volt erejének és varázsának legfőbb titka. Az az egyszerűség, amihez a legnehezebb eljutni, amihez a leggöröngyösebb út vezet!

Az egyetemi évek alatt nem voltam vele szorosabb emberi kapcsolatban, mert a sors és az óráinkat beosztó dékánia úgy intézte, hogy soha nem kerültem a szemináriumába.

Az évfolyamunknak tartottakat, de egyéb előadásait is hallgattam természetesen, munkakapcsolat azonban csak harmadéven alakult ki köztünk. Diákköri dolgozatot írtam Ady misztikus élményéről. A szűk körű házi vitának az ő szobája adott helyet, a jelenlevők közül a sajnos rég elhunyt Csengey Dénesre, valamint Lakner Lajosra, a Déri Múzeum egykori igazgatójára emlékszem. Elégedetlen voltam a munkámmal, úgy éreztem, túl nagy fába vágtam a fejszém, s ráadásul egy kicsit ingoványos talaj is Ady misztikus élményéről értekezni, ezért úgy döntöttem, hogy a dolgozattal végül nem pályázom. Görömbei tanár úr nem szerette a félbehagyott dolgokat, kicsit rossz néven vette visszahőkölésemet – „Ez a hőkölő harcok népe…” (Ady) –, de ezt nagyon tapintatosan adta tudtomra.

Negyedéven, 1983-ban, egy szép, verőfényes kora nyári délelőtt ő szigorlatoztatta a magyar–orosz szakosokat világos, harmadik emeleti szobájában. Nyilván az izgalomtól is, hülyén, nem a tételemmel kapcsolatos megjegyzéssel indítottam a feleletem.

Görömbei tanár úr felírt pár sort egy tiszta lapra, amit valami oknál fogva azon nyomban össze is gyűrt, s a papírkosárba dobott. Már akkor is mániám volt, hogy papírt csak akkor dobok ki, ha mindkét oldalát teleírtam, s okoskodó filológiai fejtegetésbe ágyazva hangot is adtam rosszallásomnak, mondván, hogy Németh László *Aszkézis ma* című nyúlfarknyi eszmefuttatásának ismeretében úgy vélem, nem volt helyes azt az egész lapot kidobni. A tanár úrnak a szeme sem rebbent, elengedte a füle mellett otromba megjegyzésem, s kérte, hogy térjek rá a tételemre, József Attila költészetére.

Nagyvonalúságára, elnéző jóságára jellemző, hogy bárdolatlanságom a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolta érdemjegyemet.

Embersége, figyelme a legapróbb dolgokra is kiterjedt, együtt érzett minden szenvedő, minden kiszolgáltatott emberrel – még az ellenségeivel is. Ezek közül a „jelentéktelen” esetek közül idézek fel egyet. 1981-ben vagy ’82-ben sokan gyűltünk össze a kollégium ebédlőjében magyaros szakestre. Egyik legkedvesebb tanítványa sokunkhoz hasonlóan végtelenül magányosan, gátlásoktól kínozva tengette napjait: sehogyan sem akart

felbukkanni a láthatáron a hőn áhított barátnő. Történt azonban, hogy ez a tanítványa éppen a szakest előtti napokban ismerkedett meg egy leánnyal, s félszegen, zavartan, az újdonsült barátnő kezét szorongatva, késve jelent meg a rendezvényen.

Miközben minden szem felé irányult, arcára kiült a zavarodottság, az ajtóban tétovázott, mintha legalábbis oroszlánbarlangba kellene belépnie. Görömbei András egy szempillantás alatt átérezte a kínos helyzetet, felállt, tanítványa elé sietett, és barátnőjével együtt előzékenyen bevezette a társaságba.

Gyengesége is a jóságából fakadt. Túlságosan jóhiszemű volt, és ezzel többen visszaéltek. Sok tanítványát indította el a pályán, akik azután faképnél hagyták, amikor nem a Görömbei András-féle irodalomszemlélet hozta a legtöbbet a konyhára. Elkeserítették ezek az árulások, de ennek ellenére soha nem hallottam indulattal beszélni az „árulókról".

Pályája csúcsán is végtelenül szerény ember maradt, aki mindig bátorította, emelte tanítványait. Már felnőtt fejjel, PhD-dolgozatom írása idején kerültünk egymáshoz igazán közel, akkortól mondhattam magam a barátjának. A védésen, a bírálatok elhangzása után, témavezetőmként, az MTA levelező tagjaként, a tőle megszokott nyugodt hangon így kezdte rövid értékelését: „Nagyon sokat tanultam B. A.-tól." Szégyenkezve, pirulva idéz az ember egy ilyen mondatot, mert akarva-akaratlan úgy tűnik, hogy önmagát akarja vele fényesíteni, önmagát akarja előtérbe tolni. Pedig mindössze azt kívánom érzékeltetni, hogy olyan meg nem szolgált, meg nem érdemelt, zavarba ejtő, lefegyverző gesztust tudott tanítványai felé tenni, amilyenre csak az igazán nagy, önzetlen tanárok képesek.

Ettől a nagy, önzetlen tanártól, az Igaz Embertől búcsúzom. Kedves András, nyugodjál békében!

Papp Endre

Jó fényt!

Búcsú Görömbei Andrástól

Skasodnak a halottaink. Simonffy András, Sütő András, Lázár Ervin, Nagy Gáspár, Lászlóffy Aladár és most Görömbei András. Nagy nevek, nagy emberek.

A magunk mögött hagyott évtizedek, a közelmúlt kimagasló egyéniségei sorban hagynak el bennünket, a Hitel panteonja egyre impozánsabb, s mi, jelenlegi szerkesztők egyre árvábbnak érezzük magunkat.

Görömbei András korszakos alakja volt a folyóiratnak. Szerzőként már az indulásnál jelen volt, 1992 óta szerkesztőként, sokáig főszerkesztő-helyettesként, majd feladatai sokasodván, később egészsége fogyatkozván főmunkatársként hagyta rajta a lapon szellemi védjegyét. Gondolatisága – milyen jó kimondani – folytatható, folytatandó, embersége, kedvessége azonban pótolhatatlan. Szeretetre méltó egyénisége, szakmai tekintélye képes volt a laphoz vonzani jelentős alkotókat, kiváló koponyákat, szakembereket, s szüntelenül hozta a fiatalokat a debreceni egyetemről. Elve volt, hogy a fiatal írók, kritikusok előnyt élveznek, számukra igazán fontos a gyors megjelenés. Figyelmes, udvarias férfi volt, megbízható, korrekt úriember, készséges munkatárs, az életet bölcs humorral szemlélő idősebb barát.

Tálentum, becsület és tisztaság. Ez volt számunkra Görömbei András.

Sugárzó személyisége mindenkire nagy hatást tett. Keddenként, a szerkesztőségi megbeszélések napján, jófajta borok mellett, kiváló hangulatban valódi pezsgés, szellemi tűzijáték zajlott, Csoóri Sándor, Tőkéczki László, Nagy Gáspár, Ágh István, Döbrentei Kornél, Lázár Ervin és Görömbei András részvételével. Nemcsak a közös gondolatiság és értéktudat tartotta össze őket, hanem mély rokonszenv is. András gyakran hangoztatta: több ez mint szerkesztőség, valódi baráti társaság. Életem nagy adományaként tanúja lehettem én is e szeánszoknak, állítom, a Hitel volt akkor a világ legjobb munkahelye, egyáltalán: *helye*, a szellemi ember legmelegebb otthona. Itt vált számomra bizonyossá: a megértésre, az elfogadásra, a szeretetre épülő emberi kapcsolatok egymásba kapaszkodó szálai, a fölöttünk álló közös célért való munkálkodás képezi a kultúra legfinomabb szövetét. Egy olyan időszakban állt össze ez az illusztris társaság, amikor a magyar irodalom tekintélyét kérlelhetetlen elszántsággal rombolták azonosságtudatukban bizonytalan emberek. A magyar szellem egyik végvára volt akkor a Hitel, s reményeim szerint ma is az. Mert a folyóirat él, ahogyan András is tervezte: új generáció viszi tovább a szerkesztés munkáját.

Görömbei András hű szolgálatosa volt a lapnak. Elképesztő munkabírással, számos más tudományos és társadalmi funkciója mellett hétről hétre szállította nemcsak a friss kritikákat és az alapos tanulmányokat, de a hozzáérkező szépirodalmi írásokat is. Mindenkihez volt egy jó szava, egy biztató gesztusa. Őt idézve bizonyíthatom: „értéktanúsító szeretettel szólt". Fáradhatatlanul olvasott és írt. Úgy volt tekintélye, hogy mindamellett imponálóan szerény volt. Hiába állt neve mellett az egyetemi tanári, akadémikusi titulus, lehetett vele vitatkozni, s szívesen adott igazat partnerének, ha az megérdemelte, ahogyan mondta: nem volt ellenére másoktól tanulni. A támadásokkal szemben védte, akit kellett: Nagy Lászlót, Csoórit és Sütőt, s bírált, vállvetve harcolt, ha úgy kívánta a helyzet. Tartása volt, lehetett rá számítani.

Többször voltam Vele közönségtalálkozókon, irodalmi esteken szerte a Kárpát-medencében. Nem túlzás, bármerre mentünk, mindenhol akadt egy tanítványa, aki megszólította: ugye emlékszik rám Tanár úr? És ő emlékezett, persze hogy emlékezett.

Rá szeretettel gondoló tanítványainak serege már önmagában igazi alkotás.

Nagyon megviselte igaz barátja, Nagy Gáspár elvesztése. Akkor mondta: nincs más hátra, ezentúl egy Gazsi nélküli világban kell élni – bármennyire is lehetetlennek látszott ez akkor. De rögtön munkához látott, hiszen Ő ne tudta volna, hogy a veszteség megerősít és felemel is. Feladatot ró ránk: folytatnunk kell – amit kiváló elődök elkezdtek –, a magyar géniusz kiteljesítését. Ha ránk bízták, miattunk ne vesszen el! Amit tett, az a maga végső értelmében szellemi honvédelemnek nevezhető. A Hitel fennállásának tizedik évfordulóját ünneplő esten mondta: Erőnk szerint mindent megteszünk a magyarság fennmaradásáért! Tudta, hogy a nemzeti kultúrával, a magyar irodalommal való foglalatoskodás az egész személyes sorsra kiható cselekvés, hiszen senki sem áll egyedül, nyelvünkben, sorsunkban, hagyományainkban összetartozunk mi, méltóságot és igazságot remélő magyarok.

S lám mily sokan sereglettünk e ravatalhoz, hogy jelenvalóvá tegyük az elvont eszmét. Hiszem, hogy mi mindannyian, akik itt vagyunk, úgy érezzük: többek lettünk általa.

Az utóbbi években kedves szavajárásával elválásaink alkalmával úgy búcsúzott: *Jó fényt a családnak!* Jó fényt kívánunk neked is András, amely beragyogja a példát, melyet okolásunkra hagytál, melengető fényt, amely

életet adóan megvilágítja majd azt a szellemi mintaképet, amivé mementód válik a jövőben, s életműved elfoglalja méltó helyét a nagy család, a nemzet emlékezetében.
Elhangzott a Farkasréti temetőben, Görömbei András ravatalánál, 2013. július 16-án.

Imre László

Fejedelmet veszített a magyar kultúra és tudomány. Egyetemi hallgatók, mesterré vált tanítványok, kollégák, aztán egy egészen széles közönség, akik TV-s és rádiós szerepléseiből és írásaiból ismerik és sokan mások érezhetik így. Valóban fejedelmet veszítettünk, ámde olyat, akiben a külsőségeket tekintve nem volt semmi fejedelmi. Csendes, segítőkész, mások érdekeit nagyon tiszteletben tartó, mások sérelmén felháborodó, a magáéra legtöbbször csak legyintő, szerény, derék ember volt Görömbei András. Szeretett szeretni (feleségét, gyermekeit, barátait, a szülői házat, a rokonságot), szeretett széles e hazában és bárhol élő magyarokat felkarolni, szép szóval éltetni.

De korántsem volt oly mértékig és abban a formába az érzelmek embere, mint felületes ismerői vélhették. Írószövetségi és tudományos tanácskozásokon hamar meggyőződhetett róla bárki, hogy józan ítéletű, a tudományos módszertanból nem engedő, eleven intellektusú kritikus és irodalomtörténész ő, aki ugyan valóban apostola Nagy Lászlónak, Sinkának, Sütőnek, Illyésnek, de régi tanítványai máig emlegetik például Th. Mann *Doktor Faustus*-áról tartott előadásait. Németh Lászlótól Nagy Gáspárig sokakról írt szeretettel és beleéléssel, de precíz viszonyítással is, hiszen pályája elején egy évtizedig ő volt a debreceni egyetemen a XX. századi világirodalom előadója.

Ugyanakkor mégiscsak több volt könyvei, cikkei, órái összegénél. Kitűnő tudós (a határon túli magyar irodalmak feldolgozásával tudományos nóvumot is adott, hiszen ilyen rendszerezésre nem volt őelőtte példa), kiváló és lelkiismeretes tanár, az akadémia agilis tisztségviselője, az írószövetség, korábban, már a 70-es években a FIJAK bátor és szókimondó vezetőségi tagja – volt mindez és sok más egyéb, de ennél mégis több: sorsa és tehetsége sasszárnyon hordozta. (Legtöbb esetben még a politikailag vagy ízlésben vele szemben állók is becsülték, sőt szerették, hiszen álláspontját legfeljebb tévesnek tarthatták, tisztességtelennek semmiképpen nem.)

És el is tétetett számára az életnek koronája. Amint évről évre szaporodtak a betegségek és fogyott az erő, a remény és az idő, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a halott nem lesz gyengébb az élőnél. Nem az utólagos engedelmesség mechanizmusára gondolok első sorban, hanem arra, hogy a romlás iszonyatát növekvő erővel ellensúlyozta valami tündökletes diadalnak a sugárzása. A cinikus és értékszkeptikus vélekedésekkel szemben mind nyilvánvalóbbá vált: így érdemes élni, csak így szép és boldogító. Hiszen a hűség és a komolyan vett feladatok mindenért kárpótolták sokak megbecsülésével, szeretetével. Óriási erő és ambíció dolgozott Görömbei Andrásban (talán a túl sokat vállalás őrölte fel idő előtt), de a nemzeti kultúra olyan reprezentánsai, mint Czine Mihály, Csoóri Sándor egy nagyszerű hagyomány folytatójaként fogadták maguk közé.

Őszintesége és hite (sosem támadt benne kétely a vállalt értékek irányában) legtisztábban abból tűnt ki, hogy végig, a Kossuth-díj, az akadémiai rendes tagság szintjén is mindig rá lehetett ismerni benne arra a

Győrből friss érettségivel 1963 őszén – ötven éve - Debrecenbe érkezett diákra, akivel együtt ültünk be az egyetemi iskolapadba. Mintha már akkor mindazt hitte és akarta volna, amit utolsó leheletéig megőrzött. Valóban: az a ragyogó tehetségű, szigorúan kötelességteljesítő, szolid ember maradt mindvégig, amit egy leheletnyi diákos elfogódottság hitelesített – ez is a régi idők öröksége.

Utolsó heteiben is újra és újra emlegette: idén ősszel meg kellene ünnepelni, hogy 50 éve találkoztunk. Felidéztük volna a mestereket, Barta Jánost, Bán Imrét, Julow Viktort, Tamás Attilát, a barátokat, az *Alföld* szerkesztőségét, ahol írástudóvá válni segített bennünket Kovács Kálmán, Juhász Béla, Fülöp László. Felemlegettük volna a tanszéket, ahol – bár édesapja 56 utáni börtönbüntetése, meg a bencés diák múlt miatt ez korántsem volt egyszerű – annyi támogatásban részesült, egészen a viszonylag fiatalon elnyert professzori rangig. Aztán beszéltünk volna az együttlétekről. (Andor barátom roppant szeretett együtt lenni: indulatokat és terveket szavakba önteni, mint a bort a pohárba.)

Nos, ez a beszélgetés, ez a találkozó immár elmarad. Itt meg csend lesz, rend lesz, béke lesz, mindennek mindörökre vége lesz. Szeptemberben pedig majd, a Nagyerdő hatalmas tölgyfái alatt erdei utakon és padok mellett egyedül kereshetem egykori ifjúságunk nyomait. Ennyiben és így mégis megtartatik az az ötvenéves találkozó. Érkeztedkor már nem szoríthatunk kezet, de szemem Rád emelhetem a fák fölé magasodó égbolton.

Végül: mint kivételesen hagyománytisztelő embertől, hogy is vehetnék Tőled búcsút másképpen, mint eleink tették. Adjon a mindannyiónk Atyja csendes pihenést és boldog feltámadást Neked. A csendes pihenést igazán kiérdemelted, de a boldog feltámadást is, katolikus őseid hite szerint is, és minden más lehetséges értelemben.

Elhangzott a Farkasréti temetőben, Görömbei András ravatalánál, 2013. július 16-án.
Megjelent az Alföld 2013/9-es számában

Bitskey István

GÖRÖMBEI ANDRÁS (1945–2013)

A magyar irodalomtudomány számára pótolhatatlan veszteséget, szűkebb környezete számára nem múló fájdalmat jelentett idő előtti eltávozása. Tudtuk ugyan, hogy az emésztő kór kikezdte szervezetét, de bíztunk benne, hogy hallatlan önfegyelme, mindig csodált, szívós munkabírása, derűs világszemlélete átsegíti a nehézségeken, s még sokáig köztünk lesz. Köztünk lesz, mert szeretetre méltó egyénisége, szelíd szakmai szigora, mértékadó egyensúlyérzéke, tudományos tekintélye létszükségletét jelentette nem csupán irodalmi, de tágabb értelemben vett kulturális közéletünknek is. Bizakodtunk, mert az a szellemiség, amelyet Görömbei András neve fémjelzett, természetes alkotóeleme, meghatározó értéke volt irodalomtudományi és kisebbségpolitikai fórumainknak, egyetemnek, akadémiai osztálynak, több szerkesztőségnek és kutatócsoportnak, számos tudományos bizottságnak és doktori programnak. Reményeink azonban szertefoszlottak, a szellemi-erkölcsi erő csak ideig-óráig tudott küzdeni a gyilkos kórral. Határainkon innen és túl megdöbbenést keltett halálhíre, szinte hihetetlennek tűnt, hogy többé már nem számíthatunk bölcs tanácsaira, megfontolt kritikáira, szakmai tapasztalataira, biztató szavaira. Kollegáinak, tanítványainak,

barátainak hosszú sora fejezte ki mély részvétét 2013. július 16–án, a Farkasréti temetőben, amikor végső nyughelyére kísértük a tudós akadémikust, a kiváló tanárt, a tudományszervező egyéniséget, a szeretett kollegát és barátot.

Irodalomtudósi pályája az egyetemi doktorátus megszerzésével indult, 1970-ben még régi magyar irodalmi témából írta és védte meg értekezését, amelyből két publikációja is megjelent (*Az „ősmagyar" mitológia kialakulása honfoglalási eposzainkban,* Diákköri Füzetek, 1969, 177–208; *Az ősmagyarság képe felvilágosodás és reformkori történetírásunkban,* Studia Litteraria, 1971, 63–78). Ezt követően azonban kutatói érdeklődése a modern irodalom felé fordult, s ebben is kitüntetett helyet kapott a határainkon túli, kisebbségi magyar literatúra. Kandidátusi értekezése már ebből a témakörből készült (*A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980,* Bp. Akadémiai, 1982), s ez a monográfia mindmáig alapvető és irányt mutató a témakörben. Ezt követte a hetvenes évek romániai magyar irodalmáról szóló áttekintés (társszerző: Bertha Zoltán, Bp. 1983), majd számos kisebb és nagyobb kiadvány, tanulmány, recenzió és riport a határainkon túli magyarság irodalmáról. A korszak irodalompolitikai helyzetében mindez nem csupán kezdeményező és úttörő vállalkozás volt, de merész lépés is a kultúra ügyét diktatórikus módon kezelő hatalommal szemben, s ugyanakkor a magyarság szellemi egységének megőrzése érdekében. Hivatalos részről gyanakvás és rosszallás kísérte ezt a tevékenységet, olykor háttérbe szorítás és fenyegetés lett osztályrésze. Ő azonban rendíthetetlenül és következetesen dolgozott tovább, párját ritkítóan széleskörű olvasottsággal, irodalomelméleti felkészültséggel, de sosem engedve a divatos elméletek csábításának, az irodalom lényegétől eltávolódó, tetszetős teóriáknak. Különösen nagy visszhangot váltott ki Sütő Andrásról készült kismonográfiája (Bp. Akadémiai, 1986), amelynek évekig az asztalfiókban kellett várakoznia, míg végre megjelenhetett és a Kortársaink sorozatának legkeresettebb, legsikeresebb kötetei közé emelkedett.

Görömbei András akadémiai doktori fokozatát Nagy László lírai életművéről szóló értekezésével nyerte el (*Nagy László költészete,* Bp. 1992), s ez az elemzési módszerével is példát mutató könyv a modern magyar líratörténet egyik alapművének bizonyult. Emellé kismonográfiáinak egész sora társult: Csoóri Sándor, Sinka István, Nagy Gáspár költészetének első összegző mérlegelését ő végezte el. Tanulmányait, értékelő recenzióit még felsorolni is nehéz lenne. A hatvanadik születésnapját köszöntő személyi bibliográfiája 2005-ben 682 tételt regisztrált, s azóta is újabb publikációinak egész sora jelent meg. Korábbi tanulmánykötetei (*A szavak értelme,* 1996; *Létértelmezések,* 1999; *Irodalom és nemzeti önismeret,* 2003) követték az újabbak (*Azonosságtudat, nemzet, irodalom,* 2008; *Irodalom, nemzet, harmadik út,* 2012), amelyek koherens egységbe rendezve adták közre a különböző fórumokon nagy számban megjelent írásait. Gondolkodásának alapelvét jelentette, hogy az irodalomnak identitásformáló szerepét vallotta, társadalmi szerepét evidenciaként kezelte, miként arról egyik kötetének bevezetésében írta: „A kisebbségi magyar irodalmi alkotások az esztétikai élményen túl az együtt élő népek számára egymás megismerésének is fontos eszközei. Az irodalom az egyén és a közösség önkifejezése, öntanúsítása".

Nemzetközi vonatkozásban ugyancsak sokat tett azért Görömbei András, hogy a külföld magyarságképe kedvező színt mutasson. Vendégprofesszor volt Bécsben és Helsinkiben, előadásaival számtalan külföldi konferencián szerepelt Székelyföldtől és Kolozsvártól az Ohio államban Lake Hope tavánál rendezett magyar

találkozón, mindenütt erősítve a nemzet szellemi egységét, öntudatát, anyanyelvű irodalmát és tudományát. Finn, ukrán és német nyelven is jelentek meg tanulmányai, kiadványai, amelyek irodalmunkat külhonban tanulmányozni kívánó diákok számára jelentettek eligazítást. De mindezen túl Görömbei András a szó legnemesebb értelmében közéleti ember is volt, tudományos eredményeit, meglátásait mindig a köz javára kamatoztatta. Elnöke volt a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság 2006. évi debreceni kongresszusa szervező bizottságának, de intézetigazgatóként és az egyetem rektorhelyetteseként is ezernyi közéleti megbízatást vállalt és teljesített eredményesen. Élménszámba menő ünnepi beszédei, évfordulós megemlékezései, könyvbemutatói, kiállítási megnyitói és vallomásai önálló kötetben láttak napvilágot (*Sors és alkalom,* Szeged, 2008), s az aktualitás elmúltával is példát, mértéket és erkölcsi iránymutatást jelentenek olvasóik számára. Úgy tudott az egyes alkalmak során megnyilatkozni, hogy mindig maradandót alkotott, mert az életművét hitelesítő emberi tartás állt mögötte, szavai és tettei mindig teljes összhangban álltak, feladatait és vállalt kötelezettségeit mindig a tisztesség és alázat vezérelte.

Ezért lehetett kivételesen nagyhatású tanáregyéniség, tanítványainak, doktori ösztöndíjasainak és barátainak hosszú sora emlékezett meg róla a hatvanadik születésnapját köszöntő kötetben („*Köszönő és megköszöntő ige*", Debrecen, 2005). A Kádár-korszak után már a hivatalos elismerések sem hiányoztak: a Magyar Tudományos Akadémia levelező (2001), majd rendes tagjává választotta (2009), Debrecen városának díszpolgára lett, számos szakmai díj után a Kossuth-díjat érdemelte ki. 2013-ban nyerte el a Magyar Örökség-díjat, amit személyesen már nem tudott átvenni, de az így is méltó megkoronázása volt életművének.

Az irodalomtörténészek közössége, a határainkon innen és túl munkálkodó magyarságtudományi szakemberek, kollegák, pályatársak és tanítványok fájdalommal búcsúznak a kiváló tudóstól, a közösségépítő, melegszívű embertől, akitől mindannyian oly sokat tanultunk, s akit soha elfelejteni nem fogunk.

Megjelelent az ITK 2013/2. számában

In memoriam Görömbei András

Gróh Gáspár

Déry Tibor 1919-ben Adytól mint „az utolsó nemzeti költőtől” búcsúzott. Az eltelt évszázad során volt néhány alkalom, amikor újabb és újabb nemzeti költők-írók hagytak minket itt, sokszor és sokan gondolhatták, hogy az éppen távozott volt közülük az „utolsó”. Az ifjú, inkább még csak süvölvény írópalántának számító Déry a „nemzeti költő” megnevezéssel a maga módján azokkal szemben tüntetett, akik Adyt nemzetietlenséggel, kozmopolitizmussal és más hasonlókkal megbélyegezve akarták kihagyni a nemzeti kánonból. Alighanem így lett nagyobb igazsága, mint ahogy maga is gondolta, amiben az is szerepet kapott, hogy gondolatmenetének sarkalatos eleme volt az, hogy legkétségbeesettebb pillanataiban Ady önmagában az utolsó magyart látta.

Hogy miért juthat ez eszünkbe most? Azért, mert elment közülünk valaki, akiben sok okból „az utolsó nemzeti irodalomtörténészt” láthattuk. Görömbei Andrásnak már csak a művei vannak velünk.

Hogy halálával mi veszett el: igazából még nem tudhatjuk. Arról van ismeretünk, hogy mit hagyott ránk: könyvei hosszú sorát, szerkesztői és irodalomszervezői életművét, iskolateremtő egyetemi tanári évtizedeinek kitörölhetetlen hatását, személyes varázsának emlékét. Az a ritka ember volt, akinek puszta léte jobbá tett minket, akinek feddhetetlen moralitása, szeretetet és tisztességet sugárzó lénye erkölcsi szabadcsapatként védelmezett minket is. Lebírhatatlan szelídsége megerősítette azokat, akik közelebbi kapcsolatba kerültek vele, neve jelszóvá vált: kimondásával addig idegen emberek rögvest egyazon szellemiség körébe tartozónak tekinthették magukat.

A nemzeti sorskérdések, a határon túli magyarság, a népi kultúra és a történelem alá szorultak irodalmi képviselete, az alulsó Magyarország, a „népi írók” irodalma, a harmadik út, egészében a nemzet és az irodalom, az irodalom és az erkölcs kapcsolata volt az, ami életművét meghatározta. Ebben a gondolatkörben élt, ebben volt otthon, ebből építette önmagát. Tagoltságában is osztatlanul élt benne mindez, ennek az egységnek a jegyében vizsgálta a műveket, ezen a szűrőn át épültek belé az alkotások. Ami azt jelentette, hogy mindebben olyan értékeket keresett és látott, amelyeket valóságosnak és kétségbevonhatatlannak tekintett.

Az irodalom így a nemzet morális küzdelmének, élethalálharcának színtere volt számára. Nem lehetett más: abban a korban, amikor gondolkodásmódja kialakult, a nemzet szabadságtörekvései, annyira, amennyire, csak áttételesen jelenhettek meg. A magyar művelődéstörténetet, hagyományokat tekintve magától értetődik, hogy az egyik legfontosabb ilyen küzdőtér az irodalom lehetett.

Nem tudjuk, hogy más körülmények között miként alakulhatott volna Görömbei András sorsa, gondolkodása. Azt viszont tudjuk: jól sáfárkodott talentumával, hűséggel, odaadással, bátran állította eszményei szolgálatába képességeit.

Így kellett tennie, másként nem tehetett. Sokan ismertük szörnyű és mégis katartikus történetét, amit utóbb egy rádiós beszélgetésben is elmondott. Édesapját 1956 után elhurcolták, véresre, rokkantra verték. Amikor megalázva, meggyötörve hazakerült, édesanyjuk megmosdatta, majd odahívta fiait, hogy lássák, mit tettek

apjukkal. Szavak nélkül is felszólítás volt ez. Nem a bosszúra, hanem az emberi és isteni törvények tiszteletére, védelmére. Balladai történet, életre szóló lecke. Föl lehet magasztosulni és bele lehet roppanni. Görömbei András fölmagasztosult, amihez az is kellett, hogy valami őrcsillag vagy őrangyal vigyázzon rá. Ilyen előzményekkel nem vették fel a közeli középiskolákba? Elkerült Győrbe, a bencésekhez, mert az egyházi gimnáziumot nem kötelezte ez a tiltás. Utána pedig nem egy ideológiailag semleges szakon tanult tovább, nem mérnök, orvos, természettudományt oktató tanárnak jelentkezett, hanem a bölcsészkarra. Ahova, szinte hihetetlen, be is jutott: Barta János ragaszkodott a fölvételéhez. Végzése után pedig alkalma nyílt visszatérni az egyetemre, később Czine Mihálynál lett aspiráns, aki személyiségével is kivételes hatást tett rá. Nemcsak a Czine által képviselt irodalomeszményt, hanem az annak jegyében alkotókat is megismerte. A „népiek" még élő és jelentős műveket közreadó klasszikusai (Illyés, Németh László) és a nyomukba lépő nemzedék (Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor), a már történelmi becsű életművek és a folytatásukként értelmezhető kortárs irodalmi alkotások összetartozása természetes lett számára. És éppen ez az időszak, a hatvanas-hetvenes évek fordulója hozta meg a hivatalos politikában azt a (viszonylagos) fordulatot, amely lehetővé tette az elszakított nemzetrészek irodalmával való foglalkozást. Egyáltalán: a határon túli magyarokról való nyilvános beszédet.

Ennek eredményeként a hetvenes évek a határon túli magyar irodalmak, az egységes magyar irodalom (a nyugati persze még nem…) felfedezésének évtizede lett, ami az irodalomnak a nemzet életében való kiemelt fontosságát bizonyította. Görömbei András nem kevés kockázatot vállalva meghatározó szerepet játszott ebben a folyamatban. Nemzeti, erkölcsi, demokratikus elkötelezettségénél fogva – de kifejezetten irodalmi-szakmai okokból is. Az elszakított nemzetrészek irodalmában akkoriban születő alkotások jelentős részben egy klasszikus örökség továbbélését, megújulását bizonyították. Ott volt ebben Móricz realizmusa, Németh László minőségalapú magyarságeszménye, Illyésnek a nemzeti gondolkodást a szociális elkötelezettséggel egybeépítő demokratizmusa, Tamási „népi szürrealizmusának" folytatása. Irodalomtörténet és kritika így találkozott, organikusan kapcsolódott össze (hogy csak néhány jelképes nevet említsünk) Sinka István, Nagy László és Csoóri Sándor mellé a pályája zenitjére ért Sütő András, Kányádi Sándor vagy Farkas Árpád művészete.

Sokszínűségében is roppant határozott kontúrokat mutató kép ez. Nem kétséges, vannak értékek, amelyek nem kapnak különös hangsúlyt benne. De Görömbei András, amikor a számára legfontosabb értékekre tette fel az életét, nem tagadta meg azt sem, ami e körön kívül esett. Ugyanúgy, ahogyan egyetlen Arany- vagy Kölcsey-kutató sem gondolja azt, hogy Berzsenyi, Csokonai, Vörösmarty vagy Petőfi kevesebbet érne pusztán azért, mert ő mással foglalkozik. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a hetvenes években nemzedéktársait meginterjúvoló Görömbei András Nádas Péterrel való beszélgetéséből lett a legnagyobb botrány, és hogy ez a páratlan jelentőségű sorozat másfél évtizedig azért nem volt hozzáférhető formában, mert ő enélkül nem volt hajlandó megjelentetni. Emlékszem arra is, mikor a hetvenes évek közepe táján két akkori fiatal író frissen megjelent kötetéről beszélgettünk. A tőle távolabb álló Spiró György *Kerengő*jét a nagyszerűen induló, Görömbei irodalomszemléletéhez, lényéhez közelebb álló, a móriczi elbeszélő hagyományt kirobbanó tehetséggel megújítani képes Balázs József (később Fábri Zoltán által sikeresen filmre vitt) *Magyarok*ját

vetette össze. Nem hagyva kétséget aziránt, hogy szívéhez az utóbbi áll közelebb. De, mint mondta, Spiró könyve a kidolgozottabb, megoldottabb.

Görömbei életútját látva arra is kell gondolnunk: létezik egyfajta szakmai munkamegosztás, ami közrejátszik abban, hogy ki kivel foglalkozik. Erre is gondolnunk kell, mikor látjuk, hogy a szakma egészén belül ő mire „szakosodott". De látnunk kell azt is: tudományos és kritikusi munkásságának hőseit nem mások rovására találta meg. Tudnunk kell azonban arról is, hogy mindezek dacára sohasem véletlen, hogy nagy életművek kiket választanak kutatójuknak és közvetítőjüknek.

Az ő sorsa a népinek nevezett és a nemzeti sorskérdések iránt fogékony, azokért érzett felelősség áthatotta mű-együttes irodalma lett. Annak lett történésze, kritikusa, interpretátora. Szerepe meghatározó lett több életmű recepcióját illetően, így Nagy László, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár mai irodalmi képének kialakításában döntő szerepe volt. Amire nem jutott fogyó idejéből, erejéből: egy átfogó, összefoglaló, a mai helyzetben érvényes, történetileg is megalapozott elméleti munka, amely mai szemmel méri fel a népi és nemzeti értékrend jegyében született életművek, mozgalmak, irodalom jelentőségét. Olyankor tehát, amikor már nem az irodalom és a nemzet jelenvaló szabadságharcának dimenziójában értékeljük a műveket. Utolsó köteteinek sok résztanulmánya mutatja, hogy ez a kérdés milyen erősen foglalkoztatta, az pedig kétségtelen, hogy ennek az irodalmi közegnek ő volt a legavatottabb ismerője. Halálával a tudományt ért veszteségek sorában alighanem ez az első.

Ha Görömbei Andrást az Adyt búcsúztató Déry-írás címét parafrazeálva az „utolsó nemzeti irodalomtörténész"-nek gondolom, azzal önmagában sem fölmagasztalni, még kevésbé kicsinyelni nem akarom. Attól még nem jó valami, hogy nemzeti: ha jó, akkor az attól nemzeti, hogy mindannyiunk javára jó. Görömbei András jó, nagyon jó irodalomtörténész volt. Lelkiismeretes, szorgalmas, kivételes munkabírású, sokoldalúan felkészült, érzékeny elemzőkészségű, nemcsak az irodalom, hanem a politika és a társadalom történetében is járatos kutató, az élő irodalom sokféle színterén járatos, minden irányban nyitott kritikus. De ami ugyanilyen fontos: kétségbevonhatatlan moralitású, nyíltszívű, közvetlen, tudására szerény ember is. Felmérhetetlen, mit tett azért, hogy a pártállam ideológusai által önmagától elzárt nemzet magára találjon.

Szakmai, szerkesztői munkája közéletiségével Görömbei András kivételes autoritást érdemelt ki, a mindennapjainkat belengő csöndes, szellemi hideg-polgárháború közepette elsősorban a „népi"-nek vagy „nemzeti"-nek nevezett oldalon lett kétségbevonhatatlan, minden áramlat szemében elfogadott tekintély. Az elmúlt években jószerével már egyedül, de mindenképpen kimagasló mértékben. Olyannyira, hogy e szűkebb körön kívül is elismerték és nagyra tartották – mert teljesítményével megszolgálta ezt. Autoritásából az irodalmi alkotás, az irodalomról való gondolkodás nemzeti paradigmája is részesült.

Halála után nincs közöttünk hozzá hasonlóan elismert, az övéhez mérhető tekintélyű irodalomtörténész. Ez azt jelenti, hogy az eltérő paradigmák, eltérő szociokulturális beágyazottságú, esetenként élesen szembenálló ideológiai-politikai elképzelések jegyében működő, szakadozott képet mutató szellemi-irodalmi életben olyan vákuum keletkezett elárvult helyén, amelynek hatását pontosan még nem ismerhetjük. Azt azonban tudjuk, hogy az értelmes, az eltérő nézetek megbecsülése jegyében zajló párbeszéd esélye nélküle még nehezebben képzelhető el.

Búcsúzni tőle ezért sem lehet. Egy darabka bennünk belőle itt marad. A tekintetéből, biztatásából, hitéből és szomorúságából. Abból, ahogyan mindannyiunkért dolgozott. Ahogyan megmutatta nekünk a jobbik énünk. *Lángot lehelt a deres ágra, a szivárványra is fölfeszült.* „Diadala mégis a fegyelme, / nem csitul mégse, virrasztani hív" – ahogyan talán legkedvesebb költőjénél, Nagy Lászlónál Bartókról olvashattuk.

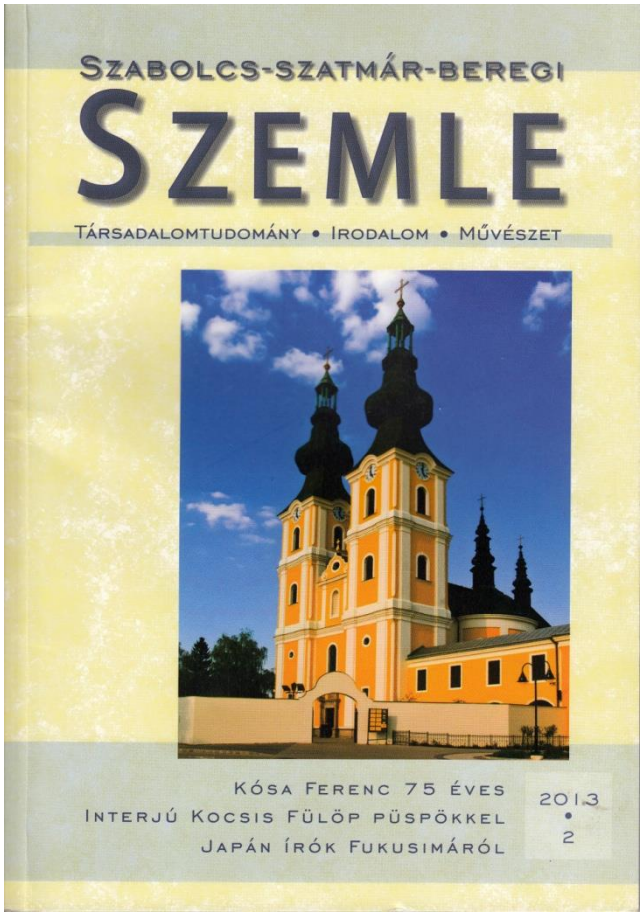

Karádi Zsolt: In memoriam Görömbei András
Jánosi Zoltán: Görömbei András köszöntése
(A Kölcsey Társaság által adományozott Kölcsey Emlékplakett kitüntetés átadása alkalmából)
Antall István: Görömbei András szerkesztő úr

Karádi Zsolt

Kedves András,

most, hogy végleg beköltöztél az irodalomba, könyveid közé, korán halt kedves szerzőid közé, Nagy László, Kormos István, Ratkó József, Nagy Gáspár mellé, s végleg legendává váltál, most, a friss gyász első óráiban hadd idézzelek meg; hadd beszéljek Veled úgy, ahogy korábban sohasem, mert szemérmes voltál, mert szemérmes voltam, hiszen hogyan is mondhattam volna el, mit jelentettél nekem, nekünk, akiknek megadatott, hogy hallgatóid lehettünk egykor a Kossuth Lajos Tudományegyetemen.

Nekünk Te voltál a Mérce, az Előadó, az Oktató, akinek az órájára nem lehetett készületlenül menni. Ezt persze nem hangos szóval érted el, sőt, soha nem szóltál rá senkire erélyesebben. Az irodalom iránti felelősségtudatod és a lényedből sugárzó humánum következtében lettél több nemzedék emberi-pedagógiai útjának meghatározója. Szakmai felkészültségednél és igényességednél csak szerénységed volt megnyerőbb. Amikor Kányádi Sándorról, Farkas Árpádról, Szilágyi Domokosról beszéltél, amikor Illyés Gyuláról, Csoóri

Sándorról, Kormos Istvánról, Németh Lászlóról tartottál előadást, amikor Sütő András drámáit, vagy Nagy László verseit elemezted, megállt az idő.

Bálványoztunk. A lányok szerelmesek voltak beléd, a fiúk rajongtak érted. Kortalan voltál. Alig töltötted be a harmincharmadik életévedet, amikor bennünket kezdtél tanítani. Lenyűgöztél mindannyiunkat. Kivételes élménynek számított egy-egy Veled töltött alkalom. (Életünk utolsó egyetemi óráján Szabó Magda *Régimódi történet* című regényét értelmeztük volna. Emlékszem, a szemináriumot megelőző éjjel egyetlen percet sem aludtam, csakhogy elolvassam a művet. A foglalkozást a tanszéki könyvtár helyett a Pálma Presszóban tartottuk: meghívtál bennünket egy fagylaltra. A könyvről aztán nem esett szó, de megköszönted, hogy elolvastuk.) Ekkor – és még sokáig – tegeződtél a diákokkal. Később, csaknem tíz esztendő múlva, mosolyogva mesélted: amikor egyszer bekopogtatott az irodádba egy másodéves hallható hölgy és azt mondta: „Csókolom, tanár úr!" – nos, akkor összeomlott Benned a világ. Akkor kezdted érezni, hogy megöregedtél...

Pedig, hol volt még az!

Nekünk, hajdani tanítványaidnak fiatal maradtál akkor is, amikor éveid száma az ötvenet-ötvenötöt közelítette. Amikor hatvan lettél, Bertha Zoltán és Ekler Andrea *Cselekvő irodalom* címmel olyan kötetet állított össze, amelynek fejezeteit egykori hallgatóid írtak. Azaz: ki-ki a maga kutatási területének egy-egy újabb tanulmányával, vagy személyes emlékező esszével tisztelgett előtted, az iskolateremtő professzor előtt. A szolid ünneplésre a debreceni régi Vigadóban került sor. Megilletődve vetted kézbe a kötetet: a szerkesztőknek eladdig sikerült titokban tartaniuk, mivel készülnek a nagy napra... (Ahogy végignéztél rajtunk, nemcsak az idő testet romlasztó hatását, hanem az azzal szembeszálló szellem teljességigényét is megláthattad bennünk...)

Biztos pont voltál nekünk akkor is, ha ritkán találkoztunk.

Mi lesz velünk ezután?

Mi lesz velünk Nélküled?

Nélküled, akihez mindig hasonlítani akartunk. Példakép voltál. Neked írtunk. Neked akartunk megfelelni, negyvenen túl is, ötvenen túl is. Hogy bizonyítsuk, magunk előtt is: méltók vagyunk a bizalmadra.

Isten áldotta tehetségű, gondolatait fénylő mondatokba öltöztető, az irodalomnak semmi mással nem pótolható, a nemzeti öntudat alakításában kiemelkedően fontos szerepet tulajdonító, iskolateremtő Mester, a létérdekű irodalom primátusát valló, lenyűgöző tudású, szuggesztív előadó, tapintatos tanár, a hallgatókban mindenekelőtt embert, és nem felsőoktatási problémát látó, a némelyekben nyiladozó írói-kutatói ambíciókat támogató, az első publikációkat bátorítóan bíráló atyai jó barát voltál.

Tudományos megalapozottságú, ihletett, ám mindig olvasmányos, gazdag értelemképző és jelentéstulajdonító műelemzéseidből erőt merítettünk. A *Ki viszi át a Szerelmet*, a *Versben bujdosó*t, az *Anyám könnyű álmot ígér*t, a *Káin és Ábel*t a Te szavaiddal tanítom ma is. A Németh László-i minőségemberhez való vonzódásod, a Nagy László-i öntanúsítás-igény ránk is átragadt. Előadásaidat hallgatva, munkáidat olvasva magunk is átéreztük az élet és az irodalom egymást kölcsönösen átjáró gazdagságát.

Ha végigpillantok a polcomon sorakozó monográfiáid, tanulmánykötéteid, kisebb-nagyobb írásaid-beszédeid-interjúid, illetve az általad szerkesztett kötetek során, szorongva kérdezem magamtól: mikor éltél? Mikor voltál apa, férj, jó barát? Mikor?

Czine Mihály emlékezetes, havazásba hajló temetésén Te mondtad az egyik búcsúztatót. Elsirattuk Miskát, aki néhány hónappal hetvenedik születésnapja előtt hagyott itt bennünket.

Most nyár van, András. Február elején töltötted be a hatvannyolcat – s íme, végleg beköltöztél kedves könyveid és szerzőid közé, ama égi tanszékre. Csekély vigasz, ha Aranyt mormolom:

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kincsét, ámbár napja múl;
Hanem lerázván, ami benne földi,
Egy éltető eszmévé *finomul.*

És mégsem tudok mást. És mégiscsak azt mondom:

Amit adál, abból semmi sincs elveszve:
Firól-fira szállsz te, mint egy közös eszme.

Ami Tőled kaptunk, gondolkodásmódot, nyitottságot, az irodalom, a művészetek tágasságának mindennapi tapasztalatát, a minőségigényt, a nemzeti és egyéni önismeretre törekvés nemes pátoszát, tovább adjuk a ránk bízottaknak.

Gyakran hallom a hangod, s látlak, amint szürke öltönyben, ruganyos léptekkel sietsz a szobádból a XII-es tanterembe, kezedben egy Nagy László-kötet, nyár van, fiatalok vagyunk, fiatal vagy, ifjú szívekben élsz, immár mindörökre, András.

Jánosi Zoltán

Görömbei András köszöntése

a Kölcsey Társaság által adományozott Kölcsey Emlékplakett kitüntetés átadása alkalmából

Tisztelt Püspök Urak! Állami és társadalmi Vezetők, szatmárcsekeiek, határon kívüli és belüli magyarok!

Görömbei András, akinek pályája a tiszapolgári parasztudvarról a győri Bencés Gimnáziumon és a Kossuth Lajos Tudományegyetemen át a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig ívelt, több mint 25 saját és körülbelül ugyanennyi szerkesztett könyvvel s több száz tanulmánnyal írta bele értéktudatát a magyar irodalomtörténetbe –, s ezzel a XX. és XXI. század magyarságának kultúrájába. Egy olyan életművel, amely minden részelemében a nemzet fogalmát állítja a középpontba. Az irodalomtörténész pályája alatt tehát egy másik tudomány is rejtezik: a magyarságé, amely mintha a szerző valamennyi művében a *Himnusz*ban felvetett kérdésekre keresné a választ. Ebben az irodalomtudomány mögötti műrétegben a *tudós* Görömbei Andrást az *esszéíró* Görömbei András teljesítette ki. Az esszéírónak pedig három nagyon fontos témája volt és maradt máig. Az első a múlt században kétszer is új határok közé szorított Magyarország sorskérdéseire tekintő progresszió. A második az ezt kifejező gondolatok patakja, az érthető, ékes és mindenkihez odaérkező magyar nyelv. A harmadik pedig a határokon túli magyarság szolgálata. A maga *Parainesi*sét, a maga *Nemzeti hagyományai*t és népe *Örökös megváltásának tárgyában* tett cselekvéseit Görömbei András így kódolta bele irodalomtudományi műveibe. A hajdúböszörményi Bocskai Gimnázium, majd a Debreceni Egyetem

tanáraként, a Helsinki Egyetem és a Bécsi Egyetem vendégprofesszoraként, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosság Elnöki Bizottságának vezetőjeként, az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó, továbbá Irodalomtudományi Bizottságának tagjaként és a *Hitel* folyóirat főszerkesztő-helyetteseként, valamint minden társadalmi szerepében ezt az eszmét segítette élni és győzni. Életműve tehát a legfontosabb alapvonásaiban néz Kölcsey Ferenc arcképére és az ebben a templomban függő címerére.

Már tudományos témái a nemzetre néző irodalmi akarat legnagyobb kihívásai közül valók. Sinka István, Sütő András, Nagy László, Nagy Gáspár, Csoóri Sándor a huszadik századi nemzeti lét újragondolásának orientációs mágneseit adták. S ezek ragyogásában képződtek meg művei abban a politikai, eszmei és esztétikai zavarodottságban, ami az elmúlt háromnegyed évszázad Magyarországát jellemezte. Görömbei András egész életműve mindenféle lélekrontó szellemi zűrzavarral szemben a Nagy Lászlótól megfogalmazott gondolatot igazolta: „De a viszonylagos viszonylatok közt is tudom, hogy hol áll Anyám. Iránytűként fordulok távoli Anyám iránt." Az Anyához, akit a magyar nép nevelt fel, és aki a maga arányos erkölcsi világát megteremtő magyarság példaképe lett. „Szép Erdély barna fürtű leányaként" és a XX. századi magyarok szülőanyjaként is. És aki ma is arányos hozzánk. S vajon hányszor mondhatta el Görömbei András, amikor édesapját, családját üldözték, amikor némaságra ítéléssel fenyegették, vagy amikor nem hátráló elvei miatt pisztolyt fogtak rá, ehhez a képzeletbeli édesanyához és az „édes hazához" s a magyarság jövőképéhez kedves Nagy Lászlója soraival egyszerre szólva, hogy „Légy velem a bánat idején, hogy meg ne lágyuljak anyám, / Igazság gyanánt szemétdombot sohase öleljek anyám."

Mit keresett tehát a magyarság számára a maga történeti korában az irodalomtörténész, az esszéíró és a gondolkodó? A hiúságok hiúsága állapotait sokszorosan megismétlő XX. században, a „Bújt az üldözött, s felé kard nyúlt barlangjában" címkéjű országban nem mást, mint a megmaradás ösvényeit, a „dúlt hiteknek" „katedrálist" állító erőt, a túlélés paradigmáit. Miközben a megalázott Kárpát-medencébe a hol keletről, hol nyugatról beömlő könnyű divatok kínáltak gyors karriert a gyors kapaszkodóknak, ő egy több százados kultúrában gyökerező – és számos vonásában Kölcsey Ferencre alapozó – értékrendet alkotott újjá. Esszéköteteinek még a címei is erről az új értelemkeresésről beszélnek. *A szavak értelme, Irodalom és nemzeti önismeret, Létértelmezések, Azonosságtudat, nemzet, irodalom.* S mindezekkel azt a bizonyos védő kart, amit neki adott, amit rábízott a sors, nemcsak a honi magyarság, hanem a teljes nemzet fölé odaemelte. A határon túli magyar irodalmak érték- és öntudatának a XX. században ő volt a legerősebb felröptetője. A Felvidék, Erdély, a Vajdaság, Kárpátalja és a nyugati magyarság írói éppen úgy szellemisége tüzénél melegedhettek a csontot didergető években, mint a magyarországi írók és kutatók Nagy Gáspártól Nagy Gáborig. A felvidéki Gál Sándor, az erdélyi Sütő András, Kányádi Sándor, a kárpátaljai Vári Fábián László és mindenki, aki „szertenézett, s nem lelé honját a hazában" határon kívül és belül, Görömbei András tudományos, erkölcsi és nyelvi erejének sugárzásában *hazára* találhatott. Az igazira. S éppen ezért mondhatta el Nagy László szavaival ismét, minden könyve megírása után, hogy: „Kitaláltam egy boldog hazát / S nehogy e szent napon orkán bántsa, / félretette képzeletem."

Ez a boldog haza Görömbei András lépéseivel is egyre közelebb jött hozzánk. Ezért érte az alkotót élete legnagyobb csalódásaként a 2005-ös népszavazás, amely kitiltotta a határon túl maradottakat a Kölcsey által már 180 éve fölépített: kitágított és demokratikussá tett nemzetfogalomból: a magyarság szellemi házából. De Görömbei András még erre a megrendültségre is három könyvvel válaszolt. És napjaink történései, a most már szabadon visszaigényelhető állampolgári jogok, a konzulátusokon megnyitott ablakok előtt sorakozók ezrei igazolják, hogy Görömbei Andrásnak volt igaza. S ez igazolja emberi és alkotói küldetésének egyik legmélyebb értelmét is.

Tisztelt Ünnepi Istentisztelet!

Élete folyamán Görömbei András számos kitüntetést kapott. A Kölcsey Társaság elnöksége úgy ítélte meg, hogy Kölcsey Ferenc neve teszi igazán teljessé azoknak a nagy magyar íróknak a körét, akik az ő szellemét az elismerések dokumentumain körülállják. Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, József Attila, Tamási Áron neve után, a Kossuth Lajosé s a Szilárd Leóé mellett, akiknek a neve Görömbei András kitüntetésein fénylik, a Kölcsey Ferencé még pontosabban mutathatja fel annak a szerepnek a fontosságát, amelyet ő a magyar kultúrában betöltött. S abban is van egy erősen jelképes vonás, hogy a Kölcsey Társaság eddigi kitüntetettjei között öt olyan jelentős magyar művész is szerepel – Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár, Szilágyi István és Kő Pál –, akiknek életművét Görömbei András kivételes mélységgel értelmezte. Most ők is itt vannak lélekben köztünk, és velünk együtt köszöntik őt ebben a templomban, Kölcsey hitének hajlékában. Tisztelettel kérem tehát a Kölcsey Társaság 2011-es díjazottját, hogy fogadja el és vegye át a kitüntetést, majd pedig fogalmazza meg gondolatait a mai magyar kultúra helyzetéről és esélyeiről.

Antall István

Görömbei András szerkesztő úr

A Hangsúly, a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójában készülő hangos folyóirat, amely közönség előtti rádiófelvételeken jött létre. 1983 és 1987 között 43 szerkesztett szám került adásba. Ratkó József, Görömbei András, Nagy András László és Antall István volt a munkatársa.

Talán egyike lehetett a rendszerváltást előkészítő szellemi műhelyeknek.

A trió vele vált quartetté, a Hangsúly „öszvér műfaja” általa vált országos értelemben is teherbíró jószággá, s mutatott valamit az küldetéstudaton túlmutató a professzionalizmusra utaló magatartásból. Görömbei András megjelenése a Hangsúly kezdeteinél irodalomelméleti és kritikai támaszt jelentett az invenciózus és magabiztos, de ilyen minőségében nagyon is egyedüli Ratkó Józsefnek, komoly szellemtörténeti hátteret és új élményeket adott a fővárosi, sőt határon túli színházi tapasztalatokkal bíró Nagy András Lászlónak, és a lehető legmagasabbra rakta az esztétikai és erkölcsi igényesség lécét a napi robotok kisszerűségében könnyen elvesző

rádiós iparos számára, számomra. Tökéletes és teljes volt a bizalom négyünk között. Amikor letelepedtem a vágóasztalon várakozó malomkerék nagyságú tekercsek mellé és sorrendről, szerkezetről, egymást erősítő szavakról, művekről, versekről, hangjáték formátumú színdarabokról, zenéről, esszéről, interjúról és irodalmi szándékú publicisztikák alakító kölcsönhatásáról döntöttem – teljesen egyedül voltam. A dramaturgiai ösztöneim segítettek, nem bölcsész hátországom. Ilyen nem is volt még annak idején. De az akkor még félig szinte ismeretlen jó barát, Görömbei András szelíd igényessége lebegett minduntalan a szemem előtt. Ratkó Józseffel és Nagy András Lászlóval addigra már annyira összeszoktunk, az ő elképzelésüket annyi beszélgetésen keresztül kristályosíthattuk ki, hogy velük kapcsolatban nem lehetett kétségem: tudtam mit akarnak, és hibahatáron belül képviselhetem látásmódjukat. Görömbei András azonban egyszerre volt kritikus, tudós és tanár. Ha nagy ritkán néhány szót tudtunk váltani, szinte zavartnak tűnő szelíd félmondatokkal, előttem ebben a közegben ismeretlen tapintattal „vezetett rá" esztétikai elveinek kikezdhetetlen erkölcsi alapjaira. Ez a tudósi magatartás nem ismerte a fellegjárást, a teatralitást, mégsem volt soha száraz és skolasztikus. Csak később értettem meg azt a szerzetesi küldetéstudatot, amely az isteni rend keretein belül tud ihletett, izgalmas, körültekintő és még költői értelemben is színes lenni. Nincs hozzá hasonlítható szerkesztői attitűd, hiszen az ő mentalitásának gyökere nem a tisztség és a hatalomgyakorlás, hanem a segítő szolgálat felől érthető.

Amikor életének állomásait, jóval később, egy drámai erejű önvallomás keretében a Debreceni Irodalmi Múzeum jóvoltából stúdiókörülmények között rögzíthettem, akkor vált világossá, hogy ő a személyes kényszerekből, a megaláztatásokból, a kiszolgáltatottságból tudott kikezdhetetlen értéket teremteni. Amikor édesapját 1956 után tűzifának fölhasogatott szálkás karókkal félholtra verték, s orvos is alig akadt, aki a biztos vérmérgezéstől, a haláltól a politikai fenyegetettség, írjuk csak le: a terror árnyékában megmentse, akkor volt egy tanára, aki éjjel elment az édesanyjához, hogy figyelmeztesse a kitűnően tanuló gyermek Görömbei András papírjait egyetlen gimnáziumba sem továbbították. Édesanyja kétségbeesésében a plébános úrhoz szaladt, aki akkor már csak a győri Bencés Gimnáziumban tudott helyet találni a 13 éves kisfiúnak. A szeptemberben vasútra szálló gyerekember, aki jólelkű kalauzok, vasutasok segítségével szállt át vonatról vonatra legfeljebb a nagy nyári vakációra mehetett haza. Minden állami, egyházi és családi ünnepet a gimnázium fala között töltött, a szerzetes tanárok gondoskodó közösségében. A szorongattatás sötét éveiben a lehető legtöbbet kapott meg tőlük, amit megkaphatott. Mély és szemérmes hitet, a tudáshoz nélkülözhetetlen alázatot, nyelveket, gyors- és gépírási ismereteket, a közösség és a szolgálat küldetéstudatát. Ezt a mélyen gyökerező erkölcsiséget csak tovább erősíthette Barta János tanári és tudósi nagysága, az, ahogy a felvételin kiállt az egyházi iskolából érkező bölcsész jelölt mellett, majd jóval később akadémiai kapcsolatait is mozgósítva kimentette a fiatalembert a rendőrségi beszervezők karmai közül. Julow Viktor Eötvös kollégiumból hozott humora, az egyetemről 1956 miatt való száműzetése; a kiváló évfolyamtársak halálig összetartó csapata, Ablonczy László, Márkus Béla, Pálfy G. István és a lányok Szabó Magda, Cs. Nagy Ibolya, Várhelyi Heléna és az őt négy leánygyermekkel megajándékozó G. Kiss Valéria, aki persze mindenki Görömbei Katája, valamennyien olyan szellemi színvonalat képviseltek, ami biztos tájékozódást adott, s ahol diákkortól sértetlenek maradtak a kötődések és a vállalt esztétikai, közéleti eszmények.

Onnantól kezdve, hogy Görömbei András saját Trabantján Debrecenből „hazafuvarozta” Nyíregyházára Czine Mihályt, és a közönség előtt egy rendkívül izgalmas, az élő szó rögtönzés-élményét és az írásbeliség elmélyültségét egyszerre hordozó interjút készített vele, nem is volt kérdés, hogy szellemi műhelyünkben megbízható és mindig szerényen tartózkodó jelenléte a helyi értékek felől a magyar irodalom teljes világára nyit ajtót. Ahogy szelíden, egy tapintatos postai levelezőlap néhány sorával figyelmeztetett, hogy vállalkozásunk anyagi hátterét is meg kell teremtenünk valahogy, az vallott igazán pirulásig szemérmes személyiségéről. Az autóban éjszaka hazafelé tőle kérdezte meg Czine Mihály: – És ti ezt minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül csináljátok? – Ez nem a szereplésért járó juttatások zajos számonkérése, hanem baráti és csendes jelzés volt, hogy ha folyóiratot játszunk a rádió hullámhosszán, akkor akárhogy is, de az utazás, a szellemi teljesítmény legalább jelzésszerű elismerésének fedezetét elő kell teremtenünk. Ennél azonban sokkal fontosabb volt, hogy miközben rendszeressé vált munkakapcsolatunk ő magával hozta azokat a barátait, szerzőtársait, azoknak a politikai okokból parkoló pályára ítélt szellemi kezdeményezéseknek az eredményeit, amelyeket – ha éppen nyomtatásban nem jelenhettek meg – az irodalmi est, a pódiumműfaj, a kamaraszínház, a közönség előtti rádiófelvétel beavató hangulatában a későbbi havonta jelentkező adásokra bízhatott. Szakmai elfogulatlanságát, nagyvonalúságát mi sem bizonyította jobban, minthogy általa készíthettem rádiós beszélgetést Mándy Ivánnal, ő hozta az első értő tanulmányt a Hangsúly közönség előtti rádiófelvételére Grendel Lajos trilógiájáról, általa kerültünk kapcsolatba Kányádi Sándorral, a nyugati magyar irodalom számos jelentős szerzője, a Párizsi Magyar Műhely csapatától a magányosokig éppen az ő közvetítésével kerülhetett a mikrofonunk elé. Azt is neki, és közvetlen baráti körének köszönhettük, hogy a határon túli magyar irodalom teljes horizontját a maga sokszínűségével, történetiségében és újdonságaival együtt bemutathattuk. Korábban *Befalazott szószék* címmel nagyhatású előadóestet rendeztek a Délibáb együttes muzsikusával, Szabó Violával és a pályakezdő Sziki Károly színművésszel. Ennek a vállalkozásnak a tapasztalatai is beépültek a Hangsúly adásaiba. Ahogy 1983 és1987 között egyre növekedtek szakmai, egyetemi, tudományos, közéleti terhei, szívesen szabadult volna a Hangsúly alkalmi kihívásaitól, de ezt úgy hidaltuk át, hogy mi mentünk hozzá „szerkesztőségi üléseket” tartani. Ratkó Józseffel Poroszlay utcai házának küszöbén üldögélve, reá várakozva készíthettem egy olyan beszélgetést, amely mind a mai napig nem jelent meg, de aktualitása – éppen Görömbei András szellemi teljesítményének ismeretében – még fontosabbnak tűnik. Soha, egyetlen esetben sem hagyta cserben barátait. A Ratkó József-díj egyik átadásakor (talán Elek Tibor, Tóth Erzsébet, vagy Vári Fábián László laudálására) Debrecenből vittem Nyíregyházára. Feltűnően kedvetlen, magába forduló volt, nem tudtam fölvidítani. Faggatni kezdtem, hogy: valami baj van? Hol a régi kedved, drága Bandi? Mi van? Csendesen üldögélt egy darabig, majd csak annyit mondott: – Tudod, azon töprengek, hogy van-e még remény?

Ez a mondata annyira drámainak tűnt, hogy azonnal nem is tudtam válaszolni. Magyarország ügyében, a közéletben, az otthoni, családi dolgok közepette? Hol a baj, Bandi? Hol?!

Az est aztán az ő igényes, szép méltatásával lezajlott. Örült, hogy adhatott. Ezt követően, a következő év januárjában, a Kölcsey-díj átvételekor még tudtam vele a költőről egy remek beszélgetést készíteni a

szatmárcsekei havas ragyogásban, szállása udvarán. Szelíden mosolygott, de érzékelhetően lassult beszéde, mozgása. Orvoshoz készült…

Látszólag csak sakkozni járt át Ratkó József az Alföld szerkesztőségébe, de a Márkus Bélával, Aczél Gézával folytatott időnként ironikus, fölcsattanásokig hevülő mérkőzések egy új kritikus, irodalomtörténész, költő, író, esszéíró nemzedékkel hozta össze Nagykálló vándor magányosát. Így ezen az „emberi ágon" kerülhettünk szellemi rokonságba Görömbei Andrással, ezzel az egyedülálló emberrel. Isteni ajándék volt, hogy társai, barátai, kései tanítványai lehettünk. A hangfelvétel őrzi sóhajtását. A lelke tehát itt van.

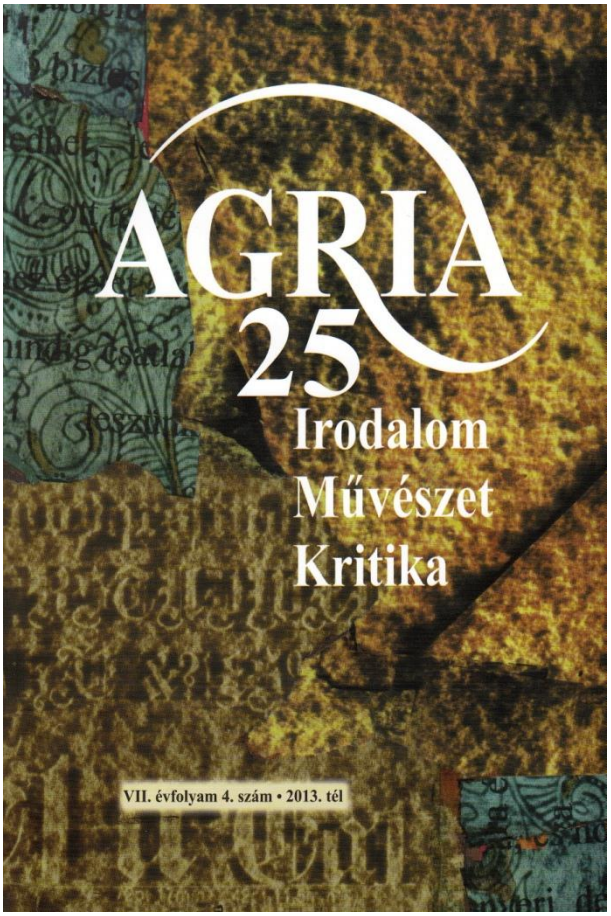

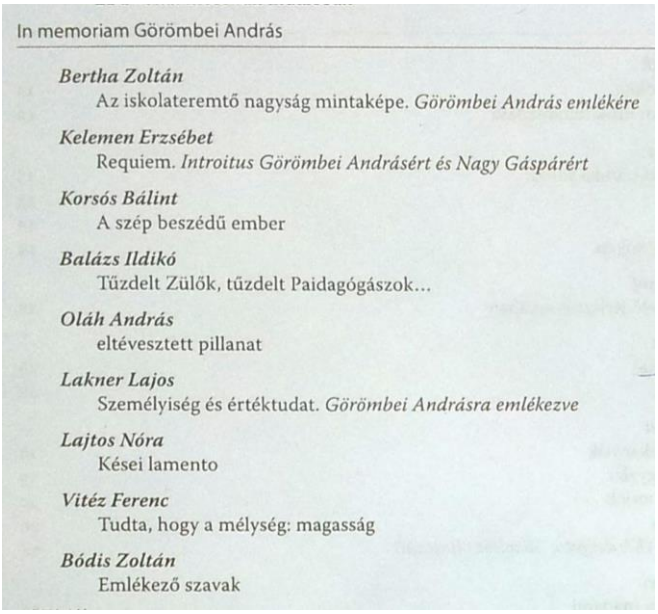
In memoriam Görömbei András

Bertha Zoltán
Az iskolateremtő nagyság mintaképe. *Görömbei András emlékére*

Kelemen Erzsébet
Requiem. *Introitus Görömbei Andrásért és Nagy Gáspárért*

Korsós Bálint
A szép beszédű ember

Balázs Ildikó
Tűzdelt Zülők, tűzdelt Paidagógászok...

Oláh András
eltévesztett pillanat

Lakner Lajos
Személyiség és értéktudat. *Görömbei Andrásra emlékezve*

Lajtos Nóra
Kései lamento

Vitéz Ferenc
Tudta, hogy a mélység: magasság

Bódis Zoltán
Emlékező szavak

Bertha Zoltán

Az iskolateremtő nagyság mintaképe

Görömbei András emlékére

Emberfeletti helytállás minden téren. Tudósként, tanárként, szerkesztőként, irodalmi vezéregyéniségként, generációkat nevelő, történelemformáló szellemi-közéleti személyiségként egyaránt: Görömbei András morális sorsvállalása nemcsak példaszerű, de elképesztő erejű és lenyűgöző hatású is volt. Tiszapolgári parasztcsaládjából, meg a győri bencések iskolájából is a megalkuvás nélküli ember-, haza- és értékszeretetet hozta. A hűség, a munkabírás, a kötelességtudat és a feladatvállalás erkölcsét és éthoszát. Már debreceni egyetemistaként kitűnt társai közül, de mindig megbecsülte, akikkel együtt indult, s akikkel végig a kommunizmus sűrű sötét évtizedein keresztül közösen vívták eszmei szabadságharcukat az autentikus magyar szellemiség érvényesüléséért. Édesapja 56-os ártatlan elítéltként rabságot is szenvedett, hát hogyne látta volna a fia is, hogy mi folyik ebben az országban: nemzetcsonkítás, méltánytalan értékszűkítés, bűnös lélekpusztítás és hazaárulás. Irodalomtörténészi, kritikusi pályafutását azonnal a teljes magyar irodalom feltérképezésével kezdte – és folytatta mindhalálig. Mennyiségben és minőségben páratlan jelentőségű publikációival szisztematikusan áttekintette az egész magyar literatúrát, egyszemélyben elkészítette a magyar irodalom történetét is a kezdetektől máig, és sorra főként a modern, huszadik századi klasszikusoktól a sokáig (olykor napjainkig) elhallgattatott, háttérbe szorított régebbi és kortárs alkotókig mindenkiről értekezett, monumentális tanulmánykötetet szentelve a nemzeti irodalom törzsét képező nagyoknak és az ő

nyomdokukba lépő hagyományfolytatóknak. Ady, Móricz, Babits, Illyés, Németh László, Veres Péter, Erdélyi József, Juhász Ferenc, Lázár Ervin, Szécsi Margit, Ágh István, Ratkó József, Buda Ferenc, Utassy József, Balázs József, Baka István – sorolhatnánk a végtelenségig, de legalább azokig, akikről külön több kiadást megért alapvető monográfiákat is írt: Sinka István, Nagy László, Sütő András, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár. Ez utóbbi káprázatosan szép versében (*Litániás dicsérő ének – Görömbei András hatvan évére*) így köszöntötte 2005-ben hatvanéves testvéri barátját: „fénylenek azt hiszem / megáldott helyszínek: / POLGÁR–GYŐR–DEBRECEN / oskolák s egyetem… / éveket elrejtő / kivált a Nagyerdő / közepén '*szegletkő*' / műveket megtermő / életet éltető / hiteket megtartó / professzor-temető… // Volt itt minden rontás / irigység gonoszság / köpönyegforgatás / kaméleon-ország / barátság-felbomlás / harsány szórobajlás! // De kivételt is láss! / Elkerülte romlás / Ő volna az nem más / **Görömbei András:** / neve tiszta zengés / hatvan év szelídség / szüntelen virrasztás / másokért lemondás / példával tanítás / megértő figyelem / sistergő türelem / ritka önfegyelem / közöttünk kegyelem."

S a népi irodalom és modernizált, mitizáló folytatódása arra ösztönözte a líra, az epika, a dráma, az esszé, a napló és minden más műfaj enciklopédikus lángelméjű kutatóját, hogy felmutassa: a reális és önmagunkat megtartó nemzeti önismeret és öntudat egyszerre irodalmi érték is lehet, ha a nyelvművészet olyan fokán jelentkezik, mint a felsoroltaknál és egész nemzedékeiknél. Vagyis mindig azt tartotta és tanította, hogy a nemzeti sorskérdések kiiktathatatlanok az irodalmi autonómia szabadságterületeiről. Az azonosságtudat nem sorvaszt, hanem bővít és gazdagít. Erősít és szilárdít. Emberségben, magyarságban. Őt idézve: „Az irodalom nyilvánvalóvá tette azt, hogy a nemzettudat átértékelése, megtisztítása, kitágítása, humanizálása, szociális és morális értékekkel való telítése létfeltétele a nemzetnek." Féltette irodalmunkat az elszegényedéstől, az olyan értéktévesztéstől, sőt értékvesztéstől, amellyel bizonyos írók szándékosan kívánják magukat kivonni a nemzeti lelkiismeretet megszólaltató, a közösségi gondokat demonstráló felelősségérzet kötelmei alól. Nem kárhoztatott semmilyen irányzatot. De azt sem hagyhatta szelíd, bár határozott szó nélkül, ha a megcsonkított ország csonkult kultúraszemléletét akarták ráerőszakolni a társadalomra. A teljesség jegyében és igézetében, olyan időkben is, amikor az még egzisztenciális veszélyekkel járó kiállást és hősiességet jelentett, írta meg nagy úttörő, átfogó és összefoglaló könyveit a felvidéki, az erdélyi, a délvidéki, a kárpátaljai, az őrvidéki kisebbségi magyar irodalmakról, s nagyszerű tanulmányait a nyugati, a tengerentúli, az emigrációs magyar irodalom kiválóságairól. Megint csak jeles nevek özöne – és ugyancsak pusztán jelzésszerűen –, akiknek teljes pályaképét máig érvényesen festette elénk: Kós Károly, Kuncz Aladár, Dsida Jenő, Tamási Áron, Kányádi Sándor, Székely János, Szabó Gyula, Szilágyi Domokos, Szilágyi István, Páskándi Géza, Farkas Árpád, Fábry Zoltán, Peéry Rezső, Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Tőzsér Árpád, Grendel Lajos, Zalabai Zsigmond, Fehér Ferenc, Vári Fábián László, Márai Sándor, Szabó Zoltán, Gombos Gyula, Cs. Szabó László – és így tovább. Végtelenül tisztelte az előtte járó irodalmárokat is: legfőképpen Czine Mihálytól tanulta, hogy az irodalmat megszerettetni a nagyközönséggel is: misszió. Czinét, akit ő temetett (mint Sütőt vagy Balázs Józsefet, Nagy Gáspárt is) abban is követte, hogy mellette és utána ő képviselte legigazabban és ő hordozta leghitelesebben a magyar nemzeti sorsirodalom prófétikus „vándorprédikátora" szerepét. A legkisebb faluban is ugyanolyan szeretettel és világossággal, egyszerűen és

tömören, (mások rabulisztikus szóömlenyeivel szemben) kristályos tisztán és megragadó elevenséggel beszélt az irodalom nyelv-, nemzettudat-, történelemismeret-, szabadságigény-alakító hivatásáról és küldetéséről, mint amikor a legmagasabb fokon akadémiai kutatóintézeteket és szellemi-kulturális önépítő, nemzetszervező műhelyeket alapított Kolozsvártól Lendváig. És újra csak nagy irodalomtörténész elődeit és kortársait méltatva – Barta Jánostól Kovács Kálmánig, Béládi Miklóstól Kiss Ferencig, Grezsa Ferenctől Borbándi Gyuláig, Imre Lászlótól Márkus Béláig –, akiket legjobban szeretett, és akiknek a törekvéseit a történeti idő is igazolta a rendszerváltozás után: hogy végre nincsenek már legalább szellemi sorompók Sepsiszentgyörgy és Beregszász, Pozsony és Újvidék között. A Kárpát-haza egységét munkálta Görömbei András egész életében, rendíthetetlenül és politikai rendszerektől és időktől függetlenül, végig egyenes tartással és gerinccel. A szellemi nemzetegyesítés apostolaként véghezvitt történelemalakító tetteinek lehettünk szemtanúi sok évtizeden át, sőt ezáltal kicsit talán részesei is történelemigazító cselekedeteinek. A demokratikusnak és igazságosabb rendet hozónak remélt átalakulás egyik legmarkánsabb előkészítője volt, mindenütt hallatta a szavát, és mindenütt arra biztatott, hogy a magyar élet emelkedő élet legyen, a fölöttünk húzódó értékek örök magyar égboltjához közelítsen vagy tartsa magát, a bennünk annyiszor megtiport erkölcsi, vallási, spirituális, kulturális, önérzeti, társadalmi értéktudat kiteljesítésével; a nemzet pedig emelkedjék és nehogy véletlenül még mélyebbre süllyedjen. Olyan szózatokként hangzottak ezek az intelmek, amelyeknek megfogalmazójáról és amelyeknek hallatán gyakran Németh László Széchenyiről szóló egyik gondolata juthatott eszünkbe: „A szellemi ember életének legszebb pillanata, mikor önmagát eszményével a jóról összeolvaszthatja.” Merthogy etikum, esztétikum és a létéért viaskodó egyén, művész, közösség, nemzet szellemisége szétválaszthatatlan, még nyomorító időkben is: hiszen (megint őt idézve) az „ötvenes évek elejétől a rendszerváltásig tartó évtizedek irodalma úgy is olvasható, mint a magyarság szellemi-erkölcsi szabadságharcának esztétikai foglalata”; az „1956-os forradalom szellemiségét is irodalmunk tartotta ébren”; és „irodalmunk a nemzettudat szerves részévé tette a sokfelé szórt magyarság szellemi összetartozásának a vállalását és erősítését” is. „Sokféle érték van egy irodalomban, de nem véletlen az, hogy egy-egy nemzet tudatában azok a művek élnek közösségformáló erőként, amelyekben a nemzet létének igazsága lép működésbe.” Ezt a nehéz időkből is ránk hagyományozódó felemelő örökséget pedig tilos elherdálnunk. Sem az akármilyen körülmények között is megőrzött mintaállító identitás, megóvott személyes és közösségi sajátosság méltósága, sem az univerzális emberi eszmények nem engedhetik ezt.

Az egyetemes magyar irodalmi kultúra gondját viselte tehát mindenkoron, és ahogy Ágh István beszélt róla: „nyelve világos, logikája pontos, szeretete sugárzó. Fölényes biztonsággal vitatkozik, és higgadt marad minden fortélyos merénylettel szemben. Én a paraszti eredetben gondolom emberi tartásának okát, s ahogy az elmúlt rendszereket megszenvedte, csak a tudásban bízhatott, és bámulatos szellemi kincset halmozott föl, melyet ösztönös intelligenciával képes érvényesíteni.” Nemzetmentés, értékféltés, értékközvetítés volt ez különleges és kivételes formában, nagyságban, egyszersmind varázslatosan megigéző szerénységgel; a szent ügyek iránti alázattal, de soha nem megalázkodva senki előtt. És önzetlenül, áldozatosan emberfeletti erőfeszítéseket téve a magánember által is, hogy saját tudományos, kutatói, előadói, közéleti életműve mellé felsorakoztathassa azokat a nemzedékeket, amelyeket ő nevelt, s akiknek a legtöbbje ma is mint mesterére

tekint rá örök időkig. Mert a 2013. június 22-én Magyar Örökség-díjjal is kitüntetett Kossuth-díjas akadémikus Görömbei András immár a Nagy Lászlók, a Ratkó Józsefek, a Sütő Andrások társaságában, Illyés, Németh László, Sinka szellemsugarában elhelyezkedve okítja, istápolja tovább a jóravaló fiatalokat, akiket még érdekel az irodalom, a magyarság, a magyar kultúra sorsa. Aki őt olvassa, s az ő szavain keresztül ismerkedik a valódi magyar kultúra jellegadó sajátosságaival – értve ezen, hogy létezésünk legnemesebb titkaiból a legtöbbet irodalmunk tár fel, tehát az irodalom megbecsülése és megértése egyúttal emberi létünk morális és egzisztenciális biztosítéka is –, az visszafordíthatatlanul buzdul fel arra, hogy tovább és tovább vigye azt az örökséget, ami kollektív megmaradásunk záloga is egyben. Ha Sütő András Erdélyben maradt, és szakrális szavakkal vallotta, hogy „maradok, másként nem tehetek!", és azt üzente barátjának, Görömbei Andrásnak, hogy „maradj velünk, s én veled maradok időm végezetéig", akkor most mi is csak ezt fogadhatjuk: vele maradunk a mi időnk végezetéig is. És mindazokkal, akik általa is összefogott egy lélekkel, egy nemzetet alkotva állhatnak meg az időben és az Idők Ura előtt.

Requiem

Introitus Görömbei Andrásért és Nagy Gáspárért

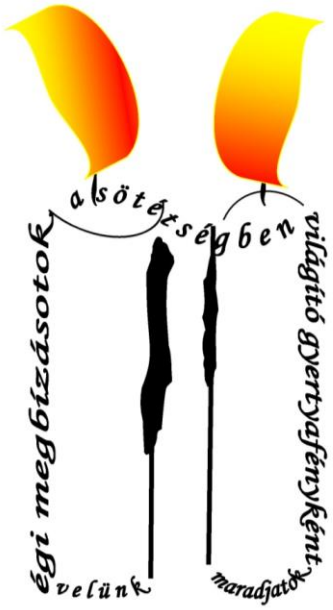

Requiem aeternam dona eis, Domine, et lux perpetua luceat eis.

Requiescant in pace. Amen.

Kelemen Erzsébet képverse

Korsós Bálint

A szép beszédű ember

Görömbei Andrásról a Sütő Andrásról szóló szabad szemináriumára bejárva első éves egyetemistaként az volt az első élményem, hogy milyen szépen beszél. S olyan témáról, amelyről mások akkor nem. A második pedig az, hogy amikor a Csillag a máglyán filmbemutatón a jelen lévő Sütő Andrástól megkérdeztem, hogy Kálvin az elért igazságai védelmével negatív hőse-e a filmnek, a kvázi forradalmár Servéttel szemben, akkor Sütőre nézve elmosolyodott. Mosolyában az volt: „lám a *kálvinista Róma* is megszólalt." Akkor mondták mellettem, hogy pedig ő katolikus. Addig erre nem is gondoltam. (Sütő András éppen emiatt, és akkor került a Kolozsvári Protestáns Teológia református professzoraival éles vitába.)

Az előttünk járó magyar-történelem szakos csoport mentoraként több barátom is közeli ismeretségbe került vele. S mivel nekünk ő órákat nem tartott, speciálkollégiumaira jártunk, ez a tisztelet barátsággá akkor érhetett, amikor végzősökként, mint ifjú kritikusok bejárogathattunk az Alföld folyóirat estjeire, találkozóira, ahol feltűnt, hogy milyen megkülönbözetett figyelem övezi Andrást nem csupán a kisebbségi magyar irodalmak ott feltűnő jelesei, hanem a honi új próza legkiemelkedőbb képviselői (Esterházy és Nádas, de itt még Mészöly is említhető) részéről. Ezek a budapesti írók mintha a vidék magyarságának is készültek volna számot adni a debreceni irodalmi folyóirat szerkesztőségében. A helyzet így megemelt bennünket a nyolcvanas évek első felében, de Görömbei tanár urat még inkább, mert mintha őt tekintették volna a látogatók házigazdának ezeken a tanúságtételeken.

Hiszen az irodalom, még ha „alanyban és állítmányban gondolkozunk" is, akkor még „ügy" volt. S Andrásról is csak később terjedt el, hogy „együgyű". Ami persze lehet szitokszó is, de én dicséretnek szánom. S igazából számomra a rendszerváltozás után értékelődött fel ez az ügyhöz való töretlen ragaszkodás, hiszen akkor kevesen voltak azok, akik ugyanazt mondták előtte is meg utána is. Görömbei András ilyen ember volt.

Szerényen elfogadta az akkori népi írói csapat extremitásait is , mint a forradalmas hevület szélsőbalos és ugyanazon lélegzetvétellel az autentikus népiség apoteózisát, (a mából visszanézve a szélsőségről az antiszemita kiszólások jutnának eszünkbe, pedig ilyenről ott szó sem esett,) együtt zsoltározva a már kissé kapatos Czine Mihállyal, az egykori kántortanítóval, aki akkor a budapesti egyetem tanszékvezetője, s a vidéki irodalomtörténészek nagy hatású mentora volt. A későbbiekben mentorrá lett ő is, mindig két lépéssel a tanítványai előtt járva. A doktori vizsgám után kaptam meg tőle a nyomdából frissen kijött Nagy László monográfiáját, ami az ő akadémiai disszertációja volt. Ezt most újra fellapoztam azzal a gyanúval, hogy igaz volna a bírálat, amely szerint túl szofisztikált eszközrendszerrel vizsgálta volna benne a mindösszesen két etikai szélsőértéket összeszikráztató Nagy László lírát, ámde újraolvasva a *Balassi Bálint lázbeszéde* című vers elemzésében még az egykori régi irodalmár iskolázottsága is hozzáad az interpretációhoz. S egy ilyen célzatú munka aligha elégedhetne meg a motívumkincs valamiféle csokorba kötésével, s a vaskos kötet elkerüli az egyes versek életrajzhoz öltésének kézenfekvő buktatóit is. Nagy László lírája módot ad az elemzőnek egy pusztán a szöveganyag belső összefüggéseire koncentráló tárgyilagos értékelésre.

A külhoni magyar irodalmakról írt első tablói A csehszlovákiai magyar irodalom, és a Bertha Zoltánnal, tanítványával közösen írt A hetvenes évek romániai magyar irodalma, persze nem ilyen zsánerűek. Ott mindenképpen szükség volt a teljes írói paletta elősorolására, még akkor is, ha ez a minőségi különbségeket eliminálta. A következő generációnak hagyhatta feladatul a differenciáltabb ítélkezést.

A hatvanadik születésnapján harmincegynehány tanítvány köszöntötte az ő (korábban ki nem adott) tanulmánykötetének beszédes címét választó kötettel: *Cselekvő irodalom*, s sokan, sokfélék – köszöntöttük őt személyesen is. Ez a széles tematikai és műfaji spektrumot felölelő kötet - a szerteágazó pályákat futó, ámde alkotó módon az irodalom körül maradó tanítványok felvonultatásával - nyilvánvalóvá teszi tanári működésének eredményességét. A szép beszéd nem tért vissza üresen, mégha nem is mindjárt lehetett cselekedet belőle.

Nyár elején sokan találkoztunk a kötet szerzői közül a Farkasréti temetőben. Itt Andrást – a „kálvinista Róma" fél évezredes szellemiségének áramába csatlakozó egykori bencés diákot, Korzenszky Richárd tihanyi perjel méltóképpen búcsúztatta. A gyászmise előtt egy protestáns éneket idézett, majd a sírnál elénekeltette velünk a 90. zsoltár 1. versét. Ennek a Károli fordítás szerinti utolsó versszaka hadd hangozzék itt fel: „És legyen az Úrnak, a mi Istenünknek jó kedve mirajtunk, és a mi kezünk munkáját tedd állandóvá nékünk, és a mi kezünknek munkáját tedd állandóvá!"

Balázs Ildikó

Tűzdelt Zülők, tűzdelt Paidagógászok…

Nem szeretem a pedagógus szót. Óvónőtől egyetemi tanárig széles a skálája Magyarországon. Bárki, aki hivatásszerűen gyerekekkel foglalkozik. Magam tanárnak tartom.

Ám Görömbei tanár úr a szó legnemesebb értelmében pedagógus – is – volt. Bár látszólag nem törekedett rá, úgy hatott. Hogyan hat? – ezt sohasem tudhatja a tanár, amikor a katedrára lép.

Munkája hosszú távú. Készül órára, előadást tart, foglalkozást vezet, és évtizedek távlatából egy hangulat marad meg a diákban, hogy esetleg szigorú volt, következetes, vagy kellemes volt az órája, vagy gyomorszorongató volt a feleltetés, hogy sokat dolgoztak az órán, vagy csak az izzadságszag maradt meg, vagy épp a kerti varjak őszi hangulata társul az órához, a nevéhez. Bármi. Gondolkoznom kell.

Tanítványaim megkeresnek időről időre, beszélgetünk, és soha nem azt említik, hogy mit tanultak tőlem. Kedvesen biztatnak, hogy maradjak a pályán, hiszen úgysem vagyok jó másra, hogy tanárként hatok leginkább, hogy hasznos a munkám. „Haladjunk" – hallom többüktől, erre a szóra emlékeznek általában, hogy ezt mondtam mindig az óráimon. A hasznosság elve szerint hatok.

Egyszer a tévében hallottam egy visszaemlékezést: tanárból lett politikusról folyt a szó, hogy mi maradt meg egy diákja emlékezetében. Egyszer rászólít az egyik diákjára, aki hangosan rágta órán az almát. Egy úriember nem hersegteti az almát – szögezte le. Ennyi maradt meg amolyan tananyagon kívüli mondásként abból, amit éveken keresztül mondott. Vagy a tananyagon kívüli anyag fontosabb? Amiből nem kell vizsgázni, legfeljebb az élet mezején?

A legjobb tanáraim a magyartanárok voltak. Sok emléket őrzök az általános iskolai magyartanárnőmről. Mondattani ábrákat rajzoltunk sokáig, míg megtanultuk a mondatok logikai felépítését. Irodalmi versenyre nevezett be néhányunkat. Lefaragta a nyelvi kinövéseinket.

A középiskolai tanáromról már kevesebb emlékem maradt: végesincs körmölés, miközben humorizált: füstölni fog a tolluk! Az osztály kesztyűben, kabátban ül órákon télen, nem volt fűtés. Hogy mindennél többre értékelte, ha a diák nemcsak ismerte, hanem értőn elolvasta az olvasmányt. Néha szúrópróbaszerűen rákérdezett egy-egy olvasmányrészletre – sokszor válaszoltam. Mit mondott Sütő drámájában Káin, ki az ő istene. Én vagyok az én istenem. Beírta a jelest.

Az egyetemen már nem volt idő mindent elolvasni. Pedig kellett volna. Az évfolyamon alighanem egyedül mentem világirodalomból úgy vizsgázni, hogy pont az anyag feléig jutottam az olvasmányolvasásos tanulással. A többség tartalmi összefoglalókat biflázott. Minek is?
Régi tanárok, régmúlt órák – mindnyájan elköltöztek ideátról.

Most utóbb egyik egyetemi tanárom is. Emlékezem az óráira. A hangulatot érzem ismét. A csendet. Karizmatikus egyéniség volt, kétségtelenül. A diákok figyelme feszült a teremben. A tanári precizitás hatott. Miközben lekerekített gondolatok értek el hozzánk, hallgatókhoz.

Emlékszem, egyik évfolyamtársunk egy korábbi évben már levizsgázott az előadás anyagából. Utána még egy szemeszterre beült ugyanarra az előadássorozatra. Nem jegyzetelt, hiszen jelesre vizsgázott irodalomelméletből. Öklével feltámasztott állal figyelt, mozdulatlanul. Néha hátranéztem, csodáltam ezt a rendületlen figyelmet és odaadást.

Mit adott elő? A vizsgára emlékszem, ahogy apró tréfákat mondott: Magát eltérítették? – kérdezte, amikor utolsónak értem be, ő meg már az ajtóban volt, elmenni készült. De visszafordult, és volt türelme levizsgáztatni.

Valahol távolban állt már akkor az előadóteremben, és azon túl. Egy másik világban, ahova betekintést engedett nekünk is egy-egy duplaóra erejéig, vagy azon túl, ha még időt szenteltünk a spirituális utazásra, startolva az irodalomkönyv lapjáról. Téli estébe forduló hömpölygő-súlyos debreceni délutánokon. Amikor a Nagyerdei körúton ködös pára ragasztotta az aszfalthoz a megsárgult leveleket, s a Biogal gyógyszergyár penicillingomba szaga az egyetemig ért. Hideg-magányosan. Vagy nyárelőn, amikor behallatszott a főépület manzárdjára is a szökőkutak mögül a zeneművészetis hallgatók trombitagyakorlata. Az ablakot nem csuktuk be, tűzött odakint a nap. Évszakok, terek, hangulatok.

Mire emlékszem? Eleven, mindig visszatérő emlékem: Weöres Sándorról adott elő. Psychét. Az apácás humoros verset. Meg azt a tréfás, pársoros diák-tanár-szülőcsúfolót.

Pityu és Pöszi az óvodakertben mindenfélét sinálnak
ni mijen dicnók a többi óvodások körülöttük álnak
nézi a Paidagógosz néni
pfuj meekkora dizsnók
űrlapot és hegyes tollat ragad
dühtől hullámozva ír:

Tüzdelt Zülők!
Máskor scináljanak jobb jerekeket.
És felelnek a zülők:
Kedves Paidagágász Néni!
Hun házasodunk hun meg elválunk
különb féle jerekekkel kísérletezünk.
(Weöres Sándor: Kisfiúk témáira)

Vajh volt-e általános iskolai tapasztalata Weöres Sándornak? Hányszor eszembe jutott a már a katedrán: Tisztelt szülők, máskor csináljanak jobb gyereket. Vagy szülőként a másik fél riposztja: Hun házasodunk, hun elválunk, különféle gyerekekkel kísérletezünk.

Ezt a humoros versikét sokáig nem találtam a Weöres-összesben. Mégis szó szerint emlékeztem egyetlen felolvasása után a helyzetre és csattanóra. Végül az internetes keresőprogram juttatott a szó szerinti változathoz, amit jó húsz éve interiorizáltam ama előadás után. Hol tanárként, hol szülőként – maximálisan azonosulva a versfigurákkal, bármilyen kacagást fakasztó is. Görömbei tanár úr ilyen anyagot szemelvényezett.
A jobbfajta tanárok megkínálják a hallgatóságot ilyen anyaggal is.

Nekem ez volt az óráiból maradandó. Végtére is valamelyik Görömbei-vizsgára készülve vizualizáltam magam előadótanárként, kezemben a nagyformátumú, teleírt irodalomfüzetemmel, versrészleteket mondva, huszonévesen még oldalnyi szövegeket megtanulva, visszamondva. Egy tanár aurájában dolgozva, akkor először – nolens volens – láttam magam előadni, vizsgaanyagot felmondva előadótanárrá minősülni.

Furcsa visszagondolni erre, hisz ádázan tiltakoztam a tanári pálya ellen, éreztem s átéreztem azt az ókori görög bölcsességet, miszerint akit az istenek nem szeretnek, abból tanárt csinálnak. Vagy egyenesen ékezet nélküli *tanar*t. Lehet ennél rosszabb? Bizonyára. Görömbei tanár úr néhány éve, rektori hivatalát letéve, furcsán, elmerengve, de elevenen ábrázolta azt az időszakot, amikor visszatérő rémálomban rektornak látta magát. Ahogy egy bölcsész felvértezetlenségével, sebezhetőségével, de tiszta érveléssel tekintélyt próbál kivívni a bölcsészkarnak, a bölcsésztanároknak, mint egy kései Don Quijote. Maga is átérezvén e küzdelem szélmalomharc-voltát, ámbár a szándék és hozzáállás a leghűbb lovagot is megszégyenítő lehetett. Nolens...

Ahogy immár tanárként visszajártam az egyetemre, nem változott semmit, csak arcát vékony pókhálóráncok szabdalták, és gyakran monologizált az emlékeiről. Arról, amit megélt, amit formált, amit létrehozott. Ami történt, amit elviselt. Az édesapjáról. A családról. A lányai is megnőhettek, mert már nem sütötte el a gólyáknak első előadásokon: Imádom a nőket… – s mire fényleni kezdett a kolleginák tekintete, be is fejezte: - Négy lányom van és egy feleségem…

Az útjairól beszélt, hogy fiatal korában mennyit éjszakázott, Pestre járt hetente az írószövetség üléseire, két vagy több ember életét is élte. Meglopta az éjszakát, vonaton pihent úgy, ahogy – talán így rövidült az életfonala?

Mesélte, ahogy családja körében ült, és beleolvadt a zsivajba, a családi együttlét jótékony hangzavarába, s ahogy lányai fecsegtek, hirtelen hozzá fordult a felesége: Ha most beszélnél, mit mondanál?

Ezen mosolygott. Befele mosolygott. De nem mondott semmit. Sem akkor ott a feleségének, sem nekünk, akiknek mesélte.

Hiszen beszélt eleget ott, hozzánk, munkáját végezte. Precízen, ihletetten. Nem lehetett, hogy ne hasson.

Ama vizsgán, melyen engem eltérítettek, mégiscsak jól szerepeltem, viszont megbukott egy évfolyamtársnőm. Én mintegy 4-6 évvel voltam idősebb csoporttársaimnál, ő 11-gyel – akkoriban, a ’80-as évek végén még nem volt feltűnő korkülönbség az évfolyamtársak között. Mi ketten lógtunk ki a sorból. Egy papleány meg én, egy kisgyerekes erdélyi. Össze is tévesztett bennünket Lenke néni, a könyvtár őre. Magukból kettő van? – álmélkodott nevetve, amikor egyszer együtt jelentünk meg ezzel az évfolyamtársnővel az egyetemi olvasóteremben. Valahogy kilógtunk az egyensorból. Mivel a ’80-as években minimálisan megengedett korkülönbséggel egyenérettségiztek a diákok, és egyenjártak egyetemre, halasztás alig volt, aki bukott, egy, legfeljebb két évet veszített, aztán folytatta tanulmányait, vagy távozott az egyetemről. Bukott, nem görgetett, ahogy most mondják. Nem adatott meg nekünk – ó, kinek is jutott volna eszébe! -, hogy rávénüljünk szülőkre, tanárokra, s évekre életformává tegyük a diákéletet. Igyekeztünk bekerülni, és mielőbb kikerülni az oktatási intézményekből.

Megbukott a Görömbei-kollokviumon az évfolyamtársnőm, és sírva jött le velem szemben a még Kossuth nevét viselő egyetem főépületének lépcsőjén. A magyar tanszék a harmadikon. Elsírta, hogy alkalmatlannak érzi magát, igaza volt az apjának, aki mindig lebeszélte a továbbtanulásról, de ő mégis makacs lévén, a rendszerváltással együtt felvételizett, szégyellte is már a felvételin, hogy az egyik felügyelő tanár osztálytársa volt tíz éve... És most ez a vizsga megerősítette alkalmatlanság-érzésében.

Sokáig beszéltem a lelkére. Ez csak egy vizsga. Egy kollokvium, kisebb próbatétel. Még az elején vagyunk. Nem kell levonni belőle messzemenő következtetést. Ha akarja, végigveszem vele a sok idegen szót – persze, Görömbeit sokszor szótárazni kellett az Idegen szavak szótárával. Tendál – emlékszem, erre a kifejezésre, amit a kollokviumon többször használtam, hogy kompetensnek tűnjek. Végigszótárazom veled Görömbeit – vigasztaltam. Azt mondta, nem kell, azt meg tudja egyedül is csinálni, ha csak ezen múlik, akkor mégis megpróbálja ismét, ad még egy esélyt magának. Visszament uvézni, s jelest kapott.

Mégiscsak elfogulatlan lehetett az a tanár, ha abszolút érték nincs is, megpróbált objektíven értékelni. A pártatlanság mögött ott bújt meg az emberséges ember. Erről nem beszélt sem ő, sem mi.

Egy hangulat, ahogy a folyosón megy, füzeteket, könyveket visz egyik ajtótól a másikig. Előadást tart, a könyvtárba megy. Aztán a doktoriskolát mentorálja. Aztán rektor lesz. Majd leköszön, és csak a tanításnak meg a kutatásnak él. Meg a családnak.

1988-tól 2009-ig volt vele kapcsolatom, hol lazán, hol szorosabban. Először első éves egyetemi hallgatóként, végül doktoranduszként. Először kollokváltató tanárom volt, majd a doktori bizottság elnöke, amikor a fokozatot szereztem. 21 év. Meglepő, ahogy változtunk mi is együtt, bár mindenki a maga módján másképp, Görömbei tanár úr csak 20 évvel volt idősebb nálam, bizony még adathatott volna neki jópár év, hiszen nemrég ment nyugdíjba.

Mégis úgy tűnik, amit hátrahagyott, tanári, kutatói hagyatékát, az teljes életmű. Befejezte azt a maga csendes, precíz munkatempójában. Aligha kell kutakodni az után, amit nem írt meg, nem mondott el. Hisz mindenkinek hagyott hagyatékul néhány idézetet, kérdést, mondást, megállapítást, visszaemlékező kis életepizódot – amikből felépíti az emlékezet meghitt alakját.
Ha majd az idő felkér, és emlékeznünk kell.

Oláh András
eltévesztett pillanat

in memoriam Görömbei András

árnyékba dől a nap
a villanydrótokon egyensúlyzavarban
hintáznak a madarak
s a szélben hajbókoló akaratgyenge fák közt
idegen hangok töltik be a teret

az időt pórázra fogni lehetetlen: ez a nyár is
belenyúlik a rozsdaszínű őszbe
s az el sem varrt szegélyek gyorsan kibomlanak

iskolád végérvényesen bezárt
pedig azt hittük örökre nyitva áll
de egyetlen látogatód sincs már

rég volt amikor jöttél Nagy Gazsival Csoórival
– folyton visszajátszom azt a filmet –
bennünk a szomjúság álmodott
de semmi sem maradt igaz

fázunk ebben a nyárban
amely félve teríti asztalunkra szavaidat
összekucorodva didergünk
magunkra hagyva
– csak a fény siklik tovább

nem változik már semmi
csak elhalványodunk

nézz vissza a könyörtelen mulandóra
mint szélednek szét a levetett emlékek

élünk két világ között
a zsibárusok örök szent áhítatával
– ránk férne már egy kis béke

s hogy elkerüljük az emlékezet árulását
konokul a dolgok lényegét keresve
a sorok végén összeérünk mint fák az éggel

te pedig magad inkább halottnak tetteted
hogy magunkra hagyj dolgunk végezetlenül –

Lakner Lajos

„Szakad az ember veséje,
de az űrt álma belengi,
muszáj dicsőnek lenni,
nincs kegyelem.”
(Nagy László)

Személyiség és értéktudat
Görömbei Andrásra emlékezve

Emlékezni nem lehet akarattal. Vagy maguktól szakadnak föl múltunkból az emlékképek, vagy sehogyan. Görömbei Andrásra gondolva sokféle emlékkép villant föl bennem. Egy-egy pillanatra megállítottam e képek áramlását, hogy fölmérjem, képesek-e arra, hogy a mindennapi életfolyamból kiemelkedjenek, vagyis jellé váljanak, kimondjanak valamit, ami látszólag rajtuk kívül van. Ahogyan peregtek a képek, abban reménykedtem, hogy egyszer csak megáll a körforgás, és az egyik emlékkép hirtelen olyan lesz, mint egy levilágított fotópapír, melyen az előhívó hatására a semmiből előbukkan az értelmezhető, jelentéses kép. A kezdetben homályos és kontúrtalan formák lassan kiélesednek.

De különös dolog történt. Nem a forgás állt meg, hanem az emlékképek rakódtak szép lassan egymásra. Hát persze, mondtam magamnak, akármelyik emlékképet választhattam volna, mert mindegyiken ugyanaz a Görömbei András tekint vissza rám. Ma talán különösnek tűnik a személyiségnek ez az állandósága. Már hallgatóként olyannak ismertem meg őt, amilyennek az utolsó években is láthattam. Szinte ugyanaz a tekintet, szinte ugyanaz az érzület, s szinte ugyanaz az elhivatottság. Bár az idő és a betegség láthatóan sokat romboltak rajta, személyisége magját azonban megőrizte. Mégsem az idő volt hát az úr! Ez csak a látszat. Abban a

világban, amely számára megadatott, s ahogyan megélte, a romlással és a pusztulással szemben az egyetlen ideális és egyben reális lehetőségnek a személyiség integritásának a megőrzése tűnt. E téren is tanulhatott Barta Jánostól, akinek a szemléletében kitüntetett helyen állt a személyiség, s aki Görömbei András számára "erkölcsi és szaktudományi példakép volt egyszerre". Többször hallottam tőle azt a történetet, amely arra bizonyság, hogy a személyiség integritásának és autonómiájának megőrzése akkor is lehetséges, amikor nem is gondolnánk. Történt, hogy a hálózat kísérletet tett arra, hogy beszervezze Görömbei Andrást. A terv kitalálói persze tisztában lehettek vele, hogy esetében ez lehetetlen, mégis megpróbálták. Barta, miután meghallotta tanítványától a történteket, felháborodva és ordítva rohant ki a szobájából, milyen világ az, ahol az egyik legérzékenyebb és legtehetségesebb tanítványával ilyen megtörténhet. Mindez egyszerre jellemző Barta Jánosra és Görömbei Andrásra. Nekem úgy tűnt, soha nem félt. Minden bizonnyal ez az eset is megerősíthette Görömbei Andrást abban a meggyőződésében, hogy a nyilvánosság a legfontosabb eszköz a hatalommal szemben.

Úgy látom őt magam előtt, mint aki folyamatosan perben áll a 89' előtti világgal. Minden cselekedete, így irodalomtörténészi munkái is, tanúság tevőnek mutatják. Olyan személynek, aki számára fontos, hogy folyamatosan tanúságot tegyen, s kész arra is, hogy szenvedjen az által megvallott ügyért. Hányszor láttam kialvatlanul, gyűrötten, mert még az éjszaka fontos volt harcba szállni valakiért, valamiért.

Hogy miért perelt és küzdött? Mindenki tudhatta. Görömbei András elkötelezettje volt az irodalom egy szeletének. Vallotta és tanúságot tett amellett, hogy az irodalmat "a nemzeti önismeret és történelemalakítás felelőssége gazdagította". Épp ezért azok az alkotók érdekelték, akik számára az irodalom a nemzeti közösség felemelkedését elősegítő eszköz volt. Első hallásra az őt nem ismerők számára talán ijesztőnek is tűnhet ez, amikor annak lehetünk tanúi, hogy az ideológia folyamatosan uralma alá akarja hajtani a személyiséget és intézményesíteni akarja a személyes meggyőződéseket. Görömbei András írásaiban azonban nem ideológiai panelekre ismerhetünk, hanem személyes meggyőződésére és hitvallására.

Voltak persze, akik számára akkor is furcsa lehetett, hogy írásaiban a megszólalásnak mindig személyes tétje is volt. Főleg abban az időben tűnhetett annak, amikor a magyar irodalomtudományt is elérte az elmélet mindenek felettiségének a hite. Egyre gyakrabban lehetett hallani, hogy elmélet nélkül nincs mit belátni. Görömbei Andrásra azonban ezek a vélekedések nem hatottak. Úgy tartotta, hogy, ha az *Ivan Iljics halálá*nak olvasása hozzájárulhat ahhoz, hogy jobb ápoló legyen valakiből, ha a művészet érzékennyé tehet a valóságra, s ha a szerelmes vallomásként verseket küldhet, akkor miért nem lehetne szerepe az irodalomnak a nemzeti közösség életében és formálódásában. Ismerte a kurrens és nagy hatású elméleti munkákat, de önmagukban nem érdekelték, inkább az, hogyan lehet a mű és a befogadó találkozását elősegíteni úgy, hogy megerősödjön az olvasó közösségi felelősségvállalása. Ugyanakkor képes volt arra, hogy elfogadja, vannak, akik másképp gondolkodnak az irodalomról. *A magyar irodalom történetei* kapcsán fogalmazta meg újra, hogy "értéktudat és annak vállalása nélkül (...) nem lehet irodalomtörténetet írni". S egyben tette szóvá, hogy e vállalkozásból hiányoznak írók és művek. Tiszta beszéd. Nem lehet vele nem egyetérteni, mert mindenkinek vannak előfeltevései és elfogultságai. E mondattal azt üzente, nem hamis objektivitásra, hanem a személyes motívumok bemutatására van szükség, mert ekkor mindenki számára világos lehet, milyen pozícióból beszél

a szerző. S méltányosságra, más álláspontok iránti nyitottságra. Görömbei András soha nem irodalomban gondolkodott, hanem kultúrában. Hitte, a nemzeti kultúra szövetébe ágyazott irodalom fontos kutatási téma. S a belátás, hogy az értéktudat mindig személyes, alkalmassá tette az övétől eltérő irodalomértések és költői világok elfogadására. S a hallgatóit is erre tanította. Egyik szemináriumon Nemes Nagy Ágnes művei kerültek sorra. Vélemények, érvelések és elemzések hangzottak el. Akik nem ismerték költészetét, most alaposan tanulmányozhatták, akik nem szerették, felfedezhették versei különleges világát. Az óra végén Görömbei András még annyit mondott, hogy személy szerint nem *a* kedves költője, de a költőnő munkáinak értéke és irodalomtörténeti jelentősége vitathatatlan. Akkor kicsit rácsodálkoztam e mondatára, de jelentőségét még nem igazán fogtam föl. Ma már azonban tudom, ennél tisztább beszéddel és az elfogultság ilyen egyértelmű legyőzésével alig-alig találkozni.

Lajtos Nóra

Kései lamento

Görömbei András tanár úr emlékére

Írok majd egyszer szebbet is, jobbat is…
túl fájó még a lélekharang kolompja---
az ősz tincseibe bele-belekap a múlt,
és avar-boglyákat épít körénk az emlékezet…

Írok majd egyszer jobbat is, szebbet is…
ha majd a Vöröskő utcai kis szobája
ablakában újra virágba borul a hegyoldal,
és újradzsungelesedik a kedves budaörsi
kert, ahová azóta is – titkon - vissza-visszajár
mint hűséges kertész: a *balladát táncoló*
öröklét virágaihoz.

Írok majd egyszer arról is, miként szemlélte
az utolsó pillanatig az ablakból a világot,
mert el lehetett onnan látni - de ez csak az
ő titka – a polgári tyúkól-meleg szülői házig,
el a kedves költő zsíros városáig:
a gólyafészkű, cserépkályhás *otthoni*g,
el Brüsszeltől Csíkszeredáig,
el a Tejút-sűrű szép szavú *Irodalom*ig!

Írok majd egyszer még erről is: amikor
harminchatfokos lázban égtünk mindannyian
abban a farkasréti kánikulában---
fullasztó volt a csönd és a magunkra hagyatottság,
a lélekindító Hiány mázsás érzése---

És végül írok majd egyszer arról is,
hogyan tanultam tőle becsületet és alázatot,
munkafegyelmet és szűkszavú mindentmondást…
de most még nem tudok gondolni másra,
csak a Mindenszentek imába hajló fohászára
és arra a soha nem felejthető napbarnított kézfogásra…

Köszönet és hála immáron örökké Érte,
hogy ismerhettem, tisztelhettem s tanulhattam Tőle!
Búcsúzom, Tanár Úr, de őrzi majd kedves lényét híven
felebaráti s örökmécsű tanítványi emlékezetem:
„Do-ona no-obis paa-cem, pacem!”

Vitéz Ferenc

Tudta, hogy a mélység: magasság

Az éves szombathelyi mundérpróba után egy olyan középiskolából érkeztem a debreceni egyetem falai közé, ahol még 1983-ban is elvtársnak/elvtársnőnek kellett szólítanunk tanárainkat. Nem kevés lelkierő kellett mindehhez, noha edződtem már az általános iskolában, ahol osztályfőnököm (egyben falusi párttitkár) többször megalázott azért, mert konfirmáltam. Gyakran csak a gimnáziumi magyartanárnőm tartotta bennem a lelket, aki arra bátorított, noha nem árt ismerni a tankönyv ajánlásait: lehet, sőt legyen saját értelmezésem egy versről. Ezzel együtt is valóságos felüdülés volt az első cívisvárosi szemeszterben – mert hogyan kezdődhetne másként a találkozás a hirtelen kiszélesedett szellemi horizont három évtized múltán is leírhatatlanul szédítő mámorával (?!) – Görömbei András *Bevezetés az irodalomelméletbe* címre keresztelt óráit hallgatni, ahol persze az irodalomelmélet álcájában megsimogatott bennünket a tudós szeretet, avagy: a mélyről merítés alázatával fölvértezett tudás szeretete. (Jóval később Erich Frommnál találkoztam azzal a gondolattal, hogy a több tudás mindig a mélyebb tudást jelenti, ez a mélység visz bennünket mindig magasabbra, s elkerülhetetlen volt, hogy fölvillanjon előttem Görömbei András szellemi sziluettje).

A harmadévet kezdve, dönthettem arról, fölveszem-e afféle harmadik szaknak a XX. századi irodalom speciális képzést, leginkább Görömbei András óráinak emléke csábított erre – nem lévén vele óránk a köztes félévekben. Tamás Attila Illyés Gyula- és József Attila-szemináriumokat tartott, Bertha Erzsébet

világirodalmat és modern irodalomtudományt tanított, Fülöp László a 20. századi magyar regény fősodorban nem tárgyalt rejtelmeibe vezetett be, s Görömbei András kurzusai az utolsó órákig élményszámba mentek: *20. századi magyar esszé, Nagy László költészete*, két szemeszteren át, *Határainkon túli magyar irodalom*. – Hol hallhattam volna másutt Németh László *A minőség forradalmá*ról, Szekfű Gyula szabadságfogalmáról, vagy Fülep Lajos, Karácsony Sándor, Tamási Áron népi (nemzeti) gondolatairól; Veres Péter létmegértő és rendteremtő világáról, Erdei Ferenc vagy Csoóri Sándor esszéiről?! S túlra tekintve, Tőzsér Árpádról és Cselényi Lászlóról, Duba Gyuláról és Dobos Lászlóról, Végel Lászlóról és Gion Nándorról, Székely Jánosról és Kányádi Sándorról, Páskándi Gézáról és Farkas Árpádról, Szabó Gyuláról, az elementáris erővel új élményt adó Szilágyi Istvánról, de még Sütő Andrásról is?! Eme kurzusok bátorságot is adtak a tiszteleten és megértésen keresztül, némileg ellenpontozva a francia szakon tanult, kétségtelenül nagylélegzetű és szellemi nagyvonalúsággal vértezett, ámbár civilizált finomkodást. Azt sajnálom csupán, hogy a kiválasztottság-tudatban (mert évfolyamonként talán tízen sem hallgattuk ezeket az órákat) nem fordítottam még több energiát arra, hogy jól éljek a számomra elérhető összes tudással (és szeretettel) a nyolcvanas évek második felében másutt még elérhetetlen forrásokban elmerülve. Látszólag mindenki ugyanazt tanulta, mégis mindenki mást: mert elsősorban Görömbei tanár úrtól nemcsak ismeretanyagot, hanem világszemléletet is kaphattunk, akár észrevétlenül – az éppen formálódó világképet ugyanis sokkal erősebben formálja egy határozott etikai alapú értékrend, mint a sok-sok betű.

Világképem (benne ízlésem, értékszempontjaim, elkötelezettségeim) alakulására tehát jelentős hatással volt Görömbei András (ám tagadhatatlan Tamás Attila és Fülöp László, az akkor ifjú Debreczeni Attila s a már akkor is tapasztalt Tegyei Imre, Nyirkos István és Hoffmann István, Keresztes László, a franciások közt Gorilovics Tivadar és Szabó Anna, Kiss Sándor, évfolyam- és szaktársaim sorában Bényei Tamás és Csontos János hatása is). A Görömbei-útmutatás talán semmivel sem volt erősebb, mint a speciális kurzusok többi hallgatójánál, ráadásul én nem lettem munkatársa, inkább ő segített engem később is. Eddig ugyanazokat mondhattam el, mint annyian még, ám hadd emeljek ki egy-két apró mozzanatot az „egyedi" élmények sorából.

Az egyik óra végén beszélgetésben maradva (négyen-öten lehettünk még ott), hirtelen az órára pillantott, és meginvitált a Régi Vigadóba – ott várja Ratkó Jóska, igyunk meg együtt egy pohár bort. Én addig igazi költővel nem boroztam, ráadásul a Ratkó-verseket hamar megszerettem, ha jól emlékszem, az előző évben (ami 1986 lehetett) vettem meg Görömbei András *Ki viszi át…?* tanulmánykötetét, benne a tíz évvel korábban írt *Mélyből jött költészet* című, Ratkóról szóló tanulmánnyal, ugyanekkor szereztem be a *Félkenyér csillag* című válogatott Ratkó-versek kötetét. A Békás-tó felé haladva még rögtönzött kiselőadást, ám kerek portrét kaptunk a költőbarátról (lelencként nőtt föl, s nem volt igazán büszke nagynénjére, a „ratkó-gyerekek" névadójára). „A hetykeség számára az erkölcsi önvédelem egyik formája", mondta, „kristálytisztán szenved, ezért a haláltól soha nem fél". Meg kell vallani, az egy pohár borból üveg lett, s akik még kitartottunk, Görömbei András rávezető moderálásával hallhattuk a *Segítsd a királyt* sugalmazott megírásának epizódjait, az Antigoné-újrafordítás tervét, vagy azt, hogy mit gondol Ratkó Jóska a versmegzenésítésekről (főleg a sajátjáról). A költő meghívott magához bennünket – a meghívással csak később éltünk: négyen kopogtattunk

be a tócóskerti lakásba, borral, virslivel, Görömbei András ajánlásával, hónunk alatt egy négyeskönyv kéziratával. Rövid idő elteltével megvolt a nagyjából pozitív vélemény – az akkori négyünk közül ma ketten vagyunk benne nyakig az irodalomban (akkor arra biztatott, hogy ismerjük meg a majdani ellenségeinket, ezért nyomban elvitt bennünket az irodalmi napokra).

Legnagyobb megtiszteltetésnek nemcsak azt éreztem, hogy Görömbei András mindig őszinte szeretettel fogadta egy-egy épp megjelent munkám dedikációját, hanem azt, hogy elvállalta az újságíró Móricz Zsigmondról szóló, 2006-ban írt monográfiám lektorálását. Itt is azt éreztem, hogy egyszerre tapintatos, de szigorú, szeretve útbaigazító, ha kell, módszeres és tradíciótisztelő, de az új megközelítéseket is maradéktalanul támogató, tudós és ember. Úgy segített, hogy a kritikából is szinte azonnal elismerő építőkövet lehetett faragni. A megelőző évtizedekben „a magyar irodalomszemléletben erősen leértékelődött az irodalom egyéni és közösségi sorsot, életet formáló hatásának elismerése – fogalmazott. – Ezzel párhuzamosan Móricz életműve sem kapott értékéhez méltó figyelmet. Amikor pedig a kilencvenes évek elejétől megkezdődött az újraértékelése, akkor az elsősorban a modern irodalomelméleti iskolák szempontjaival mutatott rá Móricz értékeire. Azt tanúsította, hogy műveinek megalkotottsága sokkal összetettebb, mint azt korábban – dikciójának természetessége következtében – gondolták. Művészetének gazdag életismerete és szociális érzékenysége azonban az új elemzésekben háttérben maradt. Kevés figyelmet kapott gazdag publicisztikája, riporteri, szerkesztői és kritikai tevékenysége.” A munkámat ezért is gondolta hiánypótlónak, kiemelve más értékek mellett a „tárgyhoz illő irodalmi érzékenységet”. Az olvasmányt érdekfeszítőnek tartotta, szemléletét kiegyensúlyozottnak, a stíluson, hangvételén megérezte, hogy Móricz publicisztikai, riporteri, szerkesztői és kritikai munkáit az életmű szerves, értékes fejezetének tartom. Görömbei András megerősített annak az elképzelésnek a helyességében, hogy a riporteri, publicisztikai munkásság elemzésébe bevonjam az írónak azokat a szépirodalmi műveit, amelyek műfajilag szorosan kötődnek a riporthoz. A Nyugat-fejezet után ezért elemzem *A boldog ember* című ’riportregény’-t, rámutatva, hogy milyen fontos szerepe volt ennek a műnek a falukutató irodalom életre hívásában. *A Pillangó mint ’debreceni idill’* című fejezetet azért is tartotta fontosnak, „mert az utóbbi évek új Móricz-értelmezései nem foglalkoztak kellő figyelemmel ezzel a kis remekművel”.

A könyvvilágon innen mondhatjuk: akár egy elsősorban főiskolai jegyzetnek készült monográfia lektorálása is rutinfeladat (mindeközben azzal a gyakorlattal is találkozunk, hogy a rutin mögött nem munka, hanem udvariasság áll). Ha viszont előtte nem tudtam volna, Görömbei András arra megtanított, hogy mindent vegyünk komolyan, amit egyszer elvállaltunk, s immár felelősek vagyunk azért, hogy jobbá váljék a munka, amelybe kényszerűségből vagy kérésre „közbeszóltunk”. Ehhez előtte nekünk kell jobbá válnunk, s ebben segíthet az irodalom. Az irodalom pedig mindenkinek segít. „Az irodalomból a szellem, az erkölcs, az érzés, a fantázia fénye sugárzik még azokra is, akik nem olvasnak.”Aforizmaigazságú Görömbei András kulcsmondatainak egyike – a *Nemzeti önismeret* címmel kiadott, „elnöki” kulcsszavait tartalmazó kötetből –, olyan, az identitást meghatározó kérdést járva körbe, hogy miként nyilatkozik meg a nemzeti tudat és önismeret a nemzeti kultúra egészében. Arra is választ keresett, hogyan kap mértéket az ember létezésének tágasságához az irodalom segítségével; hogyan válik megismerhetővé általa a világnak minden olyan

mozzanata, mely más eszközökkel föltárhatatlan; milyen nemzeti cselekvéseket inspirál történelmi pillanatokban; s hogyan teremti meg a maga struktúrájával az integrációban is elvileg igazodási keretként szolgáló sokszínűség eléréséhez a dialogikusságot. De az irodalom élteti az anyanyelvet is, mely „az otthonvilág legfontosabb szervezőeleme" – így (Heidegger metaforáját követve) „a magyar nyelv a magyar lét háza"; „a nemzeti kultúrának az *anyanyelv* a közösséget meghatározó legfontosabb tényezője"; „az anyanyelv megőrzi a nemzeti közösség tapasztalatait, biztosítja folytonosságát". Ha csak az itt sorban idézett kulcsszavakat szeretnénk sajátunknak tudni – nos, akkor is igen sok a tanulnivalónk! De a Tanár Úr példája megerősít. Például azzal az üzenettel, azzal a megfigyeléssel, amelyet Cs. Szabó Lászlóra is érvényesnek tartott, miszerint a nagy életműveknek „istentávlatuk" van – és hozzá hasonlóan, Sütő Andrásnál is fontosnak tartotta a „messzire világító mondatokkal, példázatokkal" teremtett távlatot. A bizalom és a szeretet mögött azonban szükségszerűen nyílik meg a nyugtalanító kérdés: a Nyugat és a magyarságnemzet közt vajon milyen „távlat" látszik; a „civilizált"(?) Nyugat vajon nyitott-e a nemzetek mély rétegei (vagy egyáltalán: a nemzetek) felé? Amikor recenzeálni vettem kezembe az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága kiadásában megjelent könyvet az elnöki kulcsszavakról, ez a mondat kívánkozott az írás végére: Talán nem ártana Brüsszel és Strassbourg fölé kiírni a Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című (1970-es) művének Görömbei által kiemelt üzenetét: „Legyetek erkölcsösek, merjetek egymás szemébe nézni"!

Bódis Zoltán

Emlékező szavak

Görömbei Andrásról keresgélem a szavakat. Az emlékeket, az együtt eltöltött időt nem törli el a halál, de széttöri a mondatokat, elbizonytalanítja az elmondható történetet. Csak töredék, csak szilánkok. Több nem mondható.

A professzor urat 1989-ben, első éves egyetemistaként szinte meg sem mertem szólítani, mert számomra akkor ő maga volt a megtestesült irodalomtörténet, s mindaz, amit 19 éves fejjel az irodalomról szóló beszéd kapcsán fontosnak éreztem, minden előadásában ott volt: pontos mondatok, világos rend, hit abban, hogy minden megszólalásnak értéke és érvényessége lehet. Amiről gimnáziumi tanáraimmal csak magánbeszélgetésekben eshetett még szó – Erdély, Nagy Imre, rendőrségi kihallgatások, több-párt rendszer, szabad választások –, az Görömbei András személyében jelen volt közöttünk. Mindemellett kiváló órákat tartott, amit nem csak azok hallgattak, akik számára kötelező penzumként írta elő a tanrend. A szó és tett egysége.

A rendszerváltás után sokszor panaszolta, hogy a régi barátok, egykori lelki-szellemi szövetségesek milyen messze kerültek egymástól, s mennyire hiányzik a korábban megtapasztalt közösség. A politika, az aktuális ügyek-bajok oda húztak határvonalakat, ahová senki nem képzelte. Nem örült neki. Az ő víziója nem ez volt a szellemi életről. Nagyon fájlalta, amikor szóba került, hogy már senki nem ír levelet, mindenki csak telefonál. Tréfásan azt mondta, hogy a pincében őrzött levelekben ott van az elmúlt évtizedek magyar irodalmi élete, s az új idők, úgy tűnik, ezt a lehetőséget is véglegesen eltörlik.

Amikor Nagy László naplójának kiadásakor segédkeztünk a keze alatt, az általa legépelt szöveget kellett az eredeti kézirattal összevetni. Úgy lelkesedett egy-egy nehezen kibetűzhető szó megfejtése kapcsán, mintha valami ősi szent irat megfejtői lettünk volna, holott majdhogynem betéve tudta a szöveg minden ízét, pontosan emlékezett minden szereplőre, eseményre.

Aztán PhD-s hallgatója lettem, s végtelen türelemmel fogadta minden kísérletezésemet, formabontó dolgozataimat. Soha nem voltam olyan szabad olvasó, mint az ő vezetése alatt. Mindent meghallgatott, még ha irodalmi szemléletével szöges ellentétben is állt a dolog, amivel „zaklattam", s csak biztatott, hogy haladjak tovább az utamon. Nem volt kötelező olvasmánylista, csak annyit kérdezett egy-egy beszélgetés mellékszálaként, hogy olvastam-e már ezt és ezt. Mi a véleményem egy-egy frissen megjelent műről. És nem volt kérdéses, mert olvasni kellett, s ismerni minél több dolgot. Mindig volt egy ajándékkönyv, amit az ember kezébe nyomott, s bebocsátást nyerhettem a „szentélybe", könyvtárszobájába, ahol a könyvek mellé mindig akadt egy pohár bor is, s a rönk-székeken kóstolgattuk a szavakat, vagy épp a verssorok között a zsíros kenyérből falatoztunk, amiről mindig megjegyezte, hogy mennyivel jobb ez, mint a rektori ebédek, ahol a protokoll még az ember étvágyát is elveszi…

Egy őszi délután épp a tanszéki irodájában beszélgettünk készülő PhD-dolgozatomról. Ő egyszer csak felállt a székről, az ablakhoz ment, s kinézett. „A legkisebb lányom most megy haza az iskolából, mindig megnézem, ha itt vagyok." S talán ez az a mondat, amely minden más mellett a legjobban jellemezte őt. A figyelmes szeretet mondata ez, nem tolakodó, szabadságot ad, de mégis rábízhatjuk magunkat, mert ha kell, ott van, és segít. Úgy, hogy az a jó érzésünk támad, hogy mi magunk jutottunk oda, ahol vagyunk. Mégis szemével mindvégig kísér minket és vigyáz, ne tévesszünk utat.

Egy égi ablakból figyel minket tovább.

Görömbei András (1945–2013)

Nehéz volt látni az életerő elapadását. A betegség gyűrte test felemésztette a kifogyhatatlannak hitt munkaenergiákat, a szellem frissességét, az életet. Elhunyt Görömbei András.

Felnőtt élete jórészt Debrecen egyeteméhez kötötte. Itt szerzett diplomát, majd itt állt munkába tanársegédként, s járta be útját a professzori kinevezésig. Ezt csak két hosszabb külföldi vendégtanári megbízatás szakította meg, Bécsben és Helsinkiben. Volt tanszékvezető, intézetigazgató, rektorhelyettes és betöltött még sok más funkciót is az egyetem falain belül és kívül, akadémikussá választását követően elsősorban az akadémia szervezetében. Szerkesztett folyóiratot, vezetett bizottságokat, irányított kuratóriumokat és alapítványokat. Tisztséget nem keresett, de nem is tért ki előlük puszta kényelemből. A rárakódó egyre nagyobb hivatali és közéleti terheket példás odaadással és alázattal viselte, de igazán otthon a katedrán és az íróasztalánál érezte magát.

Tudományos pályája az egyetemi doktorátus megszerzését követően jelentős fordulatot vett. A disszertáció témája még a régi magyar irodalomhoz kötődött, kandidátusi értekezését viszont már a csehszlovákiai magyar irodalomról írta. Az újra kijelölt irány végleges maradt, s a kisebbségi irodalom kutatása kiegészült a huszadik századi magyar irodalom témáival, elsősorban a népi írók és a líratörténet körében. Akadémiai doktori címet Nagy László költészetéről írott monográfiájával szerzett. Elhivatott kutatómunkájából gazdag életmű született, könyveinek, tanulmányainak s egyéb írásainak bibliográfiája sok száz tételt számlál. S mindeközben nemzedékeket formáló tanáregyéniséggé vált, szakdolgozatok, diákköri munkák, doktori értekezések készültek vezetésével, s a közös munka közben az ifjú kollégák tudás mellett látást, érzékenységet tapasztaltak sajátukká. Kezdetben a hivatalosság gyanakvása, bizalmatlansága, időnkénti fenyegetése által övezve dolgozott, az utóbbi két évtized aztán már megteremte a jutalmat. Akadémikus lett, kitüntetései hosszú sorában ott található egy-egy közösség legmagasabb elismerése is, a Kossuth-díj, a Debrecen Város díszpolgára cím és a Debreceni Egyetem Díszérme. A Magyar Örökség-díjat már nem tudta személyesen átvenni, a Debreceni Egyetem professor emeritusi oklevelét pedig egyáltalán nem. Egy nappal később kapta volna kézhez.

Az életmű súlya és jelentősége majd megmérettetik az időben, most már oda tartozik egészen, fenyegetés vagy jutalom mit sem számít. Az életművet hitelesítő emberi tartást pedig az emlékezet őrzi: annak az embernek a tartását, aki az általa vállalhatónak gondolt értékeket megingás és megalkuvás nélkül képviselte írásaiban, tetteiben, és annak az embernek az alakját, akinek magatartása a minden körülmények közötti tisztesség, a feladatok iránti alázat, a szűkebb és tágabb közösségek sorsáért érzett felelősség szilárd talapzatára épült.

És a legkedvesebb és szeretetre méltóbb ember alakját is őrzi az emlékezet. Aki körül mindig ott a család, s aki mindig a családé. S a barátok, kollégák, ismerősök – önzetlenség és segítőkészség, derű és önirónia napi életgyakorlatává alakult. Az emberség tanára volt, kis és nagyobb közösségben egyaránt. Szívesen tanultunk belőle, munka közben vagy szelíd baráti poharakat emelgetvén. Aztán mindig elérkezett egy utolsó pohár, a János áldás. Mostanra az utolsó János áldás maradt.

Debreczeni Attila

DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet